

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
KADIN ÇALIŞMALARI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK EDEBİYATI'NIN İLK ROMANCI KADINI FATMA
ALİYE'NİN DİRENEN KADINLARI

MERCAN BABAĞLU BEKMEZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi MAHİNUR AKŞEHİR UYGUR

MANİSA-2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
KADIN ÇALIŞMALARI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK EDEBİYATI'NIN İLK ROMANCI KADINI FATMA
ALİYE'NİN DİRENEN KADINLARI

MERCAN BABAOĞLU BEKMEZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi MAHİNUR AKŞEHİR UYGUR

MANİSA-2019

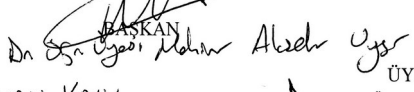
	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 17/12/2019 tarih ve 47/Ek6 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından "Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9. Maddesi" uyarınca Enstitümüz Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Kadın Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mercan BABAĞLU BEKMEZ'in; "**Türk Edebiyatı'nın İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları**" konulu tezi incelenmiş ve aday 27.12.2019 tarihinde saat 13:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 120 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

 ÜYE
Doç. Dr. Derya ŞAMAN KAYLI
 ÜYE
Doç. Dr. Serife ÇAGIN

Evet **Havir**
Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türk Edebiyatı'nın İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Mercan BABAÖĞLU BEKMEZ

İmza

ÖZET

TÜRK EDEBİYATI'NIN İLK ROMANCI KADINI FATMA ALİYE'NİN DİRENEN KADINLARI

Türk Edebiyatı'nın ilk kadın romancı unvanına sahip olan Fatma Aliye Hanım, 1862 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı Devleti'nde tarihçi ve hukukçu olarak görev yapmış olan önemli bir devlet insanı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Küçük yaşlardan itibaren eğitim-öğretime ilgili olan Fatma Aliye Hanım, toplumsal sorunlara karşı bilinçli ve duyarlıdır. Bu sorunlar içerisinde romanlarında ısrarla üzerinde durduğu kadınının eğitimi, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konular yer alır. Geleneksel anlamdaki kadın-erkek rollerini tersine çevirmeyi amaçlayan Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadınları merkezde tutarak onları ön plana çıkarmayı amaçlar. Geleneksel ataerkil anlayışın aksine kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunur.

Bu tezin birinci bölümünde Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı Osmanlı Dönemi'nin tarihsel ve sosyolojik bir incelemesi yapılır, ikinci bölümde feminist teoriler içerisinde ilk ortaya çıkan liberal feminist teori üzerine detaylı bir inceleme yapılır. Son olarak üçüncü bölümde ise, Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserlerine değinilir ve bu eserler içerisinde tarih sırasına göre *Refet*, *Udi* ve *Enin* romanları üzerinde durularak Fatma Aliye Hanım'ın kadınının eğitim, çalışma yaşamı, özel-kamusal alan ayrımı, aile-evlilik ve hukuk gibi konular içerisindeki konumu üzerine yaptığı değerlendirmeler liberal feminist teori ışığında yorumlanır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Dönemi, Fatma Aliye Hanım, toplumsal cinsiyet, liberal feminist teori, aile, toplum

ABSTRACT

RESISTING WOMEN OF FATMA ALIYE, THE FIRST FEMALE NOVELIST OF TURKISH LITERATURE

Fatma Aliye Hanım, born in 1862 in Istanbul, was the first female novelist of Turkish Literature. She was the daughter of Ahmet Cevdet Pasha, an important statesman who had worked as a historian and lawyer in the Ottoman Empire. Fatma Aliye Hanım had been interested in education from an early age and was sensitive to and aware of social problems. These included issues such as education of women, women's rights and gender inequality, which she emphasized in her novels. Aiming to reverse the roles of men and women in the traditional sense, she tried to bring women to the forefront by keeping them in the center in her novels. On the contrary to traditional patriarchal understanding, she defended equality between men and women.

The first part of this thesis is about historical and sociological examination of the Ottoman period, which Fatma Aliye Hanım lived in. The second part is a detailed examination of the liberal feminist theory that occurred first within feminist theories. The final part refers to the life and works of Fatma Aliye Hanım as well as her works which are *Refet*, *Udi* and *Enin* chronologically emphasize on Fatma Aliye Hanım's appraisal on the position of women in education, work, distinction of private-public sphere, family-marriage and law are interpreted in the light of liberal feminist theory.

Key Words: Ottoman Period, Fatma Aliye Hanım, gender equality, liberal feminist theory, family, society

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteğini hiç eksik etmeyen, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili danışman hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Mahinur AKŞEHİR UYGUR'a, değerli Anabilim dalı başkanımız Dr. Öğretim Üyesi Harika Nüfusçu Durgun'a, bu teze yaptıkları yapıcı eleştirileri ve katkılarından dolayı jüri üyeleri Doç. Dr. Derya Şaşman Kaylı ve Doç. Dr. Şerife Çağın'a, yüksek lisans çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli eşim Abdullah BEKMEZ'e, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen, eğitimim için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışan biricik anneme ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Mercan BABAÖĞLU BEKMEZ

Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
OSMANLI'DA KADIN	10
1.1. OSMANLI DÖNEMİ KADINLARI ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME.....	10
1.1.1. Osmanlı Kadınları ve Modernleşme Serüveni	11
1.1.2. Osmanlı'da Kadın Kimliğine Etki Eden, Yerleşik Yaşam ve Din unsuru	15
1.1.3. Türk Kadınının 19. yy Öncesi Yaşam Koşullarını Açığa Çıkaran Önemli Belgelerden Birkaçı	16
1.1.4. Avrupa'nın Gözünden Osmanlı'da Kadın	21
1.1.5. Osmanlı'da Aile Kurumu İçerisinde Kadın	23
1.1.6. Osmanlı'da Kadınların Eğitimi ve Kamusal Alana Katılımları	27
1.1.7. Osmanlı Hukuku İçerisinde Kadının Konumu	31
1.1.7.1 Osmanlı Aile Hukuku İçerisinde Kadının Konumu	33
1.1.8. Osmanlı'da Kadının Siyasal Hakları	35
1.1.9. Avrupa'da ve Osmanlı'da Kadın Hareketinin Öncü İsimleri	37

İKİNCİ BÖLÜM	42
LİBERAL FEMİNİZM	42
2.1. FATMA ALİYE HANIM'IN LİBERAL FEMİNİZM ÖĞRETİLERİ ÇERÇEVESİNDE SAVUNDUĞU DEĞERLER	42
2.1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Feminist Teori Açısından Önemi	45
2.1.2. Erkek Egemenliğine Karşı Bir Direniş	47
2.1.3. Liberal Feminizm'in Öğretileri	53
2.1.3.1. Liberal Feminizm'in Öncüleri	57
2.1.3.1.1. Olympe de Gouges	57
2.1.3.1.2. Mary Wollstonecraft	60
2.1.3.1.3. Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony	69
2.1.3.1.4. Harriet Taylor ve John Stuart Mill	74
2.1.4. Fatma Aliye Hanım ve Liberal Feminist Teori	80
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	83
FATMA ALİYE HANIM	83
3.1. FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI	83
3.2. FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİ	87
3.3. FATMA ALİYE HANIM'IN DİRENEN KADINLARI: REFET, BEDİA, SABAHAAT	90
3.3.1. <i>Refet</i>	90
3.3.1.1. Kadınların Karşılaştıkları Toplumsal Sorunlar ve Mücadeleleri	101
3.3.1.2. Kadın Dayanışması	104
3.3.1.3. Kadın Hak ve Özgürlükleri	108
3.3.1.4. Tipik “ideal kadın” ve “ideal erkek” İngesinin Değiştirilme Çabası	112
3.3.2. <i>Udi</i>	118
3.3.2.1. Kadınların Kamusal Alandaki Varlıkları	123

3.3.2.2. Kadının Erkek Üzerinden Tanımlanması Sorunu	127
3.3.2.3. Akıl-Beden İkiliğinin Pençesinde Kadın	131
3.3.2.4. Özgürlük ve Bireysellik İlkesi	135
3.3.2.5. Aile ve Evlilik Kurumu İçerisinde Kadının Konumu	139
3.3.2.6. Kadının Eğitimi	146
3.3.3. <i>Enin</i>	152
3.3.3.1. Aile Kurumu, Eş Seçimi ve Evliliğe Dair	160
3.3.3.2. Eğitim	168
3.3.3.3. İdeal Kadınlık Rollerini, İki Zıt Kadın Karakter: Sabahat/Nebahat	172
3.3.3.4. Akıl ve Duygu	173
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	181

GİRİŞ

Tanzimat döneminde yetişen, birçok roman ve makale yazar, yabancı dil bilen, çeviriler yapan, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda farkındalığı yüksek Osmanlı'nın nadir, aydın kadın yazarlarından biridir Fatma Aliye Hanım. Osmanlı'da Fatma Aliye Hanım'dan önce Zafer Hanım tek bir roman yayımlar, (Şatır, 2018: 15) bu nedenle birden fazla roman yayımlayan Fatma Aliye Hanım, Türk Edebiyatı'nın ilk Türk ve Müslüman kadın romancı olma unvanına sahip olur (Şatır, 2018: 7). Fatma Aliye Hanım 9 Ekim 1862 İstanbul doğumludur. Osmanlı da hukuk ve devlet insanı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Annesi Advıye Rabia Hanım, ağabeyi mantıkçı Ali Sedat Bey ve kız kardeşi ise aktivist, öğretmen aynı zamanda yazar olan Osmanlı kadın hareketinin öncü isimlerinden Emine Semiye Hanım'dır (Uluköse, 2013: 15).

Fatma Aliye Hanım, ağabeyinin aldığı eğitimden etkilenir ve ağabeyi ders alabilirken kendisinin neden ders alamadığını sorgular. Ağabeyinin derslerini izleyen Fatma Aliye Hanım, kitap okuma isteğinden dolayı ağabeyinin kütüphanesini sık sık düzenlemek ister. Fatma Aliye Hanım'ın, okumaya, yazmaya, düşünmeye, yorumlamaya olan ilgisi babası Ahmet Cevdet Paşa'nın dikkatini çeker ve bunun üzerine Fatma Aliye Hanım'da ağabeyi gibi özel dersler almaya başlar (Uluköse, 2013: 18, 19). Özellikle babası Ahmet Cevdet Paşa'dan aldığı eğitim ve "manevi babam" olarak belirttiği Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyat alanındaki desteği, Fatma Aliye Hanım'ın yazı hayatını oldukça etkiler.

Fatma Aliye Hanım, 17 yaşında babasının isteği doğrultusunda, Kolağası Faik Bey ile evlenir ve dört kız çocuk dünyaya getirir. Evliliğinin ilk on yılı eşi Faik Bey, Fatma Aliye Hanım'ın kitap okumasına, yazı yazmasına, çeviri yapmasına müsaade etmez. Geçen on yıl Fatma Aliye Hanım için zorlu bir süreci ifade eder. On yılın sonunda yenilikçi düşüncelerden etkilenen Faik Bey, Fatma Aliye Hanım'ı sınırlamaktan, ona engel olmaktan vazgeçer ve okuyup, yazmasında bir engel olmadığını belirtir (Şatır, 2018: 28). Ancak ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere Fatma Aliye Hanım, yazılarında açıkça fikirlerini ortaya koymaktan çekinmiş olabilir ve bu nedenle kendisini kısıtlamış olabileceği düşünülebilir. Roman ve makalelerinde

fikirlerini hür bir şekilde ifade edemez. Bir üst otoritenin kısılcığında kalmak istememesi sonucu romanları içerisine mesajlar ve ipuçları kullanarak, okuyucularına ulaşmaya çalışmış olabilir.

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı Kadın Hareketi'nin öncüleri arasındadır. Kadınların sorunlarını ve haklarını romanlarında ve makalelerinde uygun bir dille dile getirir. Osmanlı'nın bilgili, bilinçli, farkındalığı yüksek, aydın kadınlarından biridir (Karaca, 2011: 96-97). Bu nedenle bu bilgi ve deneyimlerini, yaşadığı toplumda dezavantajlı konuma sahip kadınlarla paylaşmak istemiş olabilir. *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi Tanzimat döneminde uzun süre yayınlanan dergilerde makaleler yayınlar, Fransızca'dan çeviriler yapar, yabancı dil bilgisine sahip olduğu için yabancı konuklar ağırlar ve ülkesini tanıtır (Canbaz, 2005: 18-19). Fatma Aliye Hanım'ın toplumsal farkındalığı, gözlem kabiliyeti onun yaşadığı toplumdaki sorunları kolayca kavrayabilmesine ve bu sorunlar üzerine düşünmesine, çözüm yolu üretmesine neden olur. Fatma Aliye Hanım, kendi yaşamını ve yaşadığı toplumda kadının konumunu sorgular. Özellikle kadın sorunu, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın-erkek ilişkileri ve rollerinin dönüştürülmesi, aile, evlilik, tek-çok eşlilik, boşanma, özel-kamusal alan gibi konuları muhafazakar bir bakış açısıyla açıklamaya çalışır.

Fatma Aliye Hanım, eğitime ve öğrenmeye karşı olan azmi ile Osmanlı'nın aydın kadınlarından biri olmayı başarır. Küçük yaşlardan itibaren yaşlılarına göre hızlı öğrenen, öğrenme azmi olan bir çocuktur (Şatır, 2018: 8). Ağabeyi Ali Sedat Bey'e gelen hocaları dinlemek için derslere katılır, ağabeyine anlatılanları dinler ve anlatmak ister. Bu durum karşısında annesi Adviye Hanım'ın tepkisi olumlu değildir. Adviye Hanım kızının kitaplardan kendini alamadığını, kitap okuyabildiğini görünce telaşa kapılır ve Ahmet Cevdet Paşa'ya durumu korkuyla anlatır. Adviye Hanım'ın buradaki tepkisi toplumsal cinsiyet rollerine göre hareket etmeyen kızına karşı korku ve şaşkınlık içerisinde olmasından ileri gelir (Uluköse, 2013: 22, 23). Diğer kız çocukları gibi olmayan Fatma Aliye, annesine göre farklıdır ve bu farklılık takdir edilmek yerine annesi tarafından örselenir. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında annelik rolünü, babalığa göre çok fazla kullanmamasının nedenlerinden birinin, kendi yaşamında annesi ile arasındaki duygusal ve sosyal bağın kopuk olması olduğu düşünülebilir.

Fatma Aliye Hanım, hem hukuk hem tıp eğitimi alan İlyas Matar Efendi'nin öğrencisi olur ve İlyas Matar Efendi, Fatma Aliye Hanım'dan ödev olarak Fransızca-Türkçe çeviri yapmasını ister. Adviye Hanım, kızının Fransızca yazabildiğine inanmaz ve Fatma Aliye Hanım'ın babasına yazdığı Fransızca mektubu okutmak için İlyas Matar Efendi'ye götürür (Barbarosoğlu, 2015: 52-53). Adviye Hanım'ın, bu konuda da Fatma Aliye Hanım'a inancı yoktur. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'da kız çocuklarına karşı yapılan ayrımcılığa ve baskıya kendi yaşamından aşınadır.

Fatma Aliye Hanım, kadının eğitimi, kadının çalışması, aile ve evlilik, boşanma, çocuk sahibi olma, cariyelik gibi konuları kendi bakış açısıyla kaleme alır. Romanlarının olmazsa olmazı güçlü kadınlardır. Seyahatleri sırasında gidip gördüğü şehirlerde dikkatini çeken, kendi emeğiyle çalışıp, kendi ayakları üzerinde hayatlarını idame ettiren kadınların hayat hikayelerini anlatır. Fatma Aliye Hanım, ilk çevirisini kendi ismini kullanarak yayımlamaz. "Bir Kadın" imzalı olan çeviri birçok kişi tarafından kadına yakıştırılmadığı gibi toplum içerisinde böyle bir çeviri yapanın kadın olamayacağı düşüncesi yaygındır (Uluköse, 2013: 63). O dönemin yaygın görüşüne göre Fatma Aliye Hanım "Kadınlar Fransızca bilseler bile bunu yazıya nasıl aktarabilirler?" gibi söylemlerle karşı karşıya kalır (Barbarosoğlu, 2015: 75) ve kendi oluşturduğu roman kişileri gibi o da aile ve toplum içerisinde bir takım baskılara maruz kalır.

Fatma Aliye Hanım, 1889'da Georges Ohnet'in *Volonte* adlı romanını, *Meram* adıyla Fransızca'dan çevirir (Balibey, 2017: 2) ve bu romanı "Bir Kadın" imzasıyla yayımlar. Bu başarısıyla babasının dikkatini çeker ve Fatma Aliye Hanım, babasından ders almaya başlar (Karadağ, 2013: 2). Fatma Aliye Hanım'ın karşısına çıkan başarılı ve güçlü kadınlar, tanıdığı öğretmenler ve birçok alanda yetenekli kişiler onun yazı dünyasında etkili olur. Fatma Aliye Hanım'ın yazın konusundaki yeteneği onun Tanzimat Dönemi'nin önemli edebiyatçılarından olan Ahmet Mithat Efendi tarafından fark edilmesine neden olur ve Ahmet Mithat Efendi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Fatma Aliye Hanım'ı öven sözler yazar ve daha sonra onu manevi kızı olarak kabul eder (Canbaz, 2005: 72). 1891'de *Hayal ve Hakikat* romanını Fatma Aliye Hanım ve Ahmet Mithat Efendi birlikte yazarlar. Bu roman "Bir Kadın" ve "Ahmet Mithat" imzasını taşır (Argunşah, 2012: 14). Fatma Aliye

Hanım, 1891-92'de *Muhadarat* romanını kendi imzası ile yayımlar. Fatma Aliye Hanım *Muhadarat* romanında anneleri vefat ettikten sonra öksüz kalan ve babaları Sai Efendi'nin Calibe adlı bir kadınla ikinci evliliğini yapmasıyla hayatları altüst olan başkişi Fazıla ve onun kardeşi Şefik'in yaşam mücadelesini anlatır. Roman Fazıla'nın etrafında döner. Bununla birlikte *Muhadarat*, dört ailenin farklı noktalarda kesiştiği bir hikayeyi aktarır ve bu romanın zengin bir kadrosu olduğunu söyleyebiliriz (Topuz, 2010: 15). Fatma Aliye Hanım'ın 1892'de kaleme aldığı *Nisvan-ı İslam* adlı eseri, Osmanlı- İslam dünyasında kadının kamusal alan içindeki konumunun ve özel alan da evlilik kurumundaki konumunun ilk kez ve bizzat bir kadın tarafından tartışılmasından ötürü çok önemlidir (Canbaz, 2005: 26).

1893'de Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan *Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu (Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti)* adlı kitap Fatma Aliye Hanım'ın tanınmasında etkili olur (Ermat, 2011: 5, 6). 1898'de yayınlanan *Refet* romanında erken yaşta babasını kaybeden, annesiyle hayata tutunmaya çalışan, çok eziyet çeken, aşağılanma, fakirlik, hastalık görüp geçiren ancak bütün bunlara rağmen okuyup öğretmen olmayı başaran bir kadının yaşam mücadelesini anlatır (Karaca, 2012: 13-26). 1899'da yayımlanan *Udi*, Fatma Aliye Hanım'ın dördüncü romanıdır. *Udi*'de sanatıyla ve yaratıcılığıyla hayata tutunan ve direnmekten vazgeçmeyen Udi Bedia'nın hayatını tüm gerçekçiliği ile ifade eder (Topuz, 2013: 32, 78). Fatma Aliye Hanım, bu romanda diğer romanlarında olduğu gibi kadınlık, erkeklik, aile, evlilik, sadakatsizlik, eğitim, ekonomik özgürlük, özel-kamusal alan ayrımı gibi konulara dikkat çeker. 1899'da *Levayih-i Hayat (Hayattan Sahneler)* romanını yayımlar ve bu romandaki kadınlar birbirlerine yazdıkları mektuplar vasıtasıyla erkek, kadın, sadakat, toplum, aile, evlilik gibi konulardan bahsederler ve fikir alışverişinde bulunurlar (Demircioğlu, 2013: 14). 1910'da *Enin* romanında da ihanete uğrayan ve buna karşılık yıkılmadan ayakta duran bir kadının kendini gerçekleştirme serüveni ele alınır (Demir, 2012: 13-27). Fatma Aliye Hanım'ın 1914 yılında yazdığı *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* son yapıtıdır. Bu eserinde Meşrutiyet sonrası siyasal yaşam hakkında bilgi verir.

İlk Türk ve Müslüman kadın romancı olma özelliği ile Avrupa ve Amerika basınında kendisinden söz ettiren Fatma Aliye Hanım'ın *Nisvan-ı İslam* adlı eseri Fransızca ve Arapçaya, *Udi* adlı eseri Fransızcaya çevrilir. Fatma Aliye Hanım, Emile Julliard adlı bir Fransız yazarın *Doğu ve Batı Kadınları* adlı kitabını Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla eleştirerek, Paris'te büyük yankı uyandırır. Eserleri 1893 yılında Chicago'da "Dünya Kadın Kütüphanesi Kataloğunda" sergilenir (Demircioğlu, 2013: 15). Fatma Aliye Hanım, tarihi, sosyolojik ve edebi eserler vererek kadın sorunlarıyla ilgilenen nadir yazarlardan birisi olmuştur. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadın sorunlarına yönelik makaleler yazan ve muhafazakar görüşünden kopmadan kadın haklarını savunan bir aydındır.

Türk Edebiyatı'nın İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları adlı bu tezin konusu, Tanzimat Dönemi'ne kadın hakları savunucusu olarak damga vuran Fatma Aliye Hanım'ın hayatı, eserleri ve fikirlerinin liberal feminist teori ile paralelliğidir. Bu tezin amacı, yukarıda hayatı, fikirleri ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi verilen Fatma Aliye Hanım'ın tezde tartışılacak olan üç romanı üzerinden feminist teori ile bağlantılı olarak ortaya koyduğu fikirlerini yine feminist literatür kullanarak yorumlamaya ve değerlendirmeye çalışmaktır. Bu araştırmanın bir diğer amacı ise, ilk Türk kadın romancı olarak literatüre geçen Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri üzerinde inceleme yapmak, son dönem romanları olan *Refet*, *Udi* ve *Enin*'deki güçlü kadınların hayata ve insanlara karşı nasıl direniş gösterdiklerini liberal feminizm çerçevesinde açıklamaya çalışmaktır.

Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algılandığı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Balcı, 2005: 17; Karasar, 2002: 25). Bu çalışmada ise nitel yöntem kullanılır, doküman analizi ve yakın okuma tekniği ile detaylı bir inceleme yapılmaya çalışılır. Bu bağlamda araştırma konusu olan, Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönem hakkında bilgi sahip olmak adına, genel olarak Osmanlı toplumu ve özellikle Osmanlı toplumunda kadınlar ile ilgili yakın okuma yapılmıştır. Bu noktada Fatmagül Berktaş, Serpil Çakır, İlber Ortaylı gibi birçok araştırmacının araştırmalarından yararlanılmıştır. Feminist teori ile ilgili olarak; Josephine Donovan, Elisabeth Badinter, Virginia Woolf, Bell Hooks gibi isimlerin eserleri üzerine yakın

okuma yapılmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını hakkında bilgi sahibi olmak için onun eserlerinin Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine diliçi çevirilerine başvurulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın eserleri; Şahika Karaca, Hilal Demir, Hülya Argunşah gibi araştırmacıların gayretiyle günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Bu eserler üzerinde yakın okuma tekniği kullanılmış ve daha sonra analiz edilmiştir. Araştırmanın sınırlarını belirlemek açısından Fatma Aliye Hanım'ın üç eseri ele alınmıştır. Bu eserler yazarın yazı hayatından çekilmeden önce yazdığı son üç romanıdır. Bu nedenle bu eserler Fatma Aliye Hanım'ın fikirlerinin en olgunlaştığı, kimliğini ve görüşlerini en iyi şekilde yansıtan romanları olarak değerlendirilebilir. Fatma Aliye Hanım'ın kendi eserlerinin yanı sıra “manevi babam” olarak ifade ettiği Ahmet Mithat Efendi'nin, Fatma Aliye Hanım'ı tanıttığı, *Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu (Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti)* adlı eseri de kullanılmıştır. Ayrıca Fatma Aliye Hanım'ın biyografisini yazan Fatma Barbarosoğlu, Güven Taneri Uluköse, Tulga Tolun Şatır gibi isimlerin eserlerinden de yararlanılmıştır. Son olarak, Fatma Aliye Hanım'ın hayatı, eserleri, liberal feminizm, Osmanlı'da kadın gibi konularda kitaplar, makaleler, gazete yazılarına başvurulmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın romanları sınırlı bir şekilde sadece edebiyat alanında değil, yaşadığı dönem hakkında tarihi ve sosyolojik bilgi verdiği için daha detaylı ve özenli bir incelemeyi gerektirir. Fatma Aliye Hanım'ın adı birçok araştırmada yer alır. Emel Aşa, Firdevs Canbaz, Şahika Karaca, Hilal Demir gibi araştırmacılar Fatma Aliye Hanım'ın kaleme aldığı eserlerden yola çıkarak onun kadın sorunu, kadın hakları, değerler eğitimi gibi konulara vurgu yaptığını dile getirirler. Fatma Aliye Hanım üzerine yapılmış öne çıkan çalışmaların bazıları şu şekildedir: 1990'da yayımlanan Mübeccel Kızıltan'ın “Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım” adlı makalesinde Kızıltan, Fatma Aliye Hanım'ı yazar olmaya hazırlayan koşulları açıklığa kavuşturur. Mübeccel Kızıltan, yazarın *Nisvân-ı İslâm* adlı eserinden söz ederken Fatma Aliye Hanım'ın, İslam'da kadın hukuku hakkında bilgi sahibi olmasının nedeni olarak babası Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mecelle* üzerine çalışmış olmasını gösterir. Yazarın yabancı dillere çevrilen eserleri ile ülkesini yalnız Avrupa'ya tanıtmakla yetinmediğini, aynı zamanda gerek toplumsal etkinlikleriyle gerek yazdıklarıyla kendi toplumunda, özellikle kadınların eğitilmesi ve geliştirilmesi için de uğraş verdiğini belirtir. 1993'te yapılan Emel Aşa'nın sadece

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri* başlıklı yayımlanmamış doktora çalışması, ayrıntılı bir biyografi verirken herhangi bir sorun üzerine odaklanmamıştır. 2005'te Firdevs Canbaz'ın hazırladığı *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu* adlı yüksek lisans tezinde; Fatma Aliye Hanım'ın makalelerinde kadın sorunu, kadın ve aile, kadının çalışması gibi konular ayrıntılı olarak ele alınır. 2010'da Tülay Gençtürk Demircioğlu'nun "Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanım'ın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler" adlı makalesinde *Levâyah-i Hayât, Enin, Refet* ve *Udi*, isimli romanları inceler. Bu romanların her biri gerek metin gerekse alt metin düzeyinde kadın sorunlarına eğilerek, zorla evlendirme, eşlerarası ilişkiler, aşk, evlilik dışı ilişkiler, aldatma, sadakat ve kadınların hor görülmesi gibi temaları öne çıkarmaktadır. 2011'de Şahika Karaca, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları" adlı makalesinde öncelikle kadının eğitimi ve çalışma yaşamı daha sonra evlilik gibi konular üzerinde yoğunlaşır. 2013'te Hilal Demir'in "Kadın Haklarının Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları" adlı makalesinde yer alan konular; evlilik, çok eşlilik, boşanma, çalışma yaşamı, cariyeliktir. Bu makalede, Fatma Aliye Hanım ve eserleri hakkında gerekli bilgi mevcut değildir. Burada belirtilen çalışmalar özenle hazırlanmış ve Fatma Aliye Hanım'ın adının yaşatılmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu tezde yukarıda ifade edilen makalelerdeki benzer konuların işlenmesiyle birlikte onlardan farklı olarak Fatma Aliye Hanım'ın düşüncelerini kuramsal bir boyutta ele almak amaçlanır. Bu tezde diğer araştırmalardan farklı olarak, Fatma Aliye Hanım ve liberal feminist teori yakınlığı tartışılır. Fatma Aliye Hanım'ın fikirlerinin liberal feminist teorinin ana maddeleri ile paralellik gösterdiği ortaya konmaya çalışılır.

Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönem olan Osmanlı'da kadının aile içerisindeki konumu birçok yazar tarafından tartışılır. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın yenilikçi ve gelişmeye yönelik bakış açısı onu, kadını sadece aile içerisinde değil özel alandan sıyrarak kamusalaya dahil etmeye yönlendirir. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadın hakları savunucusu olarak değerlendirilir. Roman ve makalelerinde kadın sorununa odaklanması, onun yaşamında da kadınlığından ötürü problemler ile karşı karşıya kalması ile bağlantılı olabilir. Sadece kadın olduğu için karşılaştığı sınırlama ve ikincilleştirme onu, kadını savunmaya yönlendirir. Fatma Aliye Hanım

bilgili bir kadın yazar olarak, kadın sorununu ve konumunu bilinçli bir şekilde tartışma konusu olarak sunar. Bu konuları makalelerinde ve romanlarında hem tartışır hem de sorunlara çözüm yolu arar. Bunu yaparken liberal feminist teorinin de önemli maddelerinden olan rasyonellik, bireysellik ve eğitililiği harmanlar. Romanlarındaki güçlü kadınları, geleneksel anlamdaki kadınlık-erkeklik rollerinin aksine yenilikçi bir bakış açısı ile yeniden inşa eder.

Bu araştırmada Fatma Aliye Hanım'ın son dönem romanları olan *Refet*, *Udi* ve *Enin*'deki kadınların dönemlerine ait olmayan bir tavırla direniş gösterdikleri vurgulanmaktadır. Bu direnişi eşitlik ve hak temelli gösterdikleri, bu hak temeline göre hareket ettikleri söylenebilir. Eserler incelenirken diğer araştırmalardan farklı olarak liberal feminizm kuramı kullanılır. Ayrıca *Refet*, *Udi* ve *Enin* romanlarının seçilmesinin nedeni vefatından önce yazdığı son üç roman olmasıdır. Osmanlı Dönemi'nde önemli bir yere sahip olan Fatma Aliye Hanım, Türk kadın hakları konusunda yaptığı çalışmalar ile bir ilke adım atar. Kadın sorununun yoğun olduğu fakat hiç söz edilmediği bir dönemde kaleme aldığı eserler ile bunu dile getiren Fatma Aliye Hanım birçok araştırmacı tarafından araştırılmaya değer görülür ve bu araştırmanında bundan sonra yapılacaklar için yol gösterici olacağı düşünülebilir.

Bu tez, üç ana bölümden oluşur. Birinci bölüm, Osmanlı'da kadın adı verilen bölümdür. Bu bölüm, Osmanlı'da kadının aile, toplum, hukuk, eğitim gibi alanlardaki konumuna dair bilgileri ve yorumları içerir. Bu noktada Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı toplum hakkındaki değerlendirmelerine sırası geldikçe yer verilir. İkinci bölüm, feminist teori içerisinde ilk teorilerden biri olan liberal feminist teorinin incelenmesi ve bu kuramın Fatma Aliye Hanım'ın fikirleri ile yakınlığı tartışılır. Liberal feminist teorinin öğretileri ve öncüleri hakkında bilgilere yer verilir. Feminist teorinin ana konularından biri olan toplumsal cinsiyet kavramı üzerinde durulur. Son olarak üçüncü bölümde, Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilir. Daha sonra tezin sınırlarını belirtmek amacıyla, Fatma Aliye Hanım'ın kadın hakları ile yakından ilgili üç romanı *Refet*, *Udi* ve *Enin* incelenir.

Refet romanı, yaşamında maddi ve manevi kayıpları olan ancak rasyonel düşünen aynı zamanda gururdan ödün vermeyen, adını Refet adlı başkişiden alan farklı bir romandır. Özellikle kadınlar arası dayanışma ruhunun savunulması açısından romanın kadın edebiyatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olduğu

ileri sürülebilir. Bunun yanı sıra kadının akılcılığına ve özel alandan sıyrılarak, kamusal alana geçişine vurgu yapılır. *Refet* romanının başlıca direnen kadını Refet'tir ve bu roman kadının, eğitimi, rasyonelliği, iradesi, gururu, çalışkanlığı, azmi ve meslek edinmesi gibi konular üzerine kuruludur. *Udi* romanında da, metnin direnen kadını olan Bedia adlı başkişinin zorlu yaşamı ele alınır. Romanın ana konuları içerisinde aile ve evlilik, sadakat, eğitim, çalışma yaşamı, sanat ve yaratıcılık başlıklarını vermek doğru olur. Son olarak ele aldığımız *Enin* romanı, Sabahat adlı başkişinin etrafında döner. Fatma Aliye Hanım'ın, bu romanda güçlü, dirençli, rasyonel, eğitilmiş bir kadın olarak tasvir ettiği Sabahat, Osmanlı kadınına rol-model olabilecek bir kişi olarak karşımıza çıkar. Aile, eş seçimi, evlilik, sadakat, gurur, eğitim, azim gibi konuların yer aldığı bu roman, okuyucu için önemli mesajlar içerir.

Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönem olan Osmanlı 'da kadının, eğitimi, aile içerisindeki konumu, kamusal alandaki varlığı, hakları, siyasal hayata katılımı gibi konuları, yenilikçi bir bakış açısı ile romanlarında tartışma konusu olarak ele alır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın haklarını, nasıl bir dönemde, nasıl bir bakış açısıyla değerlendirdiğini bir nebze de olsa anlayabilmek için Osmanlı'da kadının konumu ve sorunları hakkında bilgi sahibi olmak önem arz eder. Aşağıda "Osmanlı'da Kadın" başlığı altında yer alan konular Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında değindiği ve tartıştığı konuları göz önünde bulundurarak, oluşturulan maddelerdir. Osmanlı toplumunda aile içerisinde kadının konumu, Avrupa'nın gözünden Osmanlı'da kadının konumu, önemli kadın hakları savunucuları ve Fatma Aliye Hanım ile olan bağlantıları da değerlendirilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA KADIN

1.1. OSMANLI DÖNEMİ KADINLARI ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşayan ilk Türk kadın romancıdır. Bu çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik, siyasal ve tarihsel açılardan genel bir incelemesi yapılır. Bu bağlamda Osmanlı dönemindeki kadınların sosyal, siyasal, hukuksal, eğitimsel ve daha birçok anlamda ele alınması önemlidir.

Kadınlar ve erkekler, farklı zamanlarda, farklı şekil ve rollerde toplum içerisinde var olurlar. Ancak neredeyse dünyanın her yerinde ve bizim bilebildiğimiz tüm zamanlarda kamusal alanda var olan erkeklerin yapıp ettikleri değerli görülürken, kadınların yaşamları için doğal sayılan özel alanda yapıp ettikleri değersiz görülür. Bu sebeple kadınlar, sosyo-ekonomik anlamda ikincil konuma itilir, başkalarının otorite ve sorumluluğunda yaşamak zorunda kalırlar (Mill, 2017: 139-144).

Bu bağlamda bu çalışmada Osmanlı dönemindeki kadınların yaşamışlıkları, tarihsel ve sosyolojik açıdan toplum içerisinde nasıl var oldukları, hangi haklara sahip oldukları ve bu haklara hangi şartlarda sahip oldukları gibi konuların değerlendirilmesini amaçlanır. Kadınların, toplum içerisinde; eğitim, ekonomi, sosyal hayat, hukuksal haklar, siyasete katılım ve daha birçok alanda genel bir değerlendirmesi yapıp, bu değerlendirmenin okuyucuya sunulması hedeflenir.

1.1.1. Osmanlı Kadınları ve Modernleşme Serüveni

Michel Foucault, tarih sözcüğünü: “iktidar ilişkileri çerçevesinde yaşanan olaylar ve anlatılar” olarak açıklar (Akt. Çiçek ve diğerleri, 2015: 271). Tarih denildiği vakit; savaşlar, barışlar, yenilikler, otorite figürleri, kısaca ifade etmek gerekirse resmi erkek tarihi akla gelir. Kadınlar geçmişten günümüze yukarıda belirtilen konuları ele alan resmi tarih anlatılarının dışında bırakılırlar. Tarih erkeklerin tarihidir. Fatmagül Berktaş ve Serpil Çakır'ın "tarih yazımı" hakkındaki çalışmaları bu anlamda dikkat çeker (Berktaş, 2015: 15; Çakır, 2016: 29). Dahası tarih, kapısı kadınlara kapatılmış olan tek kurum da değildir. Tarihin yanı sıra edebiyat, bilim ve diğer sanat alanlarında kadınların isimlerini görmemiz pek mümkün değildir. Ya da daha doğru bir ifadeyle kadınlar bu alanlarda sadece birer nesne birer beden olarak karşımıza çıkar. Bu estetik nesnenin öznesi ise erkektir. Kadınlar bu alanlarda asla aktif birer özne olamazlar.

Nesne olma durumu içerisinde kadınların kendilerini kamusal alana dahil etmeleri hiç de kolay olmaz. Ancak 18. yy'da yaygınlık kazanan ve Fransız Devrimi gibi toplumsal hareketlerde vücut bulan özgürleşme hareketlerinin etkisiyle Avrupa'daki kadınlar, ikincil, pasif ve itaatkar kadın modeline baş kaldırarak dışına itildikleri bu alanların içine sızmaya başlarlar. Dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da bu dışlanmışlık ve ikincillik durumu karşısında kadınlar 19. yy'dan itibaren seslerini yükseltirler.

Aralarında ciddi farklılıkları olmakla beraber zikredilen tüm bu tarihlerin ve olayların ortak noktası, Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal yapısını dönüştürmeyi, kurumları revize etmeyi ve ilerlemeyi hedefleyen olaylar olmalarıdır. Yine tüm bu olayları mecburi kılan iç ve dış faktörler olmakla beraber hepsinin de etkilendiği asıl olay 1789 Fransız Devrimi ile başlayan ve tüm dünyayı etkileyen milliyetçilik dalgasının Osmanlı'yı da etkilemesidir. Milliyetçilik ile ivme kazanan modernleşme sürecinin Osmanlı'yı etkilemesi, Osmanlı'nın dönüştürülmesini, “modern çağa” ayak uydurmak amacıyla, zorunlu hale getirmiştir (Çiçek ve diğerleri, 2015: 276).

Yukarıda açıkça belirtildiği gibi Fransız Devrimi, diğer ülkeler gibi Osmanlı Devleti'ni de derinden etkiler. Eşitlik, özgürlük, milliyetçilik gibi söylemler öğrenilmeye ve Osmanlı toplumunda ilerlemeye yönelik çalışmalar planlanmaya başlar. Modernleşmenin etkisiyle dünyanın hem doğusu hem de batısında kadınların ortak savaşı farklı yöntemler kullanılarak yürütülür. “Bir toplumun dönüştürülmesi için işe önce aileden başlamak, dönüştürülme amacı ne olursa olsun, hangi ideolojiye hizmet edilirse edilsin, genel kabul gören bir durumdur” (Çiçek ve diğerleri, 2015: 276). Sosyolojik açıdan bakarsak parçadan bütüne doğru bir seyir izlenir. Bu da önce toplumun temel yapı taşı olan aileyi ön plana çıkarır. Ailenin temel yapı taşı ise geleneksel anlayışa göre annedir. Yine bu anlayışa göre anne çocuklarını büyütüp, eğiterek nesil yetiştiriciliği unvanını taşır. Bu nedenle Çiçek'inde dediği gibi, eğer bir düşünce ve davranışı değiştirmek ve yerine yenisini getirmek amaçlanıyor ise toplumun en küçük yapı taşını dönüştürerek istenilen sonuca ulaşmak mümkün olur. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile kurumuna yönelik bu dönüşümün en önemli itici gücü kadın hareketi olmalıdır (Çiçek ve diğerleri, 2015: 276).

Fatma Aliye'nin yaşadığı dönem olan 19. yy'da Batı dünyasında kadın hareketinin sınırları, zorunlulukları, özellikleri ve savunduğu değerler; eşitlik, özgürlük, ataerkilliğe karşı duruş, özel-kamusal alan ayrımının ortadan kaldırılması sosyal-siyasal haklar gibi kavramlar çerçevesinde tanımlanır. Osmanlı Devleti de Batı dünyasında ortaya çıkan bu değişim ve dönüşüm dalgasından ister istemez etkilenir ve bu modernleşme akımına kapılır. Ancak bir taraftan modern yaşamı desteklerken, diğer taraftan geleneksellikten kopmak istemez. Çakmak, Osmanlı devletinin batılılaşma serüvenini ve bu serüvenden etkilenen yeni kadın kimliğinin inşası sürecinden şu sözlerle bahseder:

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile birlikte batılılaşma, modernleşme sürecine girmiş, toplumun tüm kurumlarında hızlı bir yenilik hareketi başlamıştır. Bundan kadınlar da nasibini almış, kadın kimliği batılılaşma ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Meşrutiyet'e uzanan süreçte kadınlar yazın dünyasına girmiş, dernekler kurmuş ve kadın hareketinde aktif olarak rol almışlardır. Ancak kadınlar gerek toplumsal yaşamda gerek dönemin tiyatrosunda ataerkil zihniyetin çizdiği sınırların dışına çıkmayı başaramamış, bazı tikanmalar yaşanmıştır (Çakmak, 2011: 78).

Burada da belirtildiği gibi kadınlar modernleşme hareketi ile birçok yeniliğe kucak açarlar. Zaman zaman bazı problemler ortaya çıkmış olsa da dergiler ve romanlar aracılığı ile kadınlara atfedilen yeni kimlikler yerleşik toplumsal cinsiyet algılarında belli farklılıklar yaratmayı hedefler. Kadınların bu noktadaki tutumu, erkeklerle her anlamda eşit olmak ile ilgili değil ancak bazı alanlarda eşit olmakla ilgilidir. Bu dönüşümün seyri içerisinde Osmanlı kadınları için 2. Meşrutiyet önemli bir yere sahiptir.

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine öncülük edecek yapısal değişimler özellikle 2. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici olmuştur. 19. yy'da Osmanlı Devleti siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda, eğitim ve hukuk alanında, Batı'ya ayak uydurma ve ilerleme çabasıyla değişimler ve yapısal dönüşümler geçirmiş, bu değişim sürecinden Osmanlı kadını da etkilenmiştir. Eğitim, hukuk, ekonomi gibi toplumun yeniden yapılandırılmasında belirleyici olan faktörler, kadının toplumdaki konumunu da belirlemiştir. Yani Osmanlı kadınının konumu modernleşme ile paralellik göstermiştir. Yaşanan değişimler, o zamana dek sadece ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da sirayet etmiş, kadın toplumsal yaşamda farklı statüler kazanmak için taleplerde bulunmaya başlamıştır (Çakır, 1996: 22).

Çakır'ın da ifade ettiği gibi geleneksel Osmanlı toplumunda ikincil bir konuma sahip olan ve birçok hak ve özgürlükten mahrum olan kadınlar 2. Meşrutiyet ile birlikte bu mahrumiyetten kurtulmanın ilk adımlarını atarlar. 2. Meşrutiyet tek yönlü bir yenilik değildir. Toplumun her kademesini etkileyen bir dönüşüm yaratır. Eğitim, kültür, sağlık, siyaset ve bunun gibi birçok alanda değişime olanak sağlayan 2. Meşrutiyet, toplum içinde görmezden gelinen kadın nüfusunu ön plana çıkarmaya da hizmet eden önemli bir adımdır. Birçok değişim içerisinde kadınlar, seslerini duyurmayı Çakır'ın da belirttiği gibi yazın yoluyla başarırlar. Çakır ve Zihnioğlu, kadınların çabalarını ve bu çabalar içerisinde Fatma Aliye Hanım'ın yerini ve önemini şu sözlerle açıklarlar:

Osmanlı kadınlarının kendilerini ifade etmeleri, tanıtmaları ilk kez basın kanalıyla, kadın dergileri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kadın dergileri her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimserliğini gidermede ve kadınların taleplerini iletmede önemli işlevler görmüştür. Bu dergilerden ilki 1869'da Terakki-i Muhadderat adıyla çıkan dergidir. Daha sonra farklı tarihlerde farklı isimlerde birçok dergi çıkmıştır. 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazarı kadrosunun tamamına yakını kadın olan Hanımlara Mahsus Gazete bu yayınlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu derginin en önemli özelliği 13 yıl boyunca (1895-1908) toplam 604 sayı olarak çıkan en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır...Ayrıca ilk Türk kadın roman yazarı sayılan ve ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye'nin bu dergide yazması da dergiyi önemli hale getirmiştir. Zihnioğlu'na göre eğer Osmanlı feminizmi adı altında bir düşünsel ve eylemsel etkinlikten söz edilebiliyorsa, bu oluşumun en önemli düşünürü Fatma Aliye'dir. Bu derginin yayın amacını açıkladığı ilk sayıda özellikle "nesil yetiştiriciliği" rolünden dolayı kadınların geliştirilmesi, eğitilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış, kadının içinde bulunduğu toplumla arasında bağlantı kurulmuştur (Çakır, 1996: 27-28; Zihnioğlu, 2003: 44).

Yukarıda da belirtildiği üzere, Osmanlı toplumunda kadının sosyal hayatı ve konumu adına vereceği savaş bu dönemde başlar. Osmanlı kadınları seslerini duyurmak için batıda da olduğu gibi öncelikle yazını özellikle de dergileri kullanırlar. Fatma Aliye Hanım'ın da önemli bir yere sahip olduğu bir gelenek haline gelen kadınlara özel dergiler çıkartmaya başlayıp bu şekilde seslerini duyurmaya amaçlarlar. Bu anlamda *Hanımlara Mahsus Gazete* dikkat çeker. Kadın yazarların yazılarının bulunduğu bu gazete dönemin kadınlarının sorunlarını ele alır ve bu sorunlara çözüm yolları arar. Toplumsal cinsiyet, eşitlik, adalet gibi konulara yer verilerek kadınların konumlarının iyileştirilmesi amaçlanır. Farklı düşünceleri olan kadınların yazmalarına olanak tanınır. Bu dergilerde "nesil yetiştiriciliği" unvanı annelere verilir ve özel alanla ilgili olan tüm sorumluluklar tamamen anneye yüklenir. Kadın eğitimi ve çalışmak için kendini geliştirmiş olmasına rağmen en büyük görevi çocuk yetiştiriciliği olur. Erkek ise kamusal alanın hakimidir. Kadın, çalışarak kendi ayakları üzerinde durabilecek güce sahip olmasına rağmen, geleneksel ataerkil sınırların dışına çıkmasına izin verilmez. Kadın, ancak erkeğin müsaade ettiği kadar özgürdür. Yaşanan bu gelişmeler kadının toplum içerisindeki ikincil konumunu ortadan kaldırmak için son derece yetersiz olsa da bu değişim hareketi kadının özgürleşmesine giden yolda atılan önemli bebek adımlarıdır.

1.1.2. Osmanlı'da Kadın Kimliğine Etki Eden, Yerleşik Yaşam ve Din

Unsuru

Osmanlı özelinde kadın kimliğinin inşası konusunu ele almadan önce bu kavramın dünya çapında nasıl ele alındığını irdelemek hayati önem taşır. Batıdaki feminist geleneğin önemli isimlerinden birisi olan Simone de Beauvoir'ın da ifade ettiği gibi “türümüz atalarının toprağa yerleşmeye başlaması ile kadın ilk ve -bugüne değin kalıcı-yenilgisini aldı; artık toplumsal olarak “ne-kim olduğu” erkek tarafından nitelenir oldu (de Beauvoir, 2010: 192). Russell ise insan evrimine dair bu evrensel kuramı şu şekilde açıklar:

Toprağa yerleşilmeye başlanması ile erkeğin üremedeki rolü anlaşılmaya başlanmıştı; mülkiyet anlayışının ortaya çıkması ile de erkeğin, kendi mülkü olarak benimsediği yaşam alanını kendisine ve kendisinden olacak ve eşinden doğacak ancak yine kendisi gibi erkek çocuğa mal etmesi, kadını ikincilleştiren Ataerkil toplumsal yapıları doğurdu (Russell, 1971: 22; Akt. Yılmaz, 2010: 192).

Russell'ın da ifade ettiği gibi; ataerkil toplum yapıları ve kadının ikincil konumu ve objeleştirilmesi toplumların yerleşik yaşama geçmelerinin dolaylı bir sonucudur. Ancak yerleşik hayata geçmenin ötesinde, ülkelerin politikaları, toplumların din, örf ve adetleri, dilleri, değerleri ve bunun gibi bir çok olgu da kadının konumunun belirlenmesi ve yapılandırılması konusunda önem arz eder. Bunlar arasında en etkili olanlardan birisi de dindir.

Dinler, toplumlar için önemli inanç sistemleri olmaları sebebiyle şekillendirici bir etkiye sahiptirler. Hem toplumsal hem de özel alanın yapılandırılmasında dinlerin oldukça etkili olduğu genel olarak kabul gören bir gerçektir. Göksel ve Gündüz'e göre “İslam dininin kabulü ile Türk toplum hayatı üzerindeki etkilerine bakıldığında Türklerin İslamı kabul etmeleriyle sadece dinî inanışları değişmemiş ayrıca toplumda siyasal ve toplumsal değişiklikler de yaşanmıştır” (Göksel, 1993: 128; Gündüz, 2012: 140). Bu değişiklikler içerisinde ilk Türk toplumlarının göçebe yaşamlarını ve kadın ile erkek arasındaki kutuplaşmamış, görece eşit kültürel anlayışı terk etmiş olmaları önem arz eder. Ergin, ilk Türk toplumlarındaki eşitlik anlayışını şu şekilde ifade eder:

Eski Türk toplumunda kadın, erkeklerle eşit haklara sahip bulunuyordu. Tarihimizde bunu teyit edecek sayısız örnekler mevcuttur. Kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğunu gösteren en önemli örneklerden biri de Orhun abideleridir. Abidelerde Kağan ve Hatun ismi birlikte geçmektedir. Kül Tigin Abidesi'nin doğu cephesinde "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağanı, annem İl Bilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak" denmiştir (Ergin, 2003: 15).

Ancak yerleşik yaşama geçiş ile birlikte Türkler gök tanrı dinine çok yakın bir temsile sahip olan İslam dinini tercih etmeye başladılar. Fakat bu süreçte farklı kültürlerin de etkisi altında kalan Türkler, benimsedikleri yeni dinin etkisiyle kadını ikincilleştirirler.

Bu hususta, Yılmaz Öztuna Türklerin İslam'ı kabul edip, Arap kültürünün tesiri altında kalarak, kadınların haklarının sınırlandığını ve kadının sosyal statüsünde ciddi manada olumsuz etkiler oluşturduğunu iddia ederken, (Öztuna, 2004: 226). İlber Ortaylı ise kadınların sosyal hayattan uzaklaşmasının tek bir nedeni olmadığını ve bunun sebebinin tek başına İslam dini olamayacağını savunur. İlber Ortaylı'ya göre, hem yerleşik hayata geçilmesi, hem de coğrafi şartların değişmesi kadını zamanla eve kapatan unsurlar olarak sıralanabilir (Ortaylı, 2001: 7).

Yukarıda da belirtildiği gibi Arap ve İran kültürünün etkisi altında şekillenen İslam dini Türk kültürünün de benzer etkilerle yeniden şekillenmesinde rol oynar. Göksel ve Gündüz'ün de bu görüşü destekler nitelikte düşünceleri vardır. Onlara göre, Türkler İslam dinini benimsedikten sonra bir yandan kendi kültürlerini korumaya çalışıp, bir yandan da Arap, Fars ve Bizans kültürlerinden etkilenirler (Göksel, 1993: 128; Gündüz, 2012: 140). Türk kültürünün değişimi ve dönüşümü açısından yerleşik yaşama ve İslamiyet'e geçiş önemli bir adımı temsil eder. Yukarıda da birçok bilim insanının ifadelerinden anlaşılacağı üzere İslam dininin tek bir etki alanının olmadığı ortaya konmaya çalışılır. Arap, Fars ve Bizans gibi kültürlerden etkilenmiş olduğu düşünülür. Bu bağlamda bu kültürlerin kadını nasıl bir konuma yerleştirdikleri önemlidir. Çünkü İslam dinine geçmeden önceki Türk kültüründe kadının konumu neredeyse erkeklerle eş değerdir. Türklerin İslam dinine ve yerleşik yaşama geçişleri elbette toplumların yarısını oluşturan kadınların konumlarının değişime uğramasına neden olur. Toplum içerisindeki bu tip sosyo-kültürel geçişler öncelikle kadınları ve sonrasında kadınlar gibi ikinci plana itilmek istenen diğer dezavantajlı grupları derinden etkiler.

1.1.3. Türk Kadınının Geçmişteki Yaşam Koşullarını Açığa Çıkaran Önemli Belgelerden Birkaçı

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi burada da kadının konumunun tarihsel süreçler içerisindeki değişiminin değerlendirilmesinde milat olarak Türk toplumunun İslam dinine ve yerleşik yaşama geçişi kullanılır. Türklerde, yerleşik yaşama ve İslam dinine geçiş yapılmadan önceki dönemlerde kadının toplumsal hayatı ile ilgili Doğramacı, şu sözleri söyler:

Orhun Kitabelerinde, Türk kadınından saygı ile söz edilir, özellikle prenseslerin sosyal ve siyasal alanlarındaki çalışmalarına değinilir. Türk ailelerinde bir kız evladın dünyaya gelişi mutsuz ve üzüntü verici bir olay sayılmaz, aksine, sevinç kaynağı olarak kabul edilir. Çocuklar üzerinde babanın olduğu kadar annenin de hakları olduğu savunulur (Doğramacı, 1992: 8; Akt. Özdemir, 2009: 7).

Doğramacı'nın da ifade ettiği gibi Orhun kitabeleri Türk toplumun geçmişteki yaşantıları hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Bu kaynakta Türk toplumu içerisinde kadınlara önem verildiği ve kadınların annelik rolü ile yüceltildiği belirtilir. Günay, yukarıdaki düşünceyi destekler ve İlk Türk toplumlarında kadının önemli bir yere sahip olduğunun altını çizer. Günay, İlk Türk destanları ile ilgili şu yorumu yapar:

İlk Türk destanı olarak bilinen 'Yaradılış Destanı' Altay-Yakut Türklerine aittir. Bu destanda, Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana bir kadındır. Özellikle Altay yöresi destanlarında kadınlar son derece aktif ve güç sahibidir. Uygurların Nözüğüüm, Kırgızların Cangıl Mirza, Hakasların Altın Arığ, Başkurtların Zaya Tülek destanlarında başkışiler hep kadındır. Manas'ın hanımı Kanıkey, bozkır kültürünün ideal Türk kadını olarak karşımıza çıkar. Kazak-Kırgız dönemi Manas destanında, kadın evin koruyucusu olarak betimlenmektedir (Günay, 1998: 49-61).

Günay'ın Türk kültüründe ve mitolojisinde kadının konumuna dair yorumu Eric Fromm tarafından da vurgulanır. Fromm'a göre, "Türk kültür sembollerinde, kadın sembolü, doğurganlık özellikleriyle yaratıcı gücün temsilcisidir ve bu da bereketin sembolleşmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı dünyanın temel düzeni anaerkildir" (Fromm, 1990: 51). Görüldüğü üzere Türk kültürü içerisindeki mit ve destanlarda kadınlar toplumsal konumları ve kültürel değerleri açısından güçlü, aktif,

yaratıcı ve bereketli olarak temsil edilirler. Kadınların güç ve otoriteyi ellerinde tutmalarına dair bir örnek olan, Alp Er Tunga Destanı, Türklerin en önemli destanlarından biri olarak kabul edilir. İlk Türk topluluklarından biri olan İskitler zamanında yaşamış, Türklerin ilk kadın hükümdarı, Alp Er Tunga'nın torunu Tomris Hatun'dur. Dedesinin izinden giden bu kahraman kadının ordusunda kadınlar çoğunluktadır. Tomris Hatun'un, birçok savaşta galip olduğu bilinir (Günay, 2000: 4-9). Bu örneklerle, İlk Türk topluluklarında kadınlara değer verildiği ortaya konmaya çalışılır. Kadınların göçebe kültürle birlikte daha eşitlikçi bir yaşam sürdükleri ortadadır. Hatta buradan yola çıkarak, kadınların benimsedikleri dinin, onların toplum tarafından ikincil plana itilmelerine, yok sayılmalarına, aciz ve narin görünmelerine neden olmadığı da anlaşılmaktadır. İslam dininin yanlış yorumlara maruz kalması dolayısıyla kadının İlk Türklerdeki gibi bir kültürel yapıya sahip olması engellenir. Hatta toplum kadınların ikincil konumda olmalarından rahatsızlık duymaz, aksine kadınların ikincil konumlarını normalleştirme eğilimi gösterir.

Kadınların yabancı kültürlerin etkisiyle Türk kültürü içerisinde ikincil konuma gerilemiş olduğuna dair bir diğer kanıt ise Teberoğlu tarafından öne sürülür. Teberoğlu, “İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri ve Osmanlı'dan Kalma bir Belge” adlı çalışmasında “kadın” kelimesinin Türk kültürü içerisindeki anlamını ve önemini açıklamaya çalışır. Bunu yaparken önemli düşünürlerin kadınlar hakkında söyledikleri sözlere yer verir. Önemle üzerinde durduğu kişi ise 13. yy'da yaşayan Hacı Bektaşî Veli'dir. Hacı Bektaşî Veli'nin düşüncelerinin günümüz anayasasında karşılık bulduğunu belirtir. Teberoğlu Hacı Bektaşî Veli'nin, kadının ve erkeğin eşit olması gerektiğini vurgulayan sözlerini aşağıda aktarır:

*“Erkek, dişi sorulmaz muhabbetin dilinde.
Hak'kın yarattığı her şey, yerli yerinde.
Bizim nazarımızda kadın, erkek farkı yok.
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde” (Teberoğlu, 2013: 4).*

Teberoğlu geçmişte Hacı Bektaşî Veli'nin düşüncelerini benimseyen insanlar olduğu ve Anadolu şehirlerinden bazılarının bu düşüncelerle hareket ettiğini kanıtlar nitelikte bir belge olduğunu öne sürer.

13. yy'da Çubuk İlçesi Sele köyünün kurucusu S. Siyami Fakı Hazretleri'nin oğlu Seyyid Kalender Veli Hazretleri'dir. S. Kalender Veli Hazretleri'nin büyük oğlu Hamdi Sultan'ın ve neslinden gelen evlâtlarının Hümkâr Pir Hacı Bektaş-ı Veli'nin izinde olduklarını; kadına, erkekle eşit oranda hak verdiklerini gösteren bir belgedir (Teberoğlu, 2013: 5,6).

Bu belge, Osmanlı Dönemi'nde Çubuk İlçesi'ndeki bir yöneticinin vefat etmesi üzerine, erkek ve kız çocuklarına mirastan eşit pay verildiğini gösterir. Teberoğlu'na göre bu belge Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinin hayata geçirildiğinin bir göstergesidir. 13. yy'da yaşayan Hacı Bektaş Veli, döneminin çok ötesinde olan görüşleri ile kadınlar hakkında düşüncelerini belirtir. Kadınların “eksik, yarım, sakat, kusurlu” olarak adlandırılmalarına karşı çıkararak söylediği sözler ile günümüzdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği için kuvvetli bir karşı duruşu temsil eder.

Pir Hacı Bektaş Veli, kadına büyük değer vermiş. Kadını hiçbir zaman ikinci sınıf birey olarak görmemiş; kadına sadece erkeğin karşı cinsi olarak bakmamış, diğer yarısı olarak görmüştür. Pir Hacı Bektaş Veli, kadına İslâm'ın bağnaz (gerici) kesiminin gözünden asla bakmamış, dört duvar arasında kalmaması gerektiğini savunmuştur. Kadınlara, erkeğin yan yana, mutlu, birbirine kardeş, yoldaş, ana, baci, evlat, eş olduğunu savunmuştur (Teberoğlu, 2013: 3,4).

Hacı Bektaş Veli; toplumsal düzenin kadınlar üzerine güç kullanımı, kısıtlama, görmezden gelme, eşitsizlik ile değil ancak sevgi, saygı, iyi niyet ile gerçekleşeceğini ve eşitlikçi bir toplumun var olması gerektiğini anlatmaya çalışır. Toplumsal cinsiyet kavramlarına dair bu eşitlikçi yaklaşımın köklerini İslamiyet öncesi Türk kültüründen aldığını ileri sürmek bu anlamda abes olmayacaktır.

Osmanlı toplumunda ise adil bir toplumsal cinsiyet algısı olduğunu söylemek zordur. Osmanlı kadınları, kamusal alanın tamamen dışına itilip, kendi özel alanlarına terk edilirler. Penceresi olmayan evlere hapsedilmeleri ve sosyal hayattan uzak tutulmaları kadınları uzunca bir dönem geri planda bırakır. Kadının kendisini geliştirmesi ve gerçekleştirilmesi önlenir. Dolayısıyla Türklerde çeşitli kültürel ve coğrafi sebeplerle hiyerarşik toplumsal cinsiyet rollerinin oluşması ve bu hiyerarşi içerisinde kadının, erkeğe göre daha dezavantajlı konuma yerleştirilmesi kaçınılmaz olur. Afetinan'ın da vurguladığı gibi din:

Osmanlılarda kadının biçimlendirilmesinin aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle dini yükümlülükler ve algılayışlar, geleneksel yapı içerisinde bireylere benimsetilirken; kadın ve erkek kimliği, kadının erkek karşısındaki ikincilliğinin “kutsal bir yazgı” olması nedeni ile kaçınılmaz da olduğu benimsetilerek biçimlendiriliyordu. Bu anlayışla birlikte de erkeğe tanınan haklar kadına tanınmamaktaydı (Afetinan, 1982: 60; Yılmaz, 2010: 197).

Bu durumda erkeğin; niteleyen, aktif, keşfeden, tahakküm altına alan, saldırgan ve bakan bir konuma yerleştirildiği bu ikili zıtlık içerisinde kadının; nitelenen, pasif, keşfedilen, tahakküm altına alınan, uysal ve bakılan konumuna yerleştirilerek toplumsal hayat içerisinde ikincil konuma indirgenmesi zor olmaz.

1.1.4. Avrupa'nın Gözünden Osmanlı'da Kadın

Subaşı ve Şenol'un Osmanlı toplumunu incelemek için gönderilen Fransız bir araştırmacının raporu üzerine yazdıkları “Baron de Bois le Comte’un Raporlarına Göre, 2. Mahmut Döneminde Osmanlı’da Kadın” adlı makale bize Osmanlı döneminde Avrupa'nın gözünden kadının sosyal ve kültürel konumu konusunda ışık tutar. “Osmanlı'da Mısır Bunalımı sırasında Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından Osmanlı içerisindeki sorunların çözüme ulaştırılması için gönderilen [bu] diplomatın adı Baron de Bois le Comte'tur” (Subaşı ve Şenol, 2012: 1032). Bu Fransız diplomat Osmanlı'da bulunduğu dönem içerisinde toplumun ve ailenin ayrıntılı gözlemini yapar ve bu gözlemleri raporlaştırır, bunlardan evlilik, boşanma, özel-kamusal alan, eğitim gibi konuları ayrıntılı bir şekilde ele alır.

Toplumsal hayatı inceleme fırsatı bulan, de Bois'e göre Osmanlı devletinde insanların yaşamları İslam dininin öngördükleri üzerine şekillenir ve her konuda dinin etkisi hissedilir. Bu durum İslamiyet'ten önce Türk toplumundaki kadınların yaşam biçimini aşağıdaki sözcüklerle ifade eden Erdoğan tarafından da desteklenir:

Bilindiği üzere, tarih boyunca Türk toplumunda kadının yeri ve önemi diğer toplumlara nazaran daha farklı bir yapıya sahipti. “Binicilik, Silahşörlük, avcılık erkekler kadar kadınlarda da görülürdü. Kadınlarda erkekler kadar kahraman, cesur ve atikti. Gerekli olduğu zaman savaşlılardı. Şölenlerde, kurultaylarda, törenlerde, savaş ve barış kurultaylarında Hakan ve Hatun birlikte otururlar ve devleti birlikte temsil ederlerdi (Erdoğan, 1999: 15).

Erdoğan'a göre Türkler İslamiyet'e ve yerleşik hayata geçtikleri zaman değerlerinde ve konumlarında farklılıklar ortaya çıkar. Ata binen, savaşan, güçlü-kuvvetli, asi kadının yerini narin, kırılğan, itaatkar kadın alır. Bu ikincil konumu yerinde gözleme şansına sahip olmuş olan Baron de Bois le Comte'un gözünden Osmanlı'da kadınların İslam hukukuna göre korunduğu öne sürülür. Le Comte'un, Osmanlı toplumunda evlenmeyen çok az kadın olduğunu ve her kadının bir gün eş ve anne olacakmış gibi eğitildiğini belirten gözlemleri vardır. Her kız çocuğuna çocuk denebilecek yaşta anneliğin ve eş olmanın sorumluluklarının öğretildiğine ve bunun Avrupalıları çok şaşırtan bir olay olduğuna da değinmektedir (Subaşı ve Şenol, 2012: 1036). Faroqhi, Comte'u destekler nitelikte şunları belirtir: “Osmanlı toplumunda hiç

evlenmeden yaşamını tamamlayan pek kimse olmazdı ve bu kültür sebebiyle her kız çocuğu evliliğin sorumluluklarını öğrenmekteydi” (Faroqhi; Akt. Subaşı ve Şenol, 2012: 1036).

Ayrıca, Osmanlı'da kadınların ev dışına çıkmak için eşlerinden ya da babalarından izin almaları gerektiğine dair bilgiler vardır ancak Comte'a göre Müslüman kadınlar, Hristiyan kadınlara göre sıklıkla ev dışına çıkıp, vakit geçirebilirler. Ancak kadınların ev dışına çıkacakları zamanlarda vücutlarını bol kıyafetler giyerek örtme zorunluluklarının olması sorunlu bir uygulamanın sonucudur (Subaşı ve Şenol, 2012: 1038).

Ancak Baron de Bois le Comte Osmanlı toplum yapısına eleştirel yorumlarda da bulunur. Kadınların sadece çocuk bakımı, ev içi işler ile alakadar olduklarını, farklı konularda kendilerini eğitmedikleri için geri kaldıklarını belirtir (Subaşı ve Şenol, 2012: 1041). Bunun yanı sıra İslam dini çok eşliliği yasaklamadığı halde Osmanlı toplumunda tek eşliliği yaygın olarak gözlediğini belirtir. Osmanlı toplumunda çok eşlilik rahatlıkla kabul edilebilir bir uygulamadır ve bunun İslam kültürü üzerinden öne sürülen bazı sebepleri vardır. Bunlar, ilk eşten çocuk sahibi olamamak, ilk eşin hastalanması, kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olması sonucu eşi olmayan kadınların çoğunluğu oluşturması ve bazı kişisel problemlerdir ve çok eşlilik bu gerekçeler öne sürülerek meşrulaştırılmaya çalışılır (Subaşı ve Şenol, 2012: 1042). Çok eşliliğin bazı şartları vardır. Bunlar; maddi ve manevi yönden eşlere eşit davranmak ve bu davranışlarda şüpheye düşmemek gibi basit gibi görünen ancak uygulanması zor olan şartlardır. Osmanlı dönemindeki erkeklerin büyük bir ihtimal ile bu şartları taşımakta sıkıntı çektiklerini varsayarsak, çok eşliliği tercih etmedikleri düşünülebilir. Ayrıca kadınların genellikle çok eşliliği kabul etmekten başka bir seçenekleri olmadığı için eşlerine hürmette kusur etmeyip, iyi geçindikleri bilinir. Kadınlar çok eşliliği kabul etmeyip ayrılma talebinde bulunurlarsa kadınların çocuklarını görmeleri erkekler tarafından engellenir. Erkekler, çok eşlilik gibi bir uygulamanın ayrıcalığına sahip iken kadınlar için böyle bir ayrıcalığın söz konusu dahi olmaması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bariz bir göstergesidir.

1.1.5. Osmanlı'da Aile Kurumu İçerisinde Kadın

Osmanlı toplumu içerisinde kadının yerine dair daha detaylı bir inceleme yapmak gerekirse, bu konuda ilk ele alınması gereken kavramlardan birisi aile kurumu içerisinde kadına yönelik algılardır. Toplumsal hayat çerçevesinden baktığımız zaman birçok toplumun en önemli mihenk taşlarından biri, aile kurumudur. Aile kurumunda kadınların nasıl konumlandırıldığı önemli bir konudur. Osmanlı toplumu içerisinde ise aile kurumu, büyük bir öneme sahiptir ve dolayısıyla aile kurumunun oluşması için insanlar evliliğe teşvik edilir. Ancak aile içerisinde kadın ve erkeklerin konumlarında farklılıklar söz konusudur. Evlilik kurumu içerisinde istisnasız bir şekilde özel alanda tutulan kadınlar, Osmanlı toplumunda haremlik olarak adlandırılan ev içi mekana hapsedilirlerken erkekler selamlık yani kamusal alana hükmederler. Caporal, Osmanlı kültürü içinde kadınların yaşadıkları mekanlar hakkında şunları söyler: “Erkeğinin neslini korumakla görevlendirilen kadın bedeni, bu görevini her ne şekilde olursa olsun sekteye uğratmaması için “Harem”e itilmektedir. Yani kadın, evdeki bir “İç Mekan”a tutsak ediliyordu” (Caporal, 1982: 130). Buradan da anlaşılacağı gibi özel alana hapsedilen kadının, başka bir alanda varlık göstermesinin n kesilir.

Osmanlı döneminde kadınlar ve erkekler için evlilik kurumunun ne ifade ettiği de sorgulanan konular arasındadır. Önceleri evlenen kişilerin bir kuruma evliliklerini bildirmeleri gerekmezken, kanunlaşmalar sonucu evliliklerin bilgi verilerek yapılması gerekir ve burada kadınları kanun yoluyla koruma altına almak amaçlanır. Avcı'nın da ifade ettiği gibi:

Tanzimat süreci ile başlayan kanunlaştırma hareketi, Osmanlı aile hukuku, mülkiyet hakkı ve evlenme gibi sosyal konularda da düzenleyici olmuştur. 2 Eylül 1881 tarihinde çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnmesi'nin 23. maddesinde, Müslüman halk arasında şer'iyeye mahkemelerinden verilen izinle yapılan nikahları kıyan imamın evlenmeyi sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirilmiştir (Y. Avcı, 2007: 21).

Bunların yanı sıra Meşrutiyet dönemi, bazı farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasına neden olur. Bu farklılık ortamı kadınların ilerinde tutmak zorunda kaldıkları birçok sorunu değişik araçlarla sunmalarına imkan verir ve bu durum kadın hakları gibi toplumun yeni oluşumları için önemli bir adım olur.

Yukarıda belirtildiği gibi bazı fikir akımlarının ortaya çıkması sonucu ülke aydınları toplum içerisindeki sorunlara çözüm yolları aramaya başlarlar. Osmanlı toplum yapısı içerisinde ise çok eşlilik konusu kadın sorunu açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Kızıltan, hem Osmanlı'nın aydın kadını hem de kadın sorununa duyarlılıkta iyi bir noktada olan Fatma Aliye Hanım'ın, çok eşlilik hakkında yorumlarını aktarır. Kızıltan'a göre Fatma Aliye "İslamiyet'te birden çok kadınla evlenmenin zorunluluk olmadığını, buna ancak bazı özel şartlarda izin verilebileceğine kanaat getirmiştir. O, çok kadınla evliliğin fuhuşu önleyen bir faktör olduğuna inanmamış, bu konunun tamamıyla erkeğin karakterine bağlı bir durum olduğuna vurgu yapmıştır" (Kızıltan, 1993: 5). Çok eşlilik uygulaması Osmanlı'da tartışıldığı gibi Osmanlı'nın sınırlarını aşarak, Avrupalılar tarafından da tartışılan bir konu haline gelir. Avrupalılar Osmanlı'da çok eşliliğin yaygın bir uygulama olduğunu düşünürler. Ancak İslam dini çok eşliliği yasaklamasa dahi Osmanlı toplumunda yaygın olarak gözlenmez. Akyılmaz, bu konu hakkında D'Ohsson'un fikirleri ışığında şunları ifade eder:

İslam hukuku kurallarının elverişli ve kadınlar için huzur kaçırıcı olmasına rağmen, çok eşli evlilik sanıldığı kadar yaygın değildir. Pek az Müslümanın iki eşi vardır. Bütün kadınlara birden bakma güçlüğü, ev huzurunu bozma endişesi, hepsini birden geçindirmenin zorluğu ve nihayet ailelerinin kızlarını evli erkeklere verme konusunda titiz davranmaları, şer' en caiz olmasına rağmen çok eşli hayatı önler (Akyılmaz, 2000: 35).

Yukarıda da açıklandığı gibi çok eşlilik tartışmaları Osmanlı'nın sınırlarını aşar, bu uygulama yaygın olmadığı halde böyle bir konunun tartışılır durumda olması Türk kadınının batı nazarında algılanış şeklini çarpıtır. Çok eşlilik ve küçük yaştaki çocukların evlendirilmeleri gibi önemli konuların varlığı ülke aydınlarını rahatsız eder. Bu konularda birçok farklı görüş ortaya çıkar. Evliliklerin yasalarla belirlenmesi, küçük yaştaki çocukların evlendirilmemesi-yaş sınırının olması, boşanma, görücü usulü evlilik gibi konular dönemin yazarlarının işlediği önemli konular arasındadır. Devletin kurumları arasında önemli sorunlar olduğu gibi toplumun içerisinde de bazı sorunların olduğu ve bu duruma kayıtsız kalmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Bunun sonucunda dönemin bilinç sahibi olan kesimi; birçok dergi, gazete, makale yazıları yazarak dönemlerinin sıkıntılarını gün

yüzüne çıkarırlar. *Hanımlara Mahsus Gazete* ise bu dergilerin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Bu gazete, kadınların birçok konuda bilgi sahibi olmalarına olanak sağlar.

Osmanlı dönemindeki kadınların yaşamlarının başka bir özelliği olarak, sarayda yaşayan kadınlar ve halk içerisindeki kadınlar arasında ayrılıklar bulunur. Bu ayrılıklar zaten eşitliği koruyamayan ve korumak gibi bir amacı olmayan toplumlar için büyük bir problem oluşturur. Eğitime, sağlığa, ekonomiye, bilime, edebiyata katılım elbette saray ve halk kadını için eşit fırsatlar oluşturmaz. Örneğin: halk içindeki kadınlar evlere hapsolürken sarayda hükümdara yakın konumdaki kadınlar bir takım özgürlüklere sahip olurlar. Bununla birlikte saray kadınları bazı eğitimler alabilirken halk içerisindeki kadınların eğitime ulaşmaları kolay değildir (Dingeç, 2010: 12, 13).

Tanzimat ile birlikte ayrıcalıklı konumlarda olan kadınlara tanınan haklar yaygın olarak olmasa da saray dışındaki kadınlara da tanınmaya başlanmıştır. Bu anlamda Tanzimat, kadınların bazı hakları elde etmeleri adına ilk önemli adım olarak nitelendirilebilir (Çiçek ve diğerleri, 2015: 279). Temelde bazı haklara sahip olsalar da bu hakların teoriden uygulamaya geçmesi elbette kolay olmaz. Bu konu hukuksal haklar, kadının bedeni üzerindeki haklar, kadının evlilik kurumu içerisindeki hakları, eğitim hakkı gibi belli başlı başlıklar altında ele alınabilir.

Hukuksal haklar bağlamında baktığımız zaman, kadınların devlet kurumları nazarında herhangi bir varlığı olmadığı için, kadınlar kanunlar önünde birçok eşitsizliğe maruz kalırlar. Özellikle miras hakkı konusunda çok büyük problemler yaşanır. Osmanlı'da miras babadan oğula geçer, eğer oğul yoksa kız çocuğun eşinin kullanımına sunulur. Kadın mirasa doğrudan değil ancak dolaylı yollarla ulaşır (Yılmaz, 2010: 196). Yılmaz, Altındal'ın bu konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde aktarır:

Toprak mülkiyeti açısından; Tanzimat'a kadar mülkiyet hakkı babadan oğula geçmekteydi. Erkek çocuğun olmadığı hanelerde ise kız evlat, tarlayı ancak bedeli karşılığında kullanabilmekteydi. Bu anlayış da, tarlanın bedelini ödeyecek maddi varlığa ve birikime sahip olmayan kadını; bu bedeli dolaylı olarak ödemek durumunda kalan eşinin güdümünde kalmaya zorluyordu. Böylece kadının babasından kalan mülkü, eşinin mülkiyetine geçiyordu. Kızların miras yolu ile mülkiyet hakkını kazanmaları ise ancak Tanzimat ile mümkün olabilmiştir (Altındal, 1977: 124; Akt. Yılmaz, 2010: 196).

Kadının kendi bedeni üzerindeki hakları söz konusu olduğunda da Osmanlı'nın kültürel bağlamında kadınların oldukça dezavantajlı durumda oldukları gözlenmektedir. Cariyelik kurumu ise bunun bir tezahürüdür ve çok eşliliği meşrulaştırarak toplumsal eşitsizliği pekiştirir. Augustinos'un da ifade ettiği gibi “Kadını ikincilleştiren bir diğer uygulama da, yine kökenlerini İslamiyet’ten alarak meşrulaştırılan ve kadının alınıp satılmaları ile biçimlenen “Cariyelik” idi” (Augustinos, 2009: 14). Kadın bedeninin tek başına anlam ifade etmemesi, ancak bir erkek ile anlam bulması ve erkeğe hizmet etmesi, zaten o dönemde bir kadının eşyadan farkının kalmadığını gösterir. Afetinan'ın da ifade ettiği gibi kadının kendi bedeni ve hayatı üzerindeki hakimiyetini tamamı ile yok sayan görücü usulü evlilikler ise Tanzimat döneminde bile eleştirilse de geçerliliğini yitirmez (Afetinan, 1982: 59). Evlilik kurumu içerisinde kadını erkeğe ekonomik olarak da bağımlı kılan, dahası kadını bedeli ekonomik ölçütlerle belirlenebilecek olan mehir geleneği de kadının bu ikincil konumunu pekiştirir niteliktedir ve bu uygulama Davis'in ifadesiyle “erkek egemenliğini meşrulaştıran” bir uygulamadır (Davis, 2009: 47).

Mehir geleneği, kadının evlilik kurumu içerisindeki yerini ve önemini belirtir niteliktedir ve bu uygulama ile kadınlara birer araç muamelesi yapıldığı ortadadır. Ayrıca bu araçsallaştırmayla birlikte kadına soyun devam etmesi için erkek çocuk dünyaya getirme sorumluluğu yüklenir ve tam tersi bir şekilde kız çocuk dünyaya gelirse bu olay toplum tarafından üzüntü ile karşılanır. Davis, bu durumu şu şekilde ifade eder: Evlilik sürecinde kadından beklenen en önemli görev, eşine bir “Erkek Çocuk” vermek ve böylece erkeğinin soyunun sürdürülmesini güvence altına almaktır (Davis, 2009: 137). Kız çocukların belirli bir yaşa geldikleri zaman zorunlu bir şekilde örtünmeleri ve çoğu olanaktan yararlanamamaları, onların ikincil konumlarını pekiştirir. Bunun gibi uygulamalar kız çocuklarının, erkek çocuklardan aşağı seviyede olduklarını düşünmelerine neden olur. Bu nedenle kız çocukları küçük yaşlarda gelişen özgüven duygusundan mahrum kalırlar. Bu mahrumiyet kız çocuklarının kendilerini hem ruhsal hem de fiziksel anlamda güçsüz hissetmelerine neden olur. Yetişkin oldukları zaman bile bir birey olarak tanımlanmalarına olanak tanınmaz. Kadınların toplum tarafından ikincil bir konuma yerleştirilmesi yukarıda da belirtildiği üzere doğumlarından itibaren başlar ve sonrasında daha da eşitsiz bir şekilde dönüşerek devam eder.

1.1.6. Osmanlı'da Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatına Katılımları

Eğitim alanında da kadın ve erkek eşit haklara sahip değildir. Kız çocukları ancak on iki yaşına kadar okullarda eğitim görürler. Daha sonrasında sosyolojik ve ekonomik durumlarının el verdiği ölçüde evlerinde özel ders alamazlarsa eğitim serüvenleri on iki yaşında son bulur. Osmanlı'da kadınların, yükseköğretim okullarına girme imkanları yoktur. Caporal'ın bu konu hakkındaki yorumu şöyledir: “Eğitim konusunda ise kızlar, yine Tanzimat’tan önce, ancak Sıbyan mekteplerine gidebiliyorlardı. Burada, erkekler gibi sadece dinsel eğitim görebilmekteydiler. Yükseköğretimin görüldüğü medreselerde eğitim görme imkânları ise bulunmamaktaydı” (Caporal, 1982: 102). Kadınların ileride gidebilecekleri okullar mevcuttur ancak mezun oldukları zaman toplumun öngördüğü meslekleri seçmeleri gerekir. Kadınların yapacakları meslekler ev içinde olan, özel alana ait meslekler olmak zorundadır. Kız çocukları için lise açıldığı vakit yine “nesil yetiştiriciliği” rolü üstlendirilerek “öğretmen okullarına” girmeleri için yönlendirilirler. Burada bir devlet politikasından söz etmek mümkündür. Önce evde aile eğitilecek sonra toplum eğitimi olacaktır. Aslında kadınların eğitilmesinde onların işbaşı yapmasının amaçlandığını söylemek pek mümkün olmaz aksine eğitimi anneler yetiştirmek amaçlanır.

Kadınların eğitim hayatlarının yanı sıra çalışma hayatları da benzer sorun ve kısıtlamalara sahne olmuştur. Özger'in, “Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi Ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri” adlı makalesinde, Osmanlı Dönemi'nde kayıt altında bulunan kadın memurlar incelenir. Bu makalede kadınların eğitimde ve iş yaşamında karşılaştıkları eşitsizlikler konu edinilir. Bu eşitsizlikler içerisinde özellikle aynı işi yapan kadın ve erkek memurların farklı ücret aldıkları yani kadınların erkeklere göre düşük ücret ile çalıştırıldıkları bilinir. Bunun haricinde kadınlar meslek seçimlerinde erkekler kadar özgür olamazlar. Belli başlı meslekler kadınların istihdam alanlarını oluşturur. Bunlar; öğretmenlik, hemşirelik, ebelik ve hizmetçilik gibi mesleklerdir. Ayrıca kadınlar kamusal alana katılabilmek için iyi eğitim almak zorundadırlar (Özger,

2012: 421-423). Kadınlar eğitim konusunda da erkeklerle eşit şartlara sahip olmadıkları için kamusal alana girme konusunda erkekler kadar şanslı olamazlar. Kadınları yok sayan anlayış yerine, onların bir nebze olsa kamusal alana katılmaları düşüncesi Osmanlı Dönemi'nin koşulları göze alındığında olumlu olarak karşılanabilir. Özger'in deyimiyile kamusal alana atılan bu ilk adım oldukça zorlu şartlarda gerçekleşmiş ve kadınlar kamusal alana girme çabalarında çeşitli engeller ve dirençle karşılaşmışlardır. Ancak özellikle öğretmen okullarından mezun olan ve mesleğe giren ilk kadın öğretmenlerin Anadolu'nun çeşitli illerinde göreve başlamalarıyla bu direnç kırılmaya başlamıştır.

Başlangıçta okula gitmesine çok sıcak bakılmayan kız çocukları, bu engeli sadece kızlara mahsus okullara gidebilme iznini alarak aşmıştır. Ardından kızlar için açılan öğretmen okulunda, onlara ders verecek öğretmenlerin cinsiyeti problem teşkil etmiş ve henüz kadın öğretmen bulunamadığından ancak yaşlı erkek öğretmenlerden ders alabilmelerine izin verilmesi şeklinde bir ara yol bulunmuştur. Okuldan ilk mezun olanların, muhtelif şehir ve okullarda öğretmenliğe başlamaları, toplumdaki olumsuz bakışı ister istemez temelden sarsmıştır (Özger, 2012: 442).

Bu bağlamda kadınların kamusal alana girişi için eğitim alanı önemli bir başlangıç noktası olur. Osmanlı döneminde üst sınıfa mensup ailelerin kız çocuklarının kültür sahibi olmak için eğitim aldıkları, orta ve alt sınıfın ise birçok zorluklarla baş ederek meslek sahibi olmak için eğitim aldıkları bilinir. Ancak kız çocukları, ister üst sınıftan ister alt sınıftan olsunlar erkek çocuklara göre ya daha kısa süre eğitim alırlar ya da aldıkları eğitim ebeveynleri tarafından fazla ciddiye alınmaz. Ancak Tanzimat dönemi ile birlikte kadınların eğitim ve meslek alanlarındaki varlıklarının desteklendiği görülür. Bu katılımı bazı kadınların meslek sahibi olmak için eğitim gördüklerini anlarız.

Osmanlı kadınına devlet dairesinde maaşlı olarak istihdam edilmenin yolu Tanzimat döneminde açıldı... 1845 senesinde padişah huzurunda diplomalarını alan Müslüman Türk ebeler, sağlık alanında hizmet etmeye başladılar. Eğitim alanında ise ilk defa Türk kadını Darülmüallimat'tan mezun olan öğretmenlerin göreve başlamasıyla kamusal alana dâhil oldu. Bir süre sonra da kız okullarının yönetiminde söz sahibi olan kadınlar, 2. Meşrutiyetle birlikte müfettiş olarak da görev aldılar (Özger, 2012: 425).

Aslına bakılırsa Tanzimat öncesinde bile kadınlar, içinde yaşadıkları sosyal, coğrafi ve kültürel ortamlara göre emeğini ve bilgisini değerlendirerek üretime farklı şekillerde katkı sağladılar. Şehirli kadınların daha çok özel alanla sınırlı bir yaşam sürmelerinin yanı sıra kırsalda yaşayan kadınların tamamen üretim döngüsünün aktif birer katılımcısı olduğu ve özel alanın dışında da varlık gösterebildiği yadsınamaz bir gerçektir. Batuta, bu durumu şu şekilde açıklar:

...kırsal alanda yaşayan kadının yaşam standardı şehirli kadına göre daha düşük olmasına rağmen, şehirli kadına göre sosyal yaşamı daha özgür ve ekonomik hayata katkısından dolayı da aile içinde konumu daha güçlüdür. Bu da erkekler tarafından saygı ile karşılanmalarını sağlar. Osmanlıda kadına olan saygı, yabancı seyyahların bile dikkatini çeker (Batuta, 1993: 83).

Ancak, kadınların isimleri resmi belgelerde yer almadığı için onların ekonomiye, üretime ne oranda katkı sağladıklarını resmi belgelerle anlamak zordur (Dingeç, 2010: 11). Zira hayvan sayımlarının bile düzenli bir şekilde yapıldığı Osmanlı'da kadınların nüfus sayımına bile katılmaları çok geç bir döneme denk gelir. İnan, kadınların nüfus sayımında yer almadıklarını ancak araştırmacıların bazı yöntemler kullanarak tahmini bir sonuca vardıklarını şu sözlerle açıklar.

Tahrir kayıtlarının kadın ve çocukları dikkate almadan tutulması, özellikle nüfus verilerine tam olarak ulaşmak isteyen araştırmacıların işini zorlaştırmıştır. Kadının varlığı kayıtlara yansımaya da araştırmacılar bunu dikkate alarak ve ailedeki çocuk sayılarını da göz önünde tutarak tahmini de olsa daha gerçekçi rakamlara ulaşmak istemişlerdir (İnan, 1991: 62).

Kadınlar toplumsal yaşamda ne kadar görmezden gelinseler de Osmanlı'da kırsal yaşam denildiği zaman kadınların aktif rol oynadığı bilinir. Kadınlar tıpkı avcılık ve toplayıcılık zamanında olduğu gibi erkekler ile birlikte tarım ve hayvancılığa bağlı işlerle uğraşırlar ayrıca ev işlerini üstlenirler. Aslında kadın-erkek tarım ve hayvancılıkla uğraşır ancak erkeğin emeği karşılık bulurken, kadının emeği günümüzdeki kullanımı ile “görünmeyen, görmezden gelinen” emek olmaktan öteye gidemez. Resmi kayıtlarda da kadınların isimlerine rastlamak pek mümkün olmaz. Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi, kadınların üretime olan katkılarının göz ardı edilmesi, onların ekonomik olarak güçsüz ve yetersiz konuma itilmelerine neden olur (Yılmaz,

2012: 66). Oysa kadınlar Osmanlı döneminde tarım, hayvancılık, dokuma, tekstil, sağlık gibi alanlarda varlık gösterirler ancak kadınların üretim alanında varlık gösterdikleri bilindiği halde bu konudaki resmi kayıtlara ulaşmamız mümkün olmaz.

Kırsal alanda yaşayan kadınlar, tarım ve hayvancılık, ev işi gibi aktivitelerle zamanlarını geçirirler ve ekonomik yaşama girmeleri daha kolaydır. Şehirlerde ise durum farklıdır. Belli meslekler haricinde kadının çalışma hayatına girmesi uygun görülmez. Bunun sonucunda ise maddi imkanlara sahip olsalar bile kamusal alana girmeleri kolay olmaz. Köy hayatında kadınlar, kamusal alanı ve özel alanı birlikte yönetirler ve üst sınıf şehirli kadınlara göre daha özgür oldukları söylenebilir.

Üretime doğrudan katılan Osmanlı kadını ticari mekânlarda boy göstermiştir. Üretim yapan kadınlar, ürettikleri ürünleri pazarlarda satabiliyorlardı. Avrat pazarı olarak isim yapan bu alışveriş yerleri, sebze ve meyve gibi tarımsal ürünlerin yanında hayvansal ürünleri ve kadınların kendi yaptıkları el işlerinin satışa sunulduğu yerlerdi. Kadınlar burada hem alıcı hem de satıcıdır” (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1995: 430).

Ayrıca bohçacılık ve dokumacılık yapan kadınlar da vardır. Tekstil kültürünün kadınların etkisi ile yayıldığı düşünülebilir. Bazı mesleklere erkeklerin kabul edilmemesi sonucu kadınlar bu mesleklere daha kolay girerler. Bunlardan önemli olan alanlardan biri sağlıktır. Sağlık alanında ebelik ve jinekologluk yapan kadınlar vardır. Devlet kadınların çalışmasını uygun görmez ve onun ev içi alanda bulunmasını talep eder. Ancak yukarıda belirtilen meslekler, kadınların yapması gereken meslekler olarak belirtilir.

Şehir hayatında kadınların en önemli ekonomik etkinliği hizmetçiliklidir. Ancak bu kadına ekonomik özgürlük sağlamak bir tarafa sosyal olarak kadının şekleştirilmesini destekleyen bir uygulama biçimini alır. Mesleki olarak hizmetçilik yapan kadınlar çalıştıkları evlerde yatılı kalırlar ve tüm ihtiyaçları işverenleri tarafından karşılanır, alınıp, satılabilirler gibi miras da bırakılırlar. Bu alan kadınlar için önemli bir ekonomik hareketlilik gibi görünse de kadının zaten bağımlılık ve tutsaklık üzerine kurulmuş olan sosyal konumunu pekiştirir.

1.1.7. Osmanlı Hukuku İçerisinde Kadının Konumu

Türkler, yerleşik yaşama ve İslamiyet'e geçmeden önce kadınlar birçok özgürlüğe ve eşitliğe sahiptirler. Altındal bu özgürlük ve eşitlik durumunu şu şekilde ifade eder:

İslamiyet'ten önce Türklerde kadının temel niteliği "ana"lık ve "kahraman"lıktı. Ata binen, silah kullanan, savaşa katılan, devlet yönetiminde söz sahibi olan, elçi ağırlayan, devlet yöneten kadınlar bulunmaktaydı. Bunun yanında tek eşliliğe dayanan evlilik söz konusuydu. Kadın, velayet ve mülkiyet hukukunda erkekle eşit haklara sahipti. Cengiz Yasasında boşanmada üstünlük hakkı kadına verilmişti (Altındal 1994: 9).

Osmanlı Devleti'nde ise İslam dininin etkileri sonucu kadınlar hukuk alanında da erkeğe göre dezavantajlı konumdadır. Bu nedenle kadınlar hukuksal haklarını da erkeklerle eşit bir şekilde elde edemezler. Aslına bakılırsa Jennings'in de ifade ettiği gibi Avrupa'daki kadınlara göre Osmanlı kadınları hukuksal anlamda daha avantajlı konumdadır. Jennings, bu durumu Kayseri örneği üzerinden açıklar: "17. yy Kayseri'si ile ilgili çalışmaları kadınların mahkemeleri güvenerek kullandıklarını, mahkemeye kendi bildikleri gibi geldiklerini ve her zaman kendilerini temsil ettiklerini göstermektedir (Jennings 1975: 53-114; Akt. Akyüz, 2007: 76). Hukuksal haklarını kullanabilen kadınlar mahkemede, kendileri ya da vekilleri ile başvuruda bulunabilirler. Daha önce de belirttiğimiz gibi kadınlar genellikle ekonomik sebeplerden ötürü mahkemede yer alırlar. Akyüz'ün de ifade ettiği gibi:

İslam hukukunun kadına ön gördüğü temel haklar çerçevesinde kadınlar bizzat ya da vekil aracılığıyla mahkemeye başvurma haklarını kullanmışlardır. Mahkemeye inanan, güvenen kadınlar kişisel haklarının farkında olarak mahkemeye gelmekteydiler. Mehirin kendileri için bir hak, bir güvence olduğunun bilinciyle mehirlerini erkeğe bırakmamak için de mücadele etmişlerdir. Kamu düzeni haline gelen böyle bir uygulama kadınların lehine bir görünüm yansıtmaktadır. Bunun yanında boşanma hakkı olarak kendilerine tanınan "hul"u da mahkemelerde talep etmişlerdir. Kadınlar sadece boşanma, evlilik, mehir gibi vakalarda değil, satış işlemlerinde, tecavüz vakalarında yani kendileriyle ilgili her durumda uğradıklarına inandıkları haksızlıklara karşı çıkmak amacıyla da mahkemeye gelmişlerdir (Akyüz, 2007, 89).

Akyüz, kadınların yasalar önünde bazı haklarının olduğunu ve bu hakları kullanabildiklerinden bahseder. Ancak yine de Osmanlı'da kadınlar erkeğe kıyasla kanunlar önünde daha ikincil konumdadır. Örneğin: İlk Türklerde kadınların yönetime katılma ve yönetme gibi hakları varken Osmanlı'da bu haklar kadınlara verilmez. Tanzimat ile birlikte bu durum değişim göstermeye başlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi İslamiyet'e ve yerleşik yaşama geçiş sebebiyle Türk kültüründe kadınlara verilen değer olumsuz yönde bir değişim gösterdiği bilinir. Ancak özünde İslam dini kadınların erkeklere göre değerli olduğunu savunur. Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin İslam dinine yönelik olumsuz etkileri kadınların konumlarının ikincil plana itilmesine yol açar. Ancak buna rağmen bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı'da kadınların Avrupa'daki kadınlara göre bazı konularda daha avantajlı oldukları ortaya konmaya çalışılır.

1.1.7.1. Osmanlı Aile Hukuku İçerisinde Kadının Konumu

Osmanlı'da toplumsal düzenin sağlanması ve korunması için benimsenen temel kurumlardan birisi de aile hukukudur. Yakut'a göre: “Osmanlı Devleti, aile hukuku alanında şer’i hükümleri esas almış, örfi hukukun etkileri çok az ve bazı istisnai konularla sınırlı kalmıştır. Öyleyse İslâm aile hukukundan ayrı bir Osmanlı aile hukuku düşünülemez” (Yakut, 2015: 2). Elbette Osmanlı aile hukuku, İslam dininin öngördüğü bir takım özelliklere sahiptir. Kadının aile içerisindeki konumu belirlenirken İslam dininin çizdiği çerçeve dışına çıkılmaz. Bu da doğal olarak kadının bir birey olarak var olmasının önünde engel teşkil eden bazı kanunların yürürlüğe sokulmasına sebep olur.

İlk olarak aile hukuku ile ilgili belgeleri inceleyen araştırmacılar, evlilik öncesi adım olan “namzetlik” (nişanlılık) dönemine dikkat çekerler. Aydın, nişanlılık hakkında şunları belirtir:

İslâm hukuku, nişanlılık kurumuna “namzetlik” adıyla yer vermiş; gerek kurulmasına, gerek sona ermesine ait bazı esaslar koymuştur. Nişanlanma, tarafların birbirleriyle evlenmek konusunda anlaşmalarıyla gerçekleşmiş ve bu esnada genellikle kadına evlilik sırasında ödenecek olan mehir miktarı da tespit edilmiştir (Aydın, 1985: 14).

Osmanlı döneminde, kanunlar yoluyla belirli çizgiler çekilip, kanunlara konu olmasının sebebi nişanlılık dönemi içerisinde eş adaylarının ve ailelerin birbirleri ile alıp verdikleri hediyelerin maddi değerleridir, ayrıca erkek olan kişinin kadına vermesi gereken mehir vardır. Evlilikle ilgili olan konular ekonomik sebeplerden ötürü dava konusu haline gelir, evlenme ile sonuçlanamayan nişanlılık dönemleri de bu konular içerisinde yer alır. Osmanlı toplumunda özellikle ilk zamanlarda evlilik, boşanma gibi aileleri ilgilendiren konularda net bir fikir birliğine varmaya veya kesinlik kazandırmaya yardımcı olan bir kurum bulunmaz. Bu nedenle Tanzimat Dönemi'nin öne çıkan kadın entelektüelleri tarafından, uygun görülmeyen evlilikler, erkeklerin keyfi olarak boşanmak istemeleri, çok eşlilik gibi önemli konular üzerinde durulur. Ancak çoğu dava ekonomik sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olmakla birlikte Kadı'nın (hakim) danışmanlığı ve gözetiminde araştırılmaya bırakılır. Kadılar, davayı araştırır ve sonuca ulaşmak için bilgi toplar (Aydın, 1985: 85).

Nişanlılık evresinden sonra evlilik, aile hukukunun önemli konuları içerisindedir. Osmanlı Dönemi'nde evliliğin erkekler üzerinde, mehir ve nafaka gibi bir takım mali yükümlülükleri bulunur. Evlilik öncesi erkeklerden kadınlara, evliliklerinde herhangi bir sorun çıkması sonucu, kadının geçimini sağlaması için “mehir” adıyla bilinen maddi bir hediye vermeleri istenir ve bu uygulama zorunlu kılınır. Yakut'a göre mehir, “evlilik akdinin geçerli olabilmesi için erkeğin karısına ödemeyi vaat ettiği veya ödediği belli bir miktar para ya da maldır” (Yakut, 2015: 7). Erkekler kendilerini geçindirmekte ve tek başlarına ayakta durmakta zorlanmazlar ancak genel kaniya göre bu durum kadınlar için mümkün değildir ve bu sebeple kadın koruma altına alınmalıdır. Erbay'ın da ifade ettiği gibi

...evlilik devam ettiği sürece erkeği karısının nafakasını karşılamakla yükümlü kılmıştır. İmam Muhammed'e göre nafaka yükümlülüğü nikâh akdiyle başlar, Ebu Yusuf'a göre ise nafaka yükümlülüğü kadın, kocasının evine gittiği andan itibaren başlar. Kocanın bu sorumluluğu, kadının ölümüne kadar ya da boşanma veya kocanın ölümü halinde iddet bitimine kadar devam eder (Erbay, 1995: 14).

Her ne kadar ilk bakışta bu durum kadın için bir avantaj teşkil ediyor gibi görünse de, aslında kadının ikincil konumunu pekiştiren, kadının cinselliğine ekonomik bir değer biçen bir uygulamadır. Mehir ve nafaka gibi konularla Osmanlı aile hukuku tarafından kadın koruma altına alınıyor gibi görünse de kadının hukuk karşısındaki ikincil konumu boşanma konusunda da ortaya çıkar. Boşanma genellikle tek tarafın kararı ile gerçekleşir ve elbette bu tek taraf erkektir. Kadın ve erkek arasında evlilik öncesinde boşanma konusuyla ilgili bir anlaşma olmaması durumunda erkekler kadınları mahkemeye gitme gereği duymadan boşanma hakkına sahiptirler. Erkeklerin tekelinde bulunan boşanma hakkı kadınları zor durumda bırakan bir uygulamadır. Acar bu konuyu şu şekilde ifade eder: “İslâm hukukunda dar anlamıyla talak, evlilik birliğinin koca ve çok ender durumlarda kadın tarafından tek taraflı irade beyanıyla sona erdirilmesini ifade eder” (Acar, 2010: 496). “Kadın sadece önceden yetki verilirse bu hakka sahip olabilir” (Cin ve diğerleri, 1990: 101; Akt. Yakut, 2015: 10). Çoğu zaman boşanma hakkına sahip olamayan kadınlar mehir, nafaka gibi uygulamalar ile sözde “koruma altına” alınırlar. Özel alandaki kadın-erkek ilişkileri içerisinde kadına yapılan pozitif ayrımcılıkların aslında kadınların gelişimine, ilerlemelerine bir katkı olmadığı, aksine kadınların ikincil ve tabi konumlarını meşrulaştırarak pekiştirdiği ortadadır.

1.1.8. Osmanlı'da Kadının Siyasal Hakları

Osmanlı'daki kadınların siyasal hakları elde etmesi açısından Meşrutiyet önemli bir eşiktir. Kadınların, geçmişten günümüze değin inişli çıkışlı “hak-hukuk” ve özellikle erkekler ile yasalar önünde eşit haklara sahip olma düşüncelerini İlyas, şu sözlerle ifade eder:

Kadın siyasal hareketi, Türk siyasetinin önemli mihenk taşlarından biridir. Özellikle hak mücadelesinin öznel bir biçimde ele alınmasında mühim bir rol oynayan kadınlar, 2. Meşrutiyet'in açmış olduğu alanı iyi değerlendirerek Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuşlardır. İlk çağlardan bu yana ataerkil bir toplum olan Türklerde kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu ifade etmek gerekir (İlyas, 2017: 467).

İlyas'ın da belirttiği gibi ilk Türklerde kadın ve erkeğin eşit olduğu düşünülür ve kadınların yönetme erkine sahip oldukları bilinir. Işık, bu eşitlik durumunu şu şekilde aktarır:

Hunlar döneminden itibaren kadın-erkek ayrımı yapılmadığı ve kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden kadınsız hiçbir iş yapılmazdı. Hatta öyle ki kağanın emirnameleri sadece „Hakan buyuruyor ki“ ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi. Yabancı devletlerin elçileri sadece hakanın huzuruna çıkmazlardı. Elçilerin kabulü esnasında hatunun da hakanla beraber olması gerekirdi (Sevinç, 1987: 31; Akt. Işık, 201).

Daha sonra İslamiyet'in kabulü ile birlikte kadınların sahip oldukları birçok haktan mahrum bırakıldıkları çeşitli çalışmalarla ortaya konur. Burada önemli olan konu İslam dininde, Arap kültürünün baskın özelliğe sahip olmasıdır. Arap kültüründe, kadınlara bakış ile ilk Türklerdeki kadınlara bakış elbette bir değildir. Türklerde kadın önemli bir insan olarak hak ve hukuk sahibi iken Araplardaki kadınlar köleleştirilir ve bir nesneden farklı görülmezler. Bu durum ancak Meşrutiyetin ilanıyla dönüşüme uğrar ve kadınlar kamusal alanda bir nebze de olsa tanınırlık kazanırlar ve hukuk alanında belli ilerlemeler kaydederler. Bu ilerlemeler içerisinde; miras hakkına sahip olmaları, evliliklerin resmi bir makam dairesinde olması gibi konular dikkat çeker ve okuma-yazma, okullaşma, iş hayatına katılım gibi konularda artış olduğu görülür.

Kadınların eğitim almaları, bilinç sahibi olmalarına ve bunun sonucunda dönemin şartlarını değiştirmelerinde etkili olur. Eğitim sayesinde daha bilinçli ve örgütlü çalışmaya başlarlar. Dergiler, romanlar yayımlar ve kadın sorunu üzerine yazılar yazarlar. Kadın erkek eşitliği bağlamında saldırganlaşmadan rasyonel bir savunma şekli kullanırlar. Kadın sorununun kamusal alanda tartışılması, bu sorunun artık birilerinin dikkatini çektiğinin kanıtıdır. Bazı aydınlar, kadınların ikincil konumunu eğitimsizlikle açıklarlar ve eğitim aldıkları takdirde nasıl iyi bir konumda bulunacaklarını ileri sürerler. Eğitimin kadın ve erkek açısından eşit şartlarda olması sonucunda hiçbir farklılığın bulunmayacağını belirtip, toplumun dikkatini çekmeyi amaçlarlar. Konyar, bu konuyu şu sözlerle açıklar:

Tanzimat aydınları, kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkanı verildiği takdirde onların da erkekler kadar bilgi sahibi olabileceğini özellikle de öğretmen olarak topluma hizmet verebileceklerini savunmuşlardır. Tanzimat'ı izleyen 1. Meşrutiyet (1876) ile kadınlara yönelik çalışmalar hız kazanmış fakat en büyük gelişmeler 2. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra olmuştur (Konyar, 2011: 2).

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine giren modernleşme akımı, birçok alanda olduğu gibi özellikle kadınların konumlarının iyileşmesi adına önemli bir başlangıç temsil eder. Geleneksel temelleri baskın olan Osmanlı kültür yapısı zaman içerisinde modernleşme çabası içerisinde bulunur. Bu çaba sayesinde Osmanlı'da sadece siyasi anlamda bir değişiklik olduğunu söylemek yanlış olur. Aksine eğitim, hukuk, ekonomi ve bu gibi alanlarda değişim ve dönüşümler söz konusudur. Türk kadınının bu değişim ve dönüşümden etkilendiğini söylemek gerekir. Anlaşılacağı üzere Türk kadınının Osmanlı'daki konumu modernleşme akımı ile paralel bir çizgide ilerler. Osmanlı'da kadınlar sadece eş ve anne rolünde anılırken, Meşrutiyet ile birlikte kadınların özel alan dışına çıkmalarının önü açılır ve kadınlar hem sosyal hem de kamusal alanda kendilerine yer edinmeye başlarlar (Çakır, 1996: 22).

1.1.9. Avrupa'da ve Osmanlı'da Kadın Hareketinin Öncü İsimleri

İnsanlığın ilk dönemlerinde kadın ve erkeğin farklı fiziksel özelliklerinin olduğu düşünülmezken zaman içerisinde kadın ve erkek başta fiziksel anlamda olmakla birlikte birçok alanda farklı olarak kabul edilir. Bu ayrılıkçı düşünce, bir cinsin yani erkeğin yüceltilmesine, kadının ise alçaltılmasına zemin hazırlar. Ancak öncelikle Avrupa'da ve daha sonra diğer ülkelerde kadınların konumlarının iyileşmesi gerektiğine dair fikirler ortaya çıkar. Bu fikirler öncelikle ülkelerin aydın erkekleri tarafından ortaya atılır. Bu erkekler, kadınların da kendilerine yakışır bir eğitim almalarını talep ederler. Eğitim alanı ile başlayan kadınların konumlarının iyileştirilme düşüncesi, diğer alanlarda da kadınları adım atmaya yönlendirir. Bu bölümde ise hem dünyada hem de ülkemizde kadınlarla ilgili her türlü sorunu kulak ardı etmeyen ve kadınlara değer veren, yaşadıkları dönemlerde aydın fikirleri ile dikkatleri çekmeyi başaran kadın hakları savunucularına değinilmesi gerekir. Kadın hakları ile ilgili olarak Arat, kadınların direnç ve çabasını şu şekilde açıklar:

...kadınlar aile denen özel alan içine sıkıştırılarak toplumun dinamik süreçlerinden uzaklaştırılırlar da bir araya geldiklerinde ortak yalıtılmışlıklarını bir başkaldırı hareketine dönüştürebilmişlerdir. 19. yy'dan itibaren toplumda kadının yeri ve konumu yoğun biçimde tartışılmaya başlanmış... ve [bu öncü kadınlar] bu durumu değiştirmenin yollarını aramışlardır (Arat, 1998: 21).

Bu mücadele Avrupa'da kadın hakları uğruna savaş veren batılı kadınların mücadeleleriyle paralellik gösterir. Göksel, bu savaşın seyrini ve sonuçlarını şu şekilde ifade eder:

Kadın haklarının gelişimine yönelik ilk tartışmaları erkekler başlatmış olmasına rağmen; tarih kendi davaları için savaşan, eylemler yapan, hatta bu uğurda hayatlarını vermekten çekinmeyen mücadeleciler kadınlara da tanıklık etmiştir. 1793 yılında Fransız Parlamentosunda kadın hakları konusunda fırtınalar koparan önerinin sahipleri Madame La Cambe, Olymp de Gouges ve Roland'dır. Kısa bir süre sonra giyotinle can veren bu kadınların kanları, sonraki yıllarda tüm dünyada verilecek olan kadın hakları mücadelesinin tohumlarını sulamıştır (Göksel, 1988: 21-23).

Göksel'in de belirttiği gibi Avrupa'daki kadınların “kadın hakları” uğruna verdikleri savaşın önemli isimleri; Madame La Cambe, Olymp de Gouges ve Roland'dır. Osmanlı'da ise Fatma Aliye Topuz, Emine Semiye, Halide Edip Adivar, Nakiye Elgün gibi isimler “kadın hakları” için savaş veren, direnen ve önemli çalışmaları olan kadınlar olarak gösterilebilirler. Osmanlı kadınları da diğer milletler gibi Avrupa'daki savaştan etkilenirler ve adeta toplumsal bir uyanışa geçerler. Türk kültürü içerisinde bir zamanlar yönetme ve hak sahibi olma imkanı olan kadınlar için bu durumun yerle bir olmuş olması Osmanlı kadını için sorgulanması gereken bir durum haline gelir. Bu sorgulamalar ışığında 1. Meşrutiyet dönemi, kadınların haklarını talep etmeleri adına önemli bir süreçtir. Yasal düzlemde kadın-erkek eşitliği savunulur ve özellikle eğitim hakkı çerçevesinde erkeklerle aynı imkanlara sahip olmak bu talepler arasındadır. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması beklenir. Çakır'a göre:

Meşrutiyet döneminden başlayarak kadınlar her alanda giderek daha fazla hak istemeye başlamışlar ve özellikle de kadın-erkek eşitliğini savunmuşlardır. Bu dönemin kadın ve erkek aydınlarının en önemli isteği, kadının da erkekler gibi eğitim hakkından yararlanması olmuş ve 2. Meşrutiyet'ten sonra kadınlara tanınan eğitim hakkının sınırları daha da genişletilmiştir. Eğitimde amaçlanan değişiklikler; eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanmasıdır. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlanmıştır (Çakır, 1994: 223).

Yapılan bu değişiklikler elbette kısa sürede kabul görür bir boyuta ulaşmaz, özellikle muhafazakar kesim değişim ve dönüşümü kabullenmekte zorlanır. Ancak ülke aydınlarının desteği ve öngörüsü ile başlangıçta eğitim hakkı talep edilir. Kadınların yükseköğretime girmeleri ve bunun sonucunda eğitilmiş bireylerin yetişmesi beklenir. Bu konuyu vurgulayan önemli Osmanlı kadın aydınlarından birisi de Müfide Ferit'tir.

Müfide Ferit, Avrupa kadınlarının mücadelelerinden de söz etmiş, kadınlar madem ki kanunlara uymak zorundadır, o hâlde kendilerini ilgilendiren bir meselede konuşabilmeli, etkin olmalı, siyasi hayata atılmalıdır düşüncesini savunmuştur. Müfide Ferit kadın hakları konusunda ise şunları söylemiştir: Biz Avrupa'da olduğu gibi siyasi hak istemiyoruz. Erkeklerimiz bile bu hususta yeterli değilken, bir de kadınları meseleye karıştırmamanın zamanı henüz gelmemiştir. Biz eğitim ve çalışma hayatında eşitlik istiyoruz. Düşünebilen, muhakeme edebilen kadınlar yetiştirmeliyiz. Onlar gerektiğinde kimseye muhtaç olmadan yaşamayı öğrenmelidir. Kadın ancak o zaman toplum içinde bir yere yükelebilir (Kurnaz, 1996: 183-184).

Yukarıda belirtildiği üzere, Müfide Ferit'in sözlerine yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasi penceresinden baktığımızda diğer aydınlar gibi onun da kadın erkek eşitsizliğine karşı öncelikle eğitim alanında eşitlik talep ettiğini düşünürüz. Avrupa'daki kadınlar vatandaş olarak tanımlanmazken, aydın erkeklerin de desteği ile birlikte vatandaşlık hakkını talep ederler. Ancak Osmanlı'da kadınlar cinsiyet eşitsizliğine ve bu eşitsizliğin doğurduğu ikincil konuma karşı başkaldırılarını Avrupa'ya göre daha sakin ve saldırganlaşmadan başlatırlar. Birçok haktan erkeklerle göre çok çok aşağı görülen kadınlar haklarını zaman içerisinde önce eğitim talebi ile elde etmeye çalışırlar. Daha sonra kadınların kamusal alanda varlık göstermesi ve bir birey olarak algılanması talepler arasında olacaktır. Elbette Osmanlı kadınlarının ilk başta çekimser bir tutum sergilemelerinde gelenek, görenek ve özellikle Arap ve Fars kültüründen etkilenen İslam dininin etkisi yadsınamaz.

Diğer taraftan Emine Semiye ise yazılarında temel olarak kadınlar için şu talepleri dile getirmiştir: “Vapurlarda kadınlar havasız yerlere hapsedilmemeli, çalışanları kadınlardan oluşan lokantalar açılmalı, tarihî ve ahlakî oyunları seyredilmeleri için tiyatrolara gidebilmeli, vapura binerken ve tramvaydan inerken kadınlara öncelik tanınmalı, yoksul kadınların cemiyetler aracılığıyla ticarete atılmaları sağlanmalıdır” (Akt. Avcı, 2016: 234). Görüldüğü gibi Müfide Ferit, kadınların ikincil konumunu bir anlamda kabullenmekle birlikte kadınlara eğitim hakkının erkeklerle eşit bir şekilde tanınmasını savunurken Emine Semiye ise kadının toplumsal ve kamusal deneyimlerinin yeniden gözden geçirilerek iyileştirilmesi yönünde taleplerde bulunur. Açıktır ki bu aydınlar farklı düşüncelerle ve dünya görüşleri üzerinden kadın haklarını savunurlar. Kadın sorununa kimisi muhafazakar bir bakış açısıyla yaklaşırken kimisi de bu konuya radikal bakmaya çalışır. Karaca, bu çeşitliliği aynı ailenin yetiştirdiği iki kadın yazarın yaşayışlarından yola çıkarak, şu örnekle açık bir şekilde ifade eder:

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, öncü kimlikleriyle Meşrutiyet döneminde ivme kazanan kadın hareketi içerisinde önemli işlevler yüklenerek toplumsal hayatta kadına hak ettiği yerin sağlanabilmesi için verdikleri mücadelede kadının hem ev içi hem de kamusal alandaki var olan yaşam biçimlerini yeniden düzenlemeye çalışmışlardır. Ancak iki kız kardeşin takip ettikleri yol zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Fatma Aliye, yarattığı "İslam kadını" imajıyla modern kadının kimliğini kurarken Emine Semiye daha radikal bir çizgi takip ederek ataerkil sisteme adeta savaş açmış ve çözümünü de yine kadınların üreteceğine, bunun için de öncelikle gerekli olan şeyin iyi bir eğitim sistemi olduğuna inanmıştır (Karaca, 2013: 1484-1498).

Karaca'nın da belirttiği gibi iki kız kardeş kadın sorununa farklı yaklaşmışlar, ancak asıl itibarıyla kadınların gelişimleri için amaçladıkları şeyler farklı değildir sadece kullandıkları yöntemler farklıdır.

Kadın sorunu geçmişten günümüze dek bazı toplumlarda tartışılır bir durumdadır. Bu tartışmaların asıl sebeplerinden biri kadınların birey olarak algılanıp algılanmamaları bir diğeri ise birey olarak varlıkları kabul edilse dahi erkeklere göre ikincil bir pozisyona itilmeleridir. Kadınların bu ikincil pozisyonları ve görmezden gelinmeleri elbette farklı toplumlarda dönem dönem değişikliklere uğrar. Örneğin: ilk Türk devletlerinde kadına önemli roller verilip, kadın aşağı görülmezken; Türklerin Arap ve Fars kültürünün etkisi altında kalan İslam dinine geçişleri ile birlikte zaman içerisinde kadının konumunda olumsuz yönde değişiklikler ortaya çıkar. Bu değişiklikler tamamen Arap ve Fars kültürünün etkisinde kalmayıp, ilk Türklerin kendilerine has kültürel özelliklerini de almaları ile karma bir özellik taşır. Daha anlaşılır bir ifade ile ise Türk kadınlarının dünya genelindeki diğer kadınlarla karşılaştırılması söz konusu olduğunda daha ileri bir konuma sahip oldukları ortaya konabilir. Avrupa'da sosyal anlamda birey, siyasal anlamda ise vatandaş olarak "adı olmayan" kadınlar vardır. Arap kültüründe ise kadınlar köle olarak değerlendirilir. Osmanlı'da kadının konumu ve önemine baktığımızda, önceleri göçebe kültürde yaşayan ilk Türklerin kendilerine has özelliklerinin etkisi ile kadına görece değer verdikleri bilinir. Elbette Osmanlı'da erkekler kadar değerli görülmeyen kadınlar, erkeklere tanınan birçok haktan mahrum kalırlar. Kadınların zaman içerisinde bu tür ikincil faaliyetlere maruz kalmaları onların kendilerini geliştirip, gerçekleştirmeleri önünde büyük bir engel oluşturur. Ancak 19. yy'da başta Batı dünyası olmakla birlikte getirdiği değişim ve dönüşüm hareketleri Osmanlı toplum ve kültür yapısında etkili olur. Bu değişim ve dönüşüm öncelikle dezavantajlı olan gruplar adına önemli

ve olumlu farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Özellikle kadınlar için kamusal ve özel alan; sosyal ve siyasal alan açısından birçok yeniliğe adım atılır. Bu yenilikler eğitim, hukuk, iş yaşamı gibi konularda belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca Osmanlı toplum yapısını derinden etkileyen dünyadaki değişim ve dönüşüm dalgası ülke aydınlarını da harekete geçirir. Birçoğu kadın olmakla birlikte Osmanlı toplumundaki kadınların konumlarının iyileştirilmesi adına zaman zaman eleştirel zaman zaman ise destekleyici nitelikte faaliyet gösteren aydın yazarlar bulunur. Osmanlı toplumunda yaşayan kadınların sorun ve sıkıntılarının farkında olan ve bunları dönemlerinin değer yargılarını eleştirerek yazıya döken Fatma Aliye Hanım ve Emine Semiye bu yazarlara örnek olarak verilebilir. Her iki yazar da yaşadıkları dönemin sorunlarını kulak ardı etmeyip, okurlarına, çözüm yolları sunarak aktarırlar. Özellikle kadın hakları adına ve toplum yararına gönüllü faaliyetlerde bulunurlar. Makalelerinde ve romanlarında kadınları ele alırlar ve başkişi olarak genellikle kadınları seçerler. Kadınları aile, evlilik, eğitim, iş yaşamı gibi konulara dahil ederler ve toplumsal mesajlar vererek toplum ve bireyler için bir değerlendirme sunmaya çalışırlar.

Son olarak bu çalışma, Osmanlı'da yaşayan kadınların sosyo-kültürel, siyasal, hukuksal ve daha birçok alanda incelemesini yapabilmek amaçlanır. Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin kadınlarının konumlarının nasıl bir boyutta olduğunu anlayabilmek, onun romanlarında ve makalelerinde kullandığı bakış açısı hakkında bilgi sahibi olabilmek önem arz eder. Osmanlı'daki kadınların aile, evlilik, iş yaşamı, hukuk, siyaset gibi konularda hangi rollerde oldukları önemlidir. Bu konuları ele alırken dönemin aydın bireylerinin sözlerine ve yorumlarına yer verilir. Ayrıca Avrupa'daki kadınlar ve Osmanlı kadınları arasında görüşlerini savunma şekillerindeki farklılıklara yer verilir. Avrupa'nın ve Osmanlı'nın öncü kadın hakları savunucularına yer verilir. Kadınların ikincil konumlarının anlamsızlığı ve ataerkil düşünce sistemine karşı gerçekleştirilecek olan savunmaların başlangıçları yapılır.

İKİNCİ BÖLÜM LİBERAL FEMİNİZM

2.1. FATMA ALİYE HANIM'IN LİBERAL FEMİNİZM ÖĞRETİLERİ ÇERÇEVESİNDE SAVUNDUĞU DEĞERLER

Fatma Aliye Hanım, bazı araştırmacılar tarafından feminist olarak değerlendirilmemektedir (Canbaz, 2005: 11-14; Kardaş, 2014: 18). Oysa Osmanlı Dönemi içerisinde Fatma Aliye Hanım'ı incelersek yaşadığı dönem itibarıyla savunduğu değerler dikkat çeker. Özellikle kadınları merkezde tutar ve öncelikle; aile, evlilik, eğitim, iş yaşamı, ahlak, gurur gibi bazı temel konuları ele alarak birçok roman yazar. Bu romanlara Türk kadın haklarının gelişimi ve savunulması çerçevesinde baktığımızda daha önce değinilmemiş konulara parmak bastığını görürüz (Canbaz, 2005: 4-8).

Fatma Aliye Hanım, okurlarına ve çevresine ulaşma yöntemi olarak genellikle romanlarını kullanır. Entelektüel ve üst düzey bir çevrede büyüyen Fatma Aliye, kendi zamanının ötesinde, okuma ve öğrenme aşkı ile yanıp tutuşan bir kadındır. Etrafındaki insanlara özellikle kadınlara seslenir ve kadınların güzellik uykularından uyanıp bazı sorgulamalara yönelmelerinde etkili olur. Fatma Aliye Hanım, belki farkında olarak belki olmayarak liberal feminizmin savunduğu bazı öğretileri kullanır. Onun eğitim ve iş yaşamına ilişkin belirttiği düşünceler, liberal feminizmin vazgeçilmez ilkeleri arasındadır. Avrupa da feminizm, sokaklarda belirgin bir şekilde kendini gösterirken Osmanlı'da Fatma Aliye Hanım gibi bilinç sahibi kadınlar, roman, makale, gazete vasıtasıyla seslerini duyurmayı başarırlar. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet*, *Udi* ve *Enin* romanlarında açıkça ifade ettiği düşüncelerini liberal feminizm ile bağdaştırmak elbette zor olmaz. Ayrıca *Hanımlara Mahsus Gazete*'de birçok makalesi vardır ve bu makaleler onun düşünce dünyasını bir nebze de olsa anlamamıza yardımcı olur.

Liberal feminist teoriye değinmeden, öncelikle Feminizmin ne anlam ifade ettiği, öğretileri, türleri ve öncülerinden ayrıca "toplumsal cinsiyet" kavramından bahsetmek uygun olacaktır. Feminist teori, kadınların toplum içerisinde erkeklere göre ikincil ve pasif konumda olmalarına karşı bir duruş olarak ortaya çıkar ve birçok farklı doğrultuda gelişim göstererek farklı farklı yüzlerde karşımıza çıkar. Elbette tek tip bir yaşam sürmeyen kadınlar farklı deneyimlere ve ihtiyaçlara sahiptirler ve tek tip bir feminizmin bu farklı deneyim ve ihtiyaçların tümüne cevap vermesi beklenemez (Dikici, 2016: 524). Bu kaçınılmaz çeşitlilik İmançer'in sözcükleriyle şu şekilde ifade edilir:

Kadınların ataerkil toplumsal yapı içinde değersizleştiklerinden yola çıkarak eleştirel bir yaklaşım geliştiren feminist görüşü bir bütün olarak çözümlenmeye imkan tanıyan bir teori geliştirilemediğinden feminist düşünürler Liberalizm, Marksizm, Radikalizm, Varoluşçuluk, Kültürel gibi düşünce akımlarının etkisinde kalarak oluşturdukları teoriler ile kadın haklarına alternatif çözüm arayışlarını sürdürmüşlerdir. Bu feminist teoriler, kadınların ataerkil toplumsal düzen yapısı içinde değersizleştiklerini varsaymakta ve bunun nedenini sorgulamaktadırlar (İmançer, 2002: 156).

Buradan da anlaşılacağı gibi feminist teori, kadınların üzerinde bulunan kara bulutların etkisini ataerkillik ve bunun sonucundaki erkek üstünlüğüne bağlar. Yukarıda belirtildiği gibi birçok feminizm türü vardır ancak liberal feminizm bunlar içerisinde ilk olarak kabul edilir. Aşağıda belirtileceği üzere Yılmaz, liberal feminizm ve öncülerinin savundukları düşünceleri şu sözlerle özetler:

Feminist teorinin temellerini liberal feministler atmışlardır. Ortaya çıktığı dönem itibariyle pozitivizmin etkisinde kalan liberal feminist teorisyenler kadın üzerine yaptıkları tartışmalarda akla duyulan inancı vurgularken, kadınların ve erkeklerin ruhları ve akılcı yetenekleri bağlamında birbirlerinin aynı olduğunu savunmuşlardır. Bir diğer ifadeyle liberal feminist teorisyenlere göre kadınlar da erkekler gibi akıl ve vicdana sahip insanlardır ve bu nedenle de erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerekir. Buna göre liberal feminist teori, kadınların eş ve anne rolleriyle tatmin olabilecekleri görüşüne karşı çıkararak örgütler de dâhil olmak üzere kadınlar için her alanda eşitlik sağlama amacı ile ön plana çıkmaktadır... (Calás ve Smircich, 2006: 301; Akt. Çetinel ve E. Yılmaz, 2016: 21).

Pozitivizmden etkilenen liberal feminizm özetle, akli ön planda tutar ve eşitlikçi bir yolda ilerler. Kadınların eşitsiz olan konumları, rol değişimi ve cinsiyetler arasındaki haksızlığa odaklanır. Dikici, kadınların ikincil konumlarına karşı çıkararak temellendirilen liberal feminist teori hakkında şunları ifade eder:

Bilindiği üzere, söz konusu teorilerin ortaya çıkışındaki ortak nokta kadınlar olmuştur. Kadın hareketi olarak anlam kazanan feminizm akımı ile birlikte kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında sahip oldukları rollerinin önemini vurgulamayı ve erkek hegemonyası altındaki kadının cinsiyet rollerini ortaya koyabilmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle feminizmin ortaya çıkışını, basit bir tabirle, kadının erkek karşısındaki konumunu/statüsünü daha sağlam zeminlerde inşa etmek, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkmasını sağlayabilmek amacıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz (Dikici, 2016: 524).

Son olarak Dikici'nin de ifade ettiği gibi feminizm hangi türde olursa olsun kadını merkeze alıp onun ezilmişliğini ve ikincil konumda bulunmasını farklı nedenlere bağlayarak açıklar (Dikici, 2016: 524). Kadınlar bu ikincil konuma düşürülmelerinin nedenlerini sorgulamaya başladıkları zaman feminizmin tohumlarını atmış olurlar. Bu girişimlerin ilki olarak kabul edilen liberal feminizm, sosyal adalet ve kanunlar önünde eşitlik ilkeleri ışığında hareket ederek kadın ve erkek arasındaki sosyal eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedefler.

2.1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Feminist Teori Açısından Önemi

Toplumlar içerisinde din, dil, ırk, sınıf, cinsiyet farklılıkları mevcuttur fakat bu farklılıklardan birinin yükseği diğerinin ise alçağı temsil etmesi kabul edilebilir değildir. Ancak ne kadar kabul etmesek de kadınlar cinsiyetlerinden ötürü birçok ayrımcılığa ve aşağılanmaya maruz kalırlar, hatta kadınların yasal olarak birçok hakka sahip olmaları bilinçli olarak engellenir. Burada tek suç kadın cinsine mensup olmaktır. Kadınların karşılaştıkları bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için ortaya çıkan feminist akımın cinsiyet ve toplumsal cinsiyet hakkındaki söylemleri önem arz eder ve kadın araştırmaları adına bir çalışma yapılacağı vakit "cinsiyet" kavramına özellikle "toplumsal cinsiyet" in ne anlam ifade ettiğine değinmek gerekir. Ulusoy, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramalarını şu şekilde açıklar: "Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki fizyolojik farklılıkları ifade ederken, toplumsal cinsiyet cinslere atıfta bulunulan aktüel veya normatif kültürel özel davranış örüntülerini ifade etmektedir" (Ulusoy, 1999: 50). Ulusoy'un da ifade ettiği gibi cinsler hem biyolojik hem de kültürel açıdan iki farklı ölçüt ile açıklanırlar. Daha anlaşılır bir ifade için Ulusoy, Bilton'ın görüşlerine de yer verir:

Cinsiyet farklılıklarından konuşurken, kadın ve erkek arasındaki fizyolojik ve biyolojik farklılıktan, 'toplumsal cinsiyet' ayrımcılığından bahsederken ise kadınlık ve erkeklik rolleri arasındaki ayırmadan söz ediyoruz demektir. Kadın/erkek farklılığı kalımsal ve büyük oranda evrensel olarak belirlenirken kadınlık/erkeklik ayrımı kültürel olarak belirlenir ve oldukça değişkendir (Bilton ve diğerleri 1993: 148; Akt. Ulusoy, 1999: 50).

Feminist teori açısından toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemli bir konudur. Kadın ve erkeğin eşitliğini savunan bu düşünce sistemi kültürden kültüre farklılık gösterir ancak özünde hepsi eşitlikçi bir yaklaşımı savunur. Dünyanın neresine gidersek gidelim kadın ve erkeğe verilen önem aynı değildir. Bu durum genellikle kadınların ikincil plana itilmeleriyle sonuçlanır. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliği sonucunda kültürden kültüre değişmekle birlikte kadınlara yapılan cinsiyet baskısını Simone de Beauvoir, *İkinci Cins* adlı kitabında, "kadın olarak doğulmaz, kadın olunur" sözleriyle ifade eder (Akt. Arat, 2017: 74). Bir başka ifadeyle, toplumsal cinsiyet, insanların temel özelliğini değil, ancak toplumlar içerisinde

şartlandırılan yaşantıların oluşturduğu süreklilik arz eden bir kabulü ifade eder (Butler, 1990: 8).

Kadın ve erkeğe dayatılan toplumsal roller onların doğumdan itibaren keskin çizgilerle ayrılmasına neden olur. Geçmişte ve günümüzde feministlere rahatsızlık veren durumlardan bir tanesi ise kadın ve erkeğin bu ayrılıkçı düşünceye boyun eğerek onu koşulsuz olarak benimsemesi ve gelecek nesile benimsetmesidir. Ulusoy, toplumun kadınlar üzerine yıktığı yükün "doğal" olarak kabullenilmesine şu sözlerle karşılık verir:

Pek çok toplum kadınlar ve erkekler için farklı faaliyetleri ve özellikleri salık verir ve bunlar, insanlar tarafından 'doğal'mış gibi kabul edilirler. Böylelikle, biyolojik farklılıklar kültürel olarak kabul edilmiş cinsiyet farklılıkları ile birleştirilir ve sosyalizasyon sürecinde bu hakim ve başat olan değerler, kadınları kadınsı, erkekleri de erkeksi olmaları doğrultusunda cesaretlendirir (Bilton 1981: 148; Akt. Ulusoy, 1999: 50).

Yukarıda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının ne anlam ifade ettiği açıklanmaya çalışılır. Cinsiyet kişilerin fiziksel özelliklerindeki farklılıklar sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Oysa, toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkeğe kültürel etkenlerle birlikte atfedilen roller sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet fizyolojik değil ancak yaşanan toplumun normlarına göre belirlenir. Buna göre, kadınları erkeklere göre ikincil bir konuma iten biyoloji değil ataerkil ideoloji tarafından yapılandırılan normlardır (Türkoğlu, 2015: 5).

2.1.2. Erkek Egemenliğine Karşı Bir Direniş

Feminizm kelimesi Latince'den gelir ve bu kelime "Kadın anlamına gelen femine kelimesinden türetilmiştir. Bu nedenle dar bir bakış açısıyla feminizm kadınları ilgilendiren bir takım şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır" (Tür, 2010: 5). Taş ise feminizmin ele aldığı konuları ve ortaya çıkışını aşağıdaki gibi açıklar:

Kadınların sadece kadın oldukları için karşı karşıya kaldıkları zorluklar, baskı ve ezilmeyle ilişkisini inceleyen, sınıf, ırk, ulus, din, dil vs. unsurlarda kadınların yaşadığı sorunları ele alan bir bilim alanı olarak değerlendirilmektedir. Feminizm algısı, ilk olarak 18. yy'da İngiltere'de ortaya çıkmış ve 1972'de yayınlanan Mary Wollstonecraft'ın "A Vindication of the Rights of Women" adlı eseriyle de ilk akademik alan içerisine girmiştir (Taş, 2016: 165).

Hoogensen'in ifadesiyle ise "Feminizm kadınların genelde topluma, özelde erkeklere karşı siyasi, toplumsal, hukuki ve ekonomik eşitliği sağlamaya yönelik mücadeledir. [...] Feministler içinde farklı fraksiyonlar bulunsalar da ortak noktaları ataerkil kimliği merkez alan geleneksel teorilere yönelik eleştirilerdir" (Hoogensen, 2004: 164). Daha önce de bahsedildiği üzere feminist araştırmaların farklı yönleri olmakla birlikte esas karşı duruşları ataerkil düşünce yapısıdır. Bu duruma siyasi düşünceler yöntemi ile bakan Çaha ise feminizmi daha ziyade politik bir hareket olarak ele alır:

Feminizm; kadın-erkek arasındaki ilişkiyi aile, eğitim, iş dünyası, siyasi hayat, kültür ve tarihe kadar geniş bir yelpazede sorgulayan ve kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan siyasi bir harekettir. Feminizm, kadın-erkek arasındaki ayrımda erkek üstünlüğünü ve erkek merkezli toplumsal normları sona erdirmeyi, yerini kadınsı değerlere ikame etmeyi amaçlayan bir siyasal hareket olarak gelişmektedir (Çaha, 1996: 32).

Açıkça yukarıda belirtildiği gibi ataerkil düşünce ve erkeklerin kadınlar üzerinde üstünlük kurma mücadelesi sonuçsuz kalmaz ve bu durum kadınların amaçlarla dolu bir mücadele dönemine girmelerine neden olur. Serpil Çakır bu feminist mücadele dönemini ayrıntılı bir şekilde ele alır:

Kadın hakları hareketi içinde yer alan feminist gruplar geleneksel baskı gruplarının taktiklerini kullanarak siyasi iktidar nezdinde toplumda kadınların varlığını ve bu çerçevede kadın haklarını savunmayı amaçlamaktadırlar. Bu gruplar, kadın erkek ilişkisini hiyerarşik bir ilişki içermeyen arkadaşlık ilişkisine dönüştürmeye ve bu ilişkiyi toplumsal ilişkilerin merkezine oturtmaya çalışırlar. Buradan yola çıkarak Fransız Devrimi'nin temelini karşı yazılmış olan Mary Wollstonecraft'ın Kadın Hakları Savunması (1792), ilk modern feminizm metnidir. Metinde insan olmaları nedeniyle kadınların da erkekler gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiği ileri sürülmüştür. Fransız devrimi, kadınların kendileri hakkındaki düşüncelerine ilişkin düşündürücü ve dönüştürücü etkilerin yaşandığı temel bir süreç olarak ele alınabilir. Öyle ki bu dönemde insan hakları bildirgesi yayınlanmış, kişi hak ve özgürlükleri yasal güvence altına alınmıştır. Ancak insan hakları konusundaki dönüşümün temel noktası sayılabilecek Fransız devrimi, cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kalkması konusunda olumlu bir etkiye sahip olmamıştır. Yaşanan hızlı değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kadınlar toplumsal hayatın her alanında esen bu havadan tam olarak faydalanamadıklarını anladıklarında duruma karşı muhalif kıpırdamalar başlamıştır. Her kesimden kadın, konumuna ve ezilme şiddetine göre başkaldırmış; işçi kesimindeki kadınlar ağır çalışma şartlarına ve düşük ücrete, burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırmışlardır (Çakır, 1996: 37).

Çakır'ın da ifade ettiği gibi kadın hakları hareketi ile ilgili en önemli belgelerden biri, Wollstonecraft'ın yazdığı *Kadın Hakları Savunması*'dır. Bu savunma Fransız İhtilali'ne ait olan belgenin, yanlışları ve eksiklerine yönelik olarak yazılır. Fransız İhtilali'nin özgürlük-eşitlik metni, vatandaşlar için geçerlidir ve bu 'vatandaş' kavramı içerisinde kadınlara yer verilmez. Kadınlar Fransız İhtilali'nin getireceği yenilikler için ümitlidirler ancak gelen ihtilaldeki yenilikler kadınları kapsamaz ve kadınlar bu durumu kabullenmeyi reddederler. İşte asıl başkaldırı bu dönemde kendini gösterir. Kadınların başkaldırdıkları bu ideolojinin o dönemdeki en öne çıkan temsilcilerinden birisi de J. J. Rousseau'dur. Rousseau'ya göre, kadınların eğitimi erkeklerin eğitiminden farklı tutulmalıdır. Filozof veya bilge kadınlar istemez o. Ona göre kadın-erkek eşitliği saçmalaktır. Söz konusu olan erkeğe sevgi dolu bir hizmetçi vermektir. Bu, çağdaş düşünceler ve feminizm hareketlerine tamamen karşıt bir görüştür (Baştürk, Kızılçim, 2016: 10). Daha aşırı bir ifade ise, kadının erkeğe göre ve erkek için var olmasıdır. Rousseau, kadınların erkekleri mutlu etmek için yaratıldığını iddia eder:

Kadın, yalnızca erkeğe göre var olur; kadın onun hoşuna gitmek ve sözüne uymak için yaratılmıştır. Her iki cinse verilmiş görevler aynı değildir: Kadın, erkekten daha çok sadık olmalı ve öyle kabul edilmelidir. Cinslerin eşitliğini savunmak, boşuna bir iştir. Huy, mizaç yönünden erkekle kadının aynı biçimde meydana çıkmadığı ve çıkmak zorunda olmadığı kanıtlanınca, bundan çıkan sonuca göre, erkek ve kadının benzer eğitimden geçmesi gerekmediği ortaya çıkar. Doğa tarafından esinlenen yönleri izlerken, erkekle kadının birlikte yürümeleri gerekirse de, aynı şeyleri yapmak zorunda değildirler (Rousseau, 2016: 186).

Rousseau, cinslerin eşitliği anlayışının saçma bir anlayış olduğunu hatta kadın ve erkeğin her anlamda ayrı olduğunu ve bunun sonucunda farklı eğitim almaları gerektiğini vurgular. Daha ileri giderek erkelerin rahat bir şekilde hüküm sürmeleri için kadınları kontrol altına almaları gerektiğini belirtir (Baştürk, Kızılçim, 2016: 187). Rousseau, toplumun yönetim sisteminin ana noktası olarak erkekleri görür. Ona göre, neredeyse her varlık "biricik erkek" için yaratılır. Erkek tümüdür ancak kadının yarım ve eksik olduğu kabul edilir. Rousseau bu noktada erkeklerin bu eksiklikleri kontrol altına almalarını ister ve böylelikle erkeklerin, dünyanın tek ve koşulsuz hakim cinsi olmasının yolu açılır (Baştürk, Kızılçim, 2016: 186).

Rousseau kadınların erkeklerin alanlarına müdahale etmelerine karşı çıkar ve kadınların evlerinde oturmalarını tavsiye eder. Ona göre, "kadın, kadın olarak kaldıkça üstün, erkeklik savında buldukça geri kalır. Haklarını belirttiği ölçüde, sürekli daha ilerde olacaktır. Bizim haklarımızı ele geçirmeye çalıştığında, bizden geri kalır" (Rousseau, 2016: 187). Rousseau kadınlara, kendi alanlarını yeterli görmeleri gerektiğini söyler. Ona göre, kadınlar kendi alanlarında kalmalı ve erkelerin alanlarına müdahale etmemelidirler, aksi takdirde ellerindekileri de kaybederler.

Kadınlar üzerinde, erkeklere özgü yetenekleri geliştirmeye çalışmak ve kadınlara özel değerleri göz ardı etmek, açık bir biçimde onların zararına çalışmak demek olur. Kadınların kurnaz olanları, bunun oyuncağı olmayacak kadar işi iyi bilirler. Bize yararlı her şeyi ele geçirmeye çalışırken, cinslerine ait olanları da ellerinden kaçırmamaya bakarlar. Ancak her iki cinsin yetenekleri, birbiriyle uyumadığından, bunları iyi bir şekilde yönetemezler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak kadınlar, bizim seviyemize yükselebilmek şöyle dursun, kendilerine ait seviyeden de aşağıda kalırlar (Rousseau, 2016: 187,188).

Rousseau bu sözlerle kadın cinsine korumacı yaklaşır gibi gözükür ancak asıl yaptığı, kadının ikincil konumunu pekiştirmek ve güçlendirmektir. Kadınların erkek alanlarına girme çabalarını anlamsız bulur ve bu alanlara yapılan kadın müdahalesinin kadınların mevcut seviyelerini daha da aşağı çektiğine dair düşüncelerini yukarıdaki paragrafta açıkça belirtir. Ayrıca, Rousseau'ya göre "Cinsiyetlerine ait, alçak gönüllü ve temkinli tavırlarını bir yana bırakarak sıradan erkeklerin tavrını takıyan kadınlar, hem yaratılma amacını izlemekten uzak kalırlar hem de onu yadsımış olurlar. Erkeklerin haklarını ele geçirmeye çabalarken, kendi haklarını da yitirirler" (Rousseau, 2016: 187, 188). Buna göre, kadının yaratılış amacının erkeğe sonsuz itaat olduğunu ve bu yaratılış amacından sapılmamasının gerekliliğini vurgular. Rousseau'nun bu konuda en öne çıkan eseri *Emile: Bir Çocuk Büyüyor*'dur. Kız ve erkek çocukların nasıl eğitilmeleri gerektiği konusunda yazdığı bu metin de Emile ve Sophie için Rousseau'nun önerdiği birbirine taban tabana zıt iki farklı eğitim dikkat çeker. Emile'in aldığı eğitim ile Sophie'nin aldığı eğitim arasında büyük farklar vardır. Örneğin, Emile doğada eğitim alırken, Sophie ise özel alanda ve özel alana yönelik uğraşlarla sınırlanır.

Sophie'nin en çok bildiği ve kendisine en büyük bir itina ile öğretilen bölümü, kadın türüne özgü çalışmalarıdır; hatta bugün önem verilemeyen şeyler, yani giysisini biçmek ve dikmek gibi işlerdir. İğne ile başarılan hiç bir iş yoktur ki, Sophie bilmesin ve o işi büyük bir zevk ile yapmasın...Sophie, evle ilgili tüm inceliklerle ayrı ayrı ilgilenmiştir. Örneğin, yemek pişirir, masayı hazırlar, malzemenin fiyatından anlar, her çeşit nesnenin türünü bilir. Hesap yapmasını ve defter tutmasını çok iyi öğrenmiştir (Rousseau, 2016: 195).

Sophie'nin öğrendiği tüm bilgi ve beceri ancak Emile'e hizmet edecek şekilde tasarlanır. Çünkü Sophie evlendiğinde babasının himayesinden kocasının himayesine geçecektir. Rousseau'ya göre "Emile saygıya değer bir gençtir" Sophie ise efendisine saygı gösterir çünkü Sophie için "çalışan odur. [onun] ekmeğini kazanan ve [onu] besleyen odur. İşte insan budur" (Rousseau, 2016: 212). Dolayısıyla Rousseau'nun insan kategorisine aldığı tek cins erkektir. Kadın ise bu kategorinin dışında muğlak bir noktada bırakılır.

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi Rousseau kadını özerk olarak ele almak yerine erkeğe bağlı ve bağımlı kılar ve kadının erkeğe göre konumlandırılmasını önerir. Kadının boyun eğmesi gerektiğini vurgular hatta itaatkar olmasını tavsiye eder. Elbette bu tavsiyelerin iki cinsi keskin ve sonsuz bir şekilde köle-sahip ilişkisine götüreceği ortadadır. Bu eşitsiz anlayışın farkında olan birçok düşünür Rousseau'yu eleştirir ve feminizm adlı akımın ortaya çıkmasına neden olurlar (Wollstonecraft, 2012: 53).

Rousseau gibi düşünen erkeklerin olması o dönemin kadınlarının kendi haklarını elde etmeleri konusunda nasıl zorlu bir yola girdiklerini anlamamıza yardımcı olur. Fransız devrimi gibi tüm dünyayı etkileyen bir olay bile dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınları, savunduğu sosyal hak ve adalet mücadelesinin dışında bırakır. Daha önce Çakır'ın da ifade ettiği gibi Fransız Devrimi'nin sosyal eşitlik konusundaki kazanımları kadınların hayatlarına nüfuz etmez ve kadınlar bu kazanımlardan mahrum bırakılırlar. Bu da kadınların bu eşitsizliğe direniş göstermelerini tetikler. Aktaş, Fatmagül Berktaş'ın bu konu hakkındaki görüşlerini aktararak bu tartışmayı detaylandırır:

Feminizmin tarihçesine baktığımızda ise, 17. yy İngiltere'sinde feodalizmin bitmesi ve kapitalizmin gelişmesi ile kendini yeni toplumdaki dışlanmış bir sosyal kategori olarak hisseden orta sınıf kadınların talepleriyle ortaya çıkmıştır. Yeni burjuvazi sınıfının özgürlük ve eşitlik taleplerine karşı kadınlar da bu hakları talep etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Fransız devriminin formülasyonlarından olan devlet, siyasal ve sivil toplum alanlarında kadına yer vermemiştir. Kadının asli yeri olarak kabul edilen aile ise yükselmekte olan sanayi toplumuna entegre durumunda bırakılmıştır. Dolayısıyla feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi ve "rasyonel insan"ı temel alan doğal ve evrensel haklar teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki vardır. Ne var ki, "eşitlik, özgürlük" bayrağını yükselten burjuvazinin "insan" soyutlaması da yüzlerce yıllık geleneği sürdürerek kadınları dışlayan bir nitelik taşımıştır. Böyle bir zihinsel ve kurgusal yapı içinde kadınların bütün yapabildiği, eğitim hakkı talep etmektir. Bu hakkın talebi için kullandıkları argümanlar da ister istemez erkeklerin desteğinin kazanılmasında yoğunlaştı ve ataerkil toplumsal cinsiyet tanımlarına dayandırıldı. Kadınların eğitimlerinin gerekçesi, "ulusun anaları" sıfatıyla ulus-devlete sadık oğullar yetiştirebilmeleriydi (Akt. Aktaş, 2013: 60).

Bu eşitsizlik karşısında kadınların mücadele alanı eğitim hakkı konusuna odaklanır. Ancak Berktaş'ın da ifade ettiği gibi bu konuda erkeklerinde desteğinin alınabilmesi için kadının nesil yetiştiriciliği rolü üzerine vurgu yapılır. Yani, bu argümana göre kadınlar kendilerini gerçekleştirme ya da bireysel gelişimleri için değil yeni neslin en iyi şekilde yetiştirilebilmesi için eğitim almalıdırlar.

Özetle Çakır ve Berktaş'ın da vurguladığı gibi, Fransız Devrimi'nin getirdiği yeniliklere karşı o dönemin kadınları ümitlidirler ancak yapılan yenilikler kadınlar için değil "vatandaş" kategorisine giren erkekler için geçerlidir. Kadınlar bu yeniliklerden ve haklardan mahrum bırakıldıklarında, bu hakları elde etmek için adeta savaş verirler. Berktaş'a göre bu mücadele "kadınların cinsiyetleri yüzünden maruz kaldıkları kısıtlamalar, zorluklar ve baskılara karşı, bu baskılar ve haksızlıkları telafi edecek reformlar ve talepler"i kapsar (Berktaş, 2014: 3).

"Kadınları ilgilendiren konular" olarak kısa bir tanımı olan feminizm kavramı aslında bu tanımın yanı sıra şu sözlerle daha açık ifade edilebilir: Feminizm, kadınların cinsiyetlerinden ötürü hem özel hem de kamusal alanda karşılaştıkları birçok problemi çözüme ulaştırmayı amaçlayan ve bir varlığın diğer varlık üzerindeki baskısına karşı çıkan bir akımdır. Elbette bu karşı çıkış toplumsal çeşitliliğin olmasından ötürü kendisine farklı formlarda yer bulur. Birçok türü olmakla birlikte feminizm kadın ve erkeğin eşit konumda var olmalarını talep eder. Erkek üstünlüğünün ve erkek merkezli bir toplumun kurallarının dayatılması yerine iki cinsin eşitliği, mutluluğu ve iş birliği ile çok daha iyi toplumsal bir ortam oluşur (Mill, 2016: 7-11). Bu düşünce ise liberal feminist teori ile vücut bulur ve aşağıda "liberal feminizmin öğretileri" adlı başlık altında toplanarak, detaylı bir şekilde incelenir.

2.1.3. Liberal Feminizm'in Öğretileri

Liberal feminizm; liberal iktisattan etkilenecek ortaya çıkar ve Aydınlanma çağının öğretilerinden faydalanır. Liberal feminizmin ana kavramlarının bireysellik, akılcılık, eşitlik, özgürlük olması liberal iktisat ve Aydınlanma çağından etkilendiğinin kanıtıdır (Donovan, 2011: 33). Bu yönleriyle Liberal feminizm, Osmanlı Dönemi'nde yaşayan Fatma Aliye Hanım'ın savunduğu düşünceler ile bağlantılıdır. Bu bağlamda liberal feminizmin ne anlam ifade ettiği, amaçları ve öncüleri kritik önem taşır.

Tarihsel olarak 19. yy'da kadınlara eşitlik imkanını sunan ilk sosyal teori olarak ortaya çıkan liberal feminist teori temel olarak, Tanrı'nın buyruğu ve "doğanın kanunu" olarak kabul edilen, erkekleri kadınlardan üstün gören politik ve sosyal hiyerarşiye karşı çıkmıştır (İrefin vd., 2012: 12). Liberal feminist teori, ortaya çıktığı dönemin koşullarına uygun olarak modernizm ve pozitivistin etkisiyle akla duyulan inancı vurgularken kadınların ve erkeklerin ruhları ve akılcı yetenekleri bağlamında birbirlerinin aynı olduğunu savunmuştur. Kadınların da erkekler gibi tamamiyle "insan olduğu" ve bu nedenle erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiği fikrini kabul ettirmek birinci dalga liberal feminist teorisyenlerin en büyük mücadelesini oluşturmaktadır (Donovan, 2007: 30). Bu bağlamda birinci dalga teorisyenler kadınların toplum kaynaklarına eşit ulaşım sağlayabilmelerine yasal olarak imkân verecek değişimlerin gerçekleştirilebilmesi için bütün kadınlar arasında bir bağlantı kurulması gerekliliğinin altını çizmişlerdir (Campbell ve Wscao, 2000; Akt. Çetinel, E. Yılmaz, 2016: 5). Çünkü birinci dalga feministlere göre kadınlar, ekonominin ve bilim adamları topluluğunun dışında bırakılmakta ve bu nedenle de gerçek potansiyellerini gerçekleştirememektedirler (Calás ve Smircich, 1996, 216; Akt. Çetinel, Ersoy Yılmaz, 2016: 5).

Yukarıda ifade edildiği gibi Liberal feminist teori 19. yy'da ortaya çıkar ve bu teori kadının erkek ile eşit olması gerektiğine vurgu yapan ilk feminist teoridir. Bunu yaparken, Fransız Devrimi'nin öne çıkardığı rasyonalite ilkesini rehber edinirler. Teorinin temel taşlarından biri olan "akla duyulan inanç" önem arz eder ve Liberal feministler aklın kadın ve erkekte aynı olduğunu hatta "ruhların cinsiyetlerinin olmadığından" bahsederler (Wollstonecraft, 2012: 66; Donovan, 2016: 37). Daha sonra Liberal feministler, kadınların da erkeklerin insan olduklarının kabul edildiği ölçüde insan olduklarını açıklamaya çalışırlar. Liberal feministler, insan olarak kabul edilmeyen kadınların toplumun ve kamusal alanın dışında tutularak daha da geride

bırakılmalarına karşı çıkarlar (Mill, 2016: 71; Wollstonecraft, 2012: 42). Ayrıca kadınların bilgi ve becerilerini ortaya koyabilecekleri bir ortamın olmasını engelleyen düşünce sistemini eleştirirler.

"Klasik feminizm olarak da adlandırılan liberal feminizm temel olarak aydınlanma düşüncesi çerçevesinde hareket eder, öğretilerini ve mücadele alanını rasyonellik çerçevesinde belirler" (Sevim, 2005: 55; Dikici, 2016: 524). Bu kuramın öncüsü olarak kabul edilen Wollstonecraft, "akıl" kavramına çok büyük önem verir. Ona göre kadın ve erkek aynı akıldan paylarını eşit oranda alır fakat bu iki cins eşit kabul edilmezler. Wollstonecraft, kadınların akıl yoluyla, yani akıllarını kullanarak bir şeyleri değiştirebileceklerini ümit eder. Ayrıca bunun mümkün olabilmesi için kadınların eğitilmiş olmasının gerekliliği üzerinde ısrarla durur ve eğitimde fırsat eşitliğinden önemle bahseder (Wollstonecraft, 2012: 45). Burada belirtilen liberal feminizmin akılcılık vurgusu Aktaş'ın şu sözleriyle ifade edilir:

Aydınlanma düşüncesinin etkisinde kalan Wollstonecraft "akıl" kavramına özel bir anlam yükler ve kadınla erkek arasındaki ilişkiyi bu kavram çerçevesinde tahlil eder. Erkekle aynı akli paylaşmasına rağmen kadınlar, toplumda geleneksel olarak "aklı kısa yaratıklar" olarak görülmüştür. Wollstonecraft'a göre, kadınların mükemmel bir doğaya sahip olmalarının ve üstün bir mutluluğa erişmelerinin yolu akıl, fazilet ve bilgiden geçer. Bu üç nokta cinsiyet ayrımına gitmeden tüm insanlarda ortak olarak kabul edildikten sonra problem kalmayacak, cinsiyete dayalı üstünlük iddiaları da ortadan kalkacaktır. Kadında akli ön plana çıkararak Wollstonecraft, aydınlanma düşünürlerinin kadın doğasını aile ile özdeş tutan iddialarına, kadın doğal olarak "zevk verici" veya "zevk arayıcı" özelliğe sahip olmadığı yönündeki argümanıyla karşılık verir (Aktaş, 2013: 62).

Yukarıda belirtildiği üzere geçmişten günümüze dek "akıldan yoksun varlıklar" olarak tanımlanan kadın cinsi bunun doğal bir sonucu olarak toplumsal hiyerarşi içerisinde erkeklere göre daha dezavantajlı bir konuma yerleştirilirler ve liberal feminizme göre bu yanılsamanın ortadan kaldırılabilmesinin tek yolu kadının eğitiminden geçer. Jaggar'ın ışığında Aktaş, liberal feminist düşünce içerisinde eğitimin hayati önemini aşağıdaki sözlerle açıklar:

Kadınların zihniyet gelişimi ve eğitimine vurgu yapan liberal feminist felsefenin ilk temsilcisi olan Mary Wollstonecraft, bireyin sahip olduğu zihinsel kapasite özelliğini vurgular ve sahip olunan potansiyel kapasite açısından insanlar arasında herhangi bir farklılığın olmadığı görüşünü dile getirir. Vurgulanması ve üzerinde durulması gereken noktanın eğitimdeki fırsat eşitliği olduğunu savunur. Eşit eğitim imkanlarının erkek ve kadın arasındaki eşitsizliği gidereceği üzerinde durur. Liberal feminist kuram tam olarak kadının özgürlüğe kavuşmasının ekonomik olarak erkekten bağımsızlaşmasına ve onunla eşit haklara sahip olmasına bağlı olduğunu savunur. Bu nedenle liberal görüşe göre, kız ve erkek çocuklar ayırım gözetilmeksizin aynı eğitim imkanlarından eşit olarak yararlanabilmelidirler (Akt. Aktaş, 2013: 62).

Yukarıda belirtildiği üzere liberal feminizm kadın ve erkeğin eşit oranda rasyonel kapasiteye sahip olduğunu savunur ve eğitimin kadın ve erkek tarafından eşit oranda ulaşılabilir olmasının savunulması gerekliliğini vurgular. Bu temelde, kadının birey olarak ayakta durabilmesi önemlidir, dolayısıyla kadının erkeğe bağımlı ve onun boyunduruğu altında bir yaşam sürmesine karşı bir duruş sergilenir. Bu bağlamda liberal feminizmin temel amacı kadının karşı koyamadığı, körü körüne bağlandığı, sorgulamadığı ataerkil zihniyete, akıl ve eğitim aracıyla son vermektir. Liberal feminizm, kadınların sorgulamasını, toplum tarafından kapatılan gözlerinin açılmasını, güçlenmesini amaçlar. Kadının özel alana hapsolmesini engellemek yine liberal feminizmin amaçlarından birisidir. Liberal feminizmin amaçlarını önce akıl sonra eğitim ve daha sonra özel alandan çıkış olarak sıralamak yanlış olmaz (Aktaş, 2013: 63). Bunların yanı sıra Brenner'in ifadesiyle 'özerklik' liberal feminizmin önemli kavramları arasında yer alır (Akt. Türkoğlu, 2015: 14). Josephine Donovan, liberal feminizmin temel amaçlarını kısaca beş maddede açıklar:

İlk olarak, diğer tüm liberallerde olduğu gibi akla karşı mutlak inanç mevcuttur. İkincisi, kadınlarında erkeklerle aynı yeteneklere sahip olduğu düşüncesidir. Üçüncü özellikleri, değişimin eğitimle olacağı yönündeki düşünceleridir. Dördüncüsü, bireyin bağımsız bir aktör olarak kabul edilmiş olmasıdır. Sonuncu ortak özellikleri ise doğal haklar doktrinini diğer liberaller gibi benimsemişlerdir (Donovan, 2012: 32).

Burada da belirtildiği üzere akılcılık, eşitlik, eğitim, bağımsızlık ve doğal haklar doktrini liberal feminizmin temel ölçütleridir. Bu ölçütlerin fiile dönüşmesi için Türkoğlu'nun düşünceleriyle kadınların "oy hakkı"na sahip olmaları gerekir" (Türkoğlu, 2015: 15).

Liberal kuram ve Liberal feminizm birbirleriyle bağlantı içerisindedir ve iki kuram da Aydınlanma çağının öğretileri ile şekillenir. 19. yy'da ortaya çıkan ve ilk kez kadınların insan olarak kabul görülmelerini ve kadınlara da erkekler ile eşit hakların verilmesini talep eden liberal feminist teori akla büyük bir inanç besler (Donovan, 2016: 22). Kadın ve erkeğin akıl olarak farklı görülmemesi gerektiğini vurgular. Kadınların birçok haktan mahrum bırakılmaları sonucunda toplumun gerisinde kalacaklarını belirtir.

Liberal feminizmin öncüsü Wollstonecraft olarak kabul edilir ancak benzer görüşlere ve kaygılara sahip olan Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Harriet Taylor ve John Stuart Mill gibi feministler de Liberal feminizmin şekillenmesinde çok büyük etkiye sahiptirler. İsimleri sıralanan bu liberal feministlerin, kadın haklarının savunulması ile ilgili amaçları arasında; kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların özgür, akılcı, özerk bireyler olarak kabul görmeleri yer alır. Bu aydınların düşünceleri arasında ilk olarak rasyonaliteye önem verme daha sonra kadın ve erkeğin yetenek bakımından aynı özelliklere sahip olduklarının kabul edilmesi ve eğitime önem verilmesi dikkat çeker. Ayrıca bireylerin özerk varlıklar olarak algılanmalarının gerekliliği vurgulanır, son olarak ise kadın ve erkeğin doğal haklarının ellerinden alınmaması hatta bu hakların hem kendileri hem de devlet tarafından koruma altına alınması gerektiğinin altını çizerler.

2.1.3.1. Liberal Feminizm'in Öncüleri

Liberal feminizm dendiğinde akla ilk gelen isimler arasında Olympe de Gouges ve feminizmin annesi olarak bilinen Mary Wollstonecraft bulunur. Susan B. Anthony, Elizabeth Cady Stanton, Harriet Taylor ve ondan ayrı düşünilemeyen bir isim olan, John Stuart Mill ise yine 19. yy'ın öne çıkan liberal feministleridir. Bu bağlamda kadın hakları uğruna yaşamını feda eden Olympe de Gouges'in kadın haklarını savunmak adına yazdığı çok önemli bildiriyle başlamak yerinde olacaktır.

2.1.3.1.1. Olympe de Gouges

Olympe de Gouges, 1748'de Fransa'da dünyaya gelir. Küçük bir ailenin üyesi olan Gouges, on yedi yaşında kendisinden otuz yaş büyük olan, Louis ile isteği dışında evlendirilir. Daha sonra oğlunu dünyaya getirir ve kısa bir süre sonra eşi Louis hayatını kaybeder. 1770 yılında Paris'e taşınır ve burada cinsel özgürlüğü savunur, dini evliliklere karşı çıkar. Sanatçı ve siyasetçilerin oluşturduğu bir topluluğun üyesi olmak için çaba gösterir. 1784 yılında yazarlık yaşamı başlar ve yaşamının son dokuz yılını romanlar, siyasal metinler yazarak; sosyal ve edebi incelemeler yaparak dolu dolu geçirir. Gouges bu sırada kölelik ile ilgili bir oyun yazar ancak kadın cinsine mensup olmasından ötürü yazdığı oyun yakın zamanda basılmaz. Bu gibi olumsuzlukların eşliğinde bulunan de Gouges, Fransız Devrimi'ni sevinçle karşılar ancak bu devrimin kadınları göz ardı ettiğini gözlemlediği zaman kadın haklarını elde etmekteki ümidi kırılmaya başlar (Göztepe, 1996: 2; Treske, 2015: 5).

1791 yılında kadınlar için eşitlik gözeterek politik ve yasal haklar talep eden bir derneğe katılır ve burada daha sonra ünlenecek olan "Kadına darağacına çıkma hakkı tanınıyor; öyleyse kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır" sözünü ilk kez söyler. Bu sözü, 1791 Anayasası'nın yayımlanmasından birkaç gün sonra kaleme aldığı "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nin de 10. maddesini oluşturur. "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" o yıl (1791) meclis tarafından yayımlanmış olan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ne bir cevap niteliği taşır. Olympe de Gouges bu bildirgeye tepkilidir çünkü, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nde insan kelimesi erkeklere

yönelik olarak kullanılır (Göztepe, 1996: 3; Alikoç, 2013: 9).

"Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nin maddeleri şöyledir; Kadın özgür doğar, yaşamını erkeklerle eşit haklara sahip olarak yürütür! İşte uğruna giyotine gidilen "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi", "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nin bir kopyasıdır. De Gouges, sadece insan kelimesi yerine kadın kelimesini koyar (Göztepe, 1996: 3). De Gouges'e göre, insanların doğuştan sahip oldukları birçok hak vardır ve bu hakların kullanımına engel olmamak, erkeğin haklarını kabul edip kadını görmezden gelmek yerine hem kadının hem de erkeğin doğal haklarının korunması gerekir. Bu koruma işlemi öncelikle bireyin kendi haklarını koruması ile başlar ve daha sonra devletin de kişi haklarını koruması ile devam eder. Bu haklar özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnme olarak sıralanabilir. Ayrıca bir toplum için egemenliğin önemli bir özellik olduğunu ve bunun ancak kadın-erkek işbirliği ile mümkün olabileceğini belirtmek gerekir. Özgürlük ve adalet hakkı kadın ve erkeğe eşit oranda verilmeli ve kişiler bu haklardan mahrum bırakılmamalıdır. Özgürlük ve adalet ölçütleri akıl ve doğa kanunları ile birlikte geçerli bir niteliğe sahip olur. Doğa ve akıl, toplumlara zararlı olabilecek etkenleri etkisiz hale getirir, doğa ve akıl yasalarının, kabul ve yasakları toplumun gelişimi için dikkate alınmalıdır. Yapılan yasalar toplumun bir kısmını (özellikle üst sınıf-erkek) kapsamakla yeterli kalmamalıdır. Aksine toplumun genel iradesine dayalı bir yapıya sahip olmalıdır ki geçerli kabul edilebilsin. Yasaların yapım aşamasında kadın ve erkeklerin eşit söz hakkı olmalıdır. Yapılan yasalar, toplum içinde yaşayan bireyler arasında ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm topluma yararlı olma ve bireylere eşit haklar verme amacını gütmelidir.

Olympe de Gouges, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne karşılık olarak kendi toplum sözleşmesini de kaleme alır. De Gouges, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı evliliği savunur. İnandığı her şeyin uğruna sonuna kadar direnen, tutkulu ve kararlı bir kişiliği vardır. "Titreyin, çağdaş Tiranlar! Mezarımın derinliklerinden duyulacak sesim. Cesaretim, sizin daha barbar davranmanıza neden oluyor" sözleri onun kişiliğini yansıtır niteliktedir (Akt. Tunç, 2014: 3). Hayatının sonuna dek idamın kaldırılması, halk jürilerinin kurulması, kölelerin özgürleştirilmesi, gayri meşru çocukların tanınması, evlat edinilmesi, gelir vergilerinin adaletsizliğinin ortadan kaldırılması ve yoksulluk gibi önemli konularda mücadele eder. 1780'lerde

oyun yazarı olarak başladığı kariyerinde siyasi yazılarıyla ünlenen Olympe de Gouges'in eserleri Fransız Devrimi'ni, dönemin kadına ve özgür düşünceye bakış açısını anlamak açısından da ayrıca önemlidir (Göztepe, 1996: 185-189). Kadın hakları, özgürlük, eşitlik, adalet uğruna yaşam mücadelesi vererek önemli bir isim olmayı hak eden Olympe de Gouges'in yaşamı, Altunbaş'ın da ifade ettiği gibi, karşı durduğu dar zihniyete sahip olan insanların gösterdiği savunma şekli olan idam ile son bulur.

Sanayileşme, modernleşme, hak-özgürlük-eşitlik ilkeleriyle beraber feminizmin ilk dalgası da ortaya çıkmıştır. Oluşan düzende erkekler kardeş, erkekler haklara sahip, erkekler eşit, erkekler modern olarak boy göstermektedir. Kadınların herhangi bir hakkı yine yoktur. İşte kadınların bu haksızlığa karşı çıkmaları ve mücadele etmeleri gerekmektedir. Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerin kadınlara gelmediğini ilk fark edenlerden biri Olympe de Gouges olmuştur. 1791 yılında Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yayımlamış ve kadın hakları için kampanyalar düzenleyen Gouges; kadın cinsine uygun davranmadığı gerekçesiyle giyotine gönderilmiştir (Altunbaş, 2006: 25).

Yasaların dayattığı tüm düzenlemelere ve kısıtlamalara tabii olan kadınlar yine aynı yasalar tarafından insana sunulan hiçbir hak ve özgürlükten faydalanamazlar ve de Gouges, temel olarak bu çelişkiyi ve tutarsızlığı vurgular. Ona göre, kadınların hakları da erkeklerin hakları gibi yasa tarafından güvence altına alınmalı ve bu güvence bir ayrıcalık olarak değil doğal bir hak olarak algılanmalıdır. İşte tam da bu sebeple de Gouges en çok çalışma, siyasi katılım ve mülkiyet hakları üzerine vurgu yapar.

2.1.3.1.2. Mary Wollstonecraft

18. yy Aydınlanma Çağı'nın feminist yazar ve düşünürü Mary Wollstonecraft, 1759'da Londra'da dünyaya gelir. Wollstonecraft'ın yaşadığı dönemde kız çocukları okula gönderilmez sadece evde eğitim almalarına izin verilir, bu yüzden Wollstonecraft okuma-yazmayı bir yakınından öğrenir. Toplum tarafından kadınların evlenecekleri yaşlar olarak kabul edilen bir yaşta iken evlenmeyi reddeder, evliliğin kadınlar tarafından ekonomik kazanç olarak görülmesine karşı çıkar ve bu sebeple ailesinin yanından ayrılarak, tek başına hayata atılır. Bu ayrılık Wollstonecraft'ın birçok mesleğe özellikle; yazarlık ve öğretmenliğe yönelmesine neden olur. Daha sonraları ise çocuk bakıcılığı yapar, *Kız Çocukların Eğitimi* ve *Mary* adlı eserlerini bu sıralar yazar ancak kendisini daha iyi ifade edebileceği bir iş yapması gerektiğini düşünür (Kaya, 2017: 2; Karakuş, 2018: 7).

Mary Wollstonecraft, babasının annesine olan davranışlarından ötürü küçük yaşlarda kadınların karşılaştığı zorluklara karşı bir farkındalık geliştirir ve ileride yazacağı yazılarında bu farkındalığı onun dünyaca ünlü bir feminist olmasında etkili olur. O, kadınların sadece ekonomik gereksinimlerinden ötürü erkekler ile yaşam sürmelerine karşı çıkar. Evlilik kurumunun saygı, sevgi, şefkat ile bağlı olmasını ve ataerkil kurallardan arınması gerektiğine inanır. Kadınların akılcı bir yaklaşımı benimsemeleri ve eğitimden yoksun kalmamaları gerektiğine vurgu yapar (Kaya, 2017: 3; Karakuş, 2018:7).

1792'de Olympe de Gouges, "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni yazarken, Wollstonecraft da Fransız devlet adamı Talleyrand'a ithaf ettiği *Kadın Haklarının Savunması* adlı kitabını yayımlar. Altı haftada yazdığı bu kitabında "İnsan Hakları Bildirgesi"ni temel almakta, görüş ve düşünceleriyle Fransız devriminin görev ve amacına hizmet etmektedir (Wollstonecraft, 2012: 39). "Kadının ufkunu genişleterek güçlendirin aklını; körü körüne itaat sona erecektir; ancak, iktidar her zaman körü körüne itaate ihtiyaç duyduğundandır ki zorbalılar ve şehvet düşkünleri, haklı olarak karanlıkta tutmaya çalışırlar kadını; çünkü bunlardan birincisinin tek istediği bir köledir, ikincisinin istediği ise elinde tutacağı bir oyuncak" (Wollstonecraft, 2012: 70). Daha önce de böyle düşünen pek çok kadın olsa da bu ve daha pek çok görüşü

kadın haklarının savunulmasında bu kadar açık ve dolaysız bir şekilde ve daha da önemlisi yüksek sesle söyleme cesaretini ilk defa Wollstonecraft gösterir. 1795'de yayımcısı aracılığıyla tanıştığı ve dönemin çok satan kitaplarından olan *Siyasi Adalet*'in yazarı William Godwin'le evlenir ve otuz dokuz yaşında, ikinci kızı Mary Shelley'nin doğumundan on gün sonra vefat eder (Kaya, 2017: 9). Wollstonecraft, yazılarını hem doğayı hem de mantığı dengede tutarak yazar ve onun için akıl da duygu da önemli bir yere sahiptir. Zor şartlar altında sürdürdüğü kısa süren hayatı boyunca karşılaştığı engeller ve yaşadığı hayal kırıklıkları onun bazı konularda, kadın-erkek ayırmaksızın her bir bireyi koruyup kollamakla yükümlü olan üst otoritelere olan inancını yitirmesine neden olur (Erol, 2012: 7). Wollstonecraft Fransız devriminin getirdiği yeniliklere ümitle yaklaşır ancak bu konuda hayal kırıklığı yaşar. Sonrasında Fransız devriminin kadınlar içinde geçerli olması gerektiğini düşünür ve bu konu hakkındaki düşüncelerini akla dayandırarak açıklamaya çalışır. Wollstonecraft'ın bu konu hakkındaki düşünceleri Rowbotham'ın sözcükleri ile aşağıdaki gibi ifade edilir:

Devrimin erkek liderler tarafından belirlenmiş gerçek sınırlamaları onu hayal kırıklığına uğratsa da, Fransa'daki bu devrim Mary Wollstonecraft'ı "hakların" kadınları da kapsamaması gerektiğini düşünmeye yöneltti. 1771'deki Anayasa ile kadınlar vatandaşlıktan çıkarılmışlardı. Dahası Fransız diplomat Taylleyrand, Fransa millet meclisine sunduğu raporunda kızların ev hayatı ile ilgili eğitim almaları gerektiği maddesini ekleyerek serbest bir milli eğitim sistemi önermişti... Wollstonecraft davasını, erkeklerin devrimsel değişikliği haklı göstermeye çalışmalarıyla aynı nedene dayandırdı. Erkekler kendi özgürlükleri ve "kendi mutlulukları" için yargılama hakları adına mücadele ederken, elbette 'kadınlara boyun eğdirmek tutarsız ya da adaletsiz' olacaktı. Bu neden sadece kadınların eşit olarak alınmasını gerektirmiyordu, aynı zamanda da hayatlarını geliştireceklerse kadınların akıllarını kullanmaları gerektiğini de belirtiyordu. Akıl, bir kadının, toplumda aktif yararlılığa doğru bilinçli bir şekilde kaderine yön vermesini sağlardı (Rowbotham, 2012: 14).

Rowbotham, Wollstonecraft'ın hayal kırıklığına uğradığını ancak Fransız devriminin insan olarak kabul ettiği kişiler içerisinde kadınların da yer alması gerektiğini düşündüğünü ifade eder. Wollstonecraft kız çocuklarının eşit eğitim almasını ve bu eğitimin fırsat eşitliğine dayalı olmasını savunur. Bu savunmayı yaparken kadınların akıllarını kullanmalarının gerekliliğinin başat bir koşul olduğunu belirtir. Üstelik yaşamları boyunca kadınların, erkeklerin anlattığı güzellik masalları ile kandırıldıklarını belirtir (Wollstonecraft, 2012: 64). Kadınların fiziksel güzellik yani

gelip geçici güzelliğe bel bağlamaması aksine aklın ve ruhun güzelliğine itimat etmelerinin gerekli olduğunu savunur (Wollstonecraft, 2012: 65-66). Yine Rowbotham'ın ifadesi ile Wollstonecraft kadınların itaatkar olmalarına karşı çıkar:

Wollstonecraft her yanda kadınları tuzağa düşüren kapanlar görür. En tehlikelisi, kadınların insanlıklarıyla alay ederken diğer yandan güzelliklerine ilgi gösteren nezakettir...Wollstonecraft "Sadece memnun etmenin öğretildiği bir kadın, çok geçmeden cazibesinin eğri güneş ışınlarından ibaret olduğunu anlayacaktır" der. 'Yaz geçip gittiğinde' ona ne olacak?...Wollstonecraft kadın bedenini fiziksel çalışma ile özgür kılmak isterken bir yandan da şehvetin, kadınların hayatlarının güvenliğini sağladıkları tüm hassas kontrol mekanizmalarını tehdit edilebileceğini düşünerek, cinselliğin fizikselliğinden korkar. Eğer kadınlar özgürlüklerini elde edeceklerse akıl ve zihin baskın olmalıdır... Wollstonecraft gerçek erdem dışındaki bir madde değil iç güzellik olduğunda ısrar eder, dahası bu erkekler için olduğu kadar kadınlar için de geçerli olmalıdır (Rowbotham, 2012: 16).

Wollstonecraft kadınlara yaşamları boyunca öğretilen erkeklere sonsuz itaat ilkesini eleştirir ve kadınların akıllarını rehber edinmeleri gerektiğini söyler. Erkeklerin kadınları fiziksellikleri ile değerlendirdiklerini ve kadınları cinsel obje olarak gördüklerini düşünür ve kadınlara yönelik bu ve benzeri bakış açılarının doğrudan ataerkil kültürle bağlantılı olduğunu ve kadınların dezavantajlı konumdaki erkeklere göre iki kat daha dezavantajlı olduklarını ileri sürer (Wollstonecraft, 2012: 70). Rowbotham, Mary Wollstonecraft'ın döneminin devlet adımı Taylleyrand'a karşılık olarak yazdığı *Müdafaa* adlı metni şu şekilde yorumlar:

Kadınların yanlışları, daha geniş toplumlarda eşitsizliklere ve adaletsizliğe bağlanır. Ama o şuna inanmaktadır: "Bir erkeğin emekleyip kaçabileceği, düşünmeye kalkışacağı ve kendisi için harekete geçebileceği bazı kaçış delikleri hala var ama bir kadın için bu bir Herkül işi, çünkü o bunları aşabilmek için cinsiyetine özgü, neredeyse insanüstü güçler gerektiren zorluklara sahip... Wollstonecraft'ın Müdafaa'sı, erkek üstünlüğünün kabul edilmesine katkı sağlayan ilişkiler ve kültürle de savaşıırken buna eş zamanlı olarak Fransız devrimcilerin, hakların, kadınların sivil ve siyasi özgürlüğü içereceğini de düşünmelerine neden oldu... Wollstonecraft, aklın ve duygunun bir bütün olarak iç içe geçtiği yeni bir ahlaki düzen hayal ederek genel ve şahsi tabakaları bağlamanın bir yolunu bulur: "Hassasiyeti geniş bir insanlık yoluna çevirmek akıl gerektirir". Yani o kadınların yalnızca akli kullanma yetisi kazanmalarını istemez; aynı zamanda iki cinsiyete atfedilen niteliklerin değişip yeni bir kültürde birbirlerine karışacağını hayal eder (Rowbotham, 2012: 16, 17).

Wollstonecraft, aklın evrensel bir kavram olduğunu, kadın-erkek olarak ayıramayacağını ifade eder, erkeklerin akıldan yoksun olabileceklerinin düşünülmediği bir toplumda kadınların akılsız olarak tanımlanmaları ve birçok beceriden yoksun olarak algılanmalarına karşı çıkar (Wollstonecraft, 2012: 86). Wollstonecraft kadın ve erkeğin birbiri karşısında bir üstünlüğü olabileceği düşüncesini kabul etmez ve ataerkil düzen içerisinde kadının ilerleyebilmesine engel olan normların ortadan kalkmasını umut eder.

Şu halde, erdemın nedeni olduğunu düşündüğüm şeyi kanıtlamak için kalemimi süratle hareket ettiren kuvvet, tüm insanlığa duyulan sevgidir ve aynı güdü ısrarla, adının-frenlenmek yerine-ilerleyebildiği, ahlakı tanımlayan yüce ilkeleri geliştirebildiği bir konumda olduğunu görmek istememe yol açıyor. Ashında kadın hak ve vazifelerine hürmet gösterme düşüncem tamamen kendiliğinden bu temel ilkelerden geliyor gibi görünmekte ki ben bunun mümkün olabileceğini neredeyse hiç düşünmüyorum ama taktire şayan nizamnamenizi oluşturan bazı aydın zihinler benimle aynı fikirde olacaklardır (Wollstonecraft, 2012: 40).

Wollstonecraft'ın insanlığa ve özellikle aydın zihinlere olan büyük inancı, onu bir varlığa ayrıcalık vermenin toplumda ahlaksal bir sapkınlık yaratacağı düşüncesine yöneltir (Wollstonecraft, 2012: 41). Wollstonecraft'ın bu konu hakkındaki düşünceleri şu şekildedir:

İnsanın bedenini ve aklını daha da mükemmelleştirmek için iffetin evrensel anlamda faal olması gerektiğini ve kadın, biraz erdem ya da duygu onu zihinsel güzelliğin bütün izleriyle ya da şefkatin ilginç basitliği ile süslendiğinde – önceden olduğu gibi - taparcasına sevilene kadar, iffetin erkek dünyasında asla saygı görmeyeceğini ileri sürdüm... Düşünün, sizi bir kanun koyucu addederek sesleniyorum, siz ısrarla kadınların mutluluğuna katkıda bulunacak en iyi şekilde davrandığınıza inansanız bile, erkekler özgürlükleri ve mutlulukları için kendilerini yargılamalarına izin verilmesi adına savaşırken, kadınlara boyun eğdirmenin tutarsız ya da adaletsiz olup olmayacağını düşünün. Kadın akıl vergisini erkekle paylaşıyorsa kim erkeği biricik yargıç yaptı? (Wollstonecraft, 2012: 41).

Wollstonecraft bu fikirleri ile birlikte erdem ve iffet değerlerinin erkekler için de bağlayıcı olmasını talep eder. Ona göre kadınları itaate zorlamak dünyanın neresine gidilirse gidilsin adaletli olmayan, ikiyüzlü bir düşünce sisteminin ürünüdür. Bu bağlamda Wollstonecraft şunu sorgular: "Sivil ve siyasi haklarını reddederek tüm

kadınların karanlıkta el yordamıyla yol arayıp ailelerine hapsolmaya zorlarsanız, sizde benzer bir hareket sergilemez misiniz? Kesinlikle aksini iddia etmezsiniz efendim, akıl üzerine kurulmamış bir vazife bağlayıcı olabilir mi?" (Wollstonecraft, 2012: 42). Wollstonecraft, Taylleyrand'a karşı yazdığı *Kadın Haklarının Savunması* adlı kitabında yukarıdakiler ile birlikte birçok sorgulama yapar; döneminin bilim, eğitim, siyaset, anayasa gibi konularla ilgilenen devlet büyüklerinden kadın haklarının kabul edilmesi için yardım talep eder: "Efendim, bu tür görüşlerin Fransa'da bazı araştırmalara yol açmasını dilerim: neticede araştırmalar ilkelerimi doğrularsa, eğer aklın bu hürmeti gerektirdiği ve insan ırkının bir yarısı için yüksek sesle ADALET talep ettiği tamamen kanıtlanırsa, nizamnameniz incelendiğinde Kadın Hakları itibar görebilir" (Wollstonecraft, 2012: 43). Ona göre, kadın haklarının görülebilir olması gerekir ve bunun mümkün olabilmesi için kadınların haklarını talep etmekte ısrarcı olması şarttır. Hiçbir güç, mevcut konumunda olmaktan memnun olan ve hak arayışında bulunmayan kişilere önemli haklar vermeye yanaşmaz. Wollstonecraft'ın talep ettiği bu haklar arasında en öne çıkan madde eğitim hakkıdır. Kadınların eğitim hakları konusundaki bu talepleri bu dönemde kısmen karşılanmış olsa da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından Wollstonecraft'a göre bu tek başına yeterli değildir: "Son zamanlarda kadınların eğitimine önceye nazaran daha fazla katılım var; ancak kadınlar hala önemsiz bir cins olarak algılanıyorlar" (Wollstonecraft, 2012: 49). Wollstonecraft'a göre insanlar evrensel akılı paylaşır ve o, kadınların da erkeklerde olan akla sahip olduklarını ortaya koymaya çalışır. Kadınlar da insan olduklarına göre insanın hayvandan farkının neler olduğunu sorgulamaya koyulur, bu farkın erdem ve bilgi olduğunu düşünür. Kadın ve erkeği ayrı ayrı ele almak yerine, bir olduklarını kanıtlamak üzere, kadınlarda da akıl, erdem ve bilginin mevcut olduğunu örneklerle açıklamaya çalışır:

İnsanın hayvanlara olan üstünlüğü neye dayanmaktadır? Cevap yarımın bir bütünden daha az olması kadar nettir; Akla. Hangi hüner bir varlığı diğerinin üzerine çıkarır? Erdem, diye cevaplarız hemen. Tutkular hangi amaçla aşılanmışlardır? İnsan, tutkularla boğuşup, hayvanlara verilmemiş bilgiden bir dereceye kadar edinebilir ve o zaman cevaben Tecrübe diye fisildar. Neticede, tabiatımızın kusursuzluğu ve mutluluk kabiliyeti, insanı farklı kılan ve toplum kanunlarını yöneten aklın, erdemin ve bilginin derecesine göre değerlendirilmelidir: insanlık bir bütün olarak ele alınacak olursa, bilgi ve erdemin tabii olarak aklın kullanılmasından geldiği aynı ölçüde reddedilemezdir (Wollstonecraft, 2012: 51).

Wollstonecraft'ın yukarıda belirttiği gibi insanların hayvanlardan farklı olmasının sebeplerinden biri rasyonel akla sahip olmaktır. Akıl, erdem, bilgi ve tecrübe insanı insan yapan özelliklerdir ve bu özelliklerin kadınlarda da var olduğu kabul edilmelidir. Ancak ona göre toplum, gücü elinde bulunduran erkeklerden yana olur ve güçsüz olduğuna inanılan kadının ikincil konuma indirgenmesine ortam hazırlar. Erkekler kadınların ikincil konumlarının herhangi bir değişikliğe uğramasını istemezler ve onların ikincil konumda olmalarını kendilerine göre meşrulaştırmaya çalışırlar (Wollstonecraft, 2012: 112). Erkekler kadınlara karşı olan duygu ve düşüncelerini haklı çıkarmak için birçok savunma hazırlarlar ve kadınların kendilerini gerçekleştirmelerine kasıtlı olarak engel olmaya çalışırlar. Wollstonecraft bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:

Erkek zulmünü açıklamak ve mazur göstermek için, erdem kazanma konusunda iki cinsiyetin çok farklı nitelikler kazanmayı amaçlamaları gerektiğini kanıtlayan ustaca düşünülmüş bir çok tartışma gündeme getirilmiştir. Ya da daha açık söyleyecek olursak; kadınların, gerçekten erdem denen şeyi elde etmeye yetecek kadar kuvvetli zihinlere sahip olmalarına izin verilmiyor... Eğer kadınlar gelip geçici aylak sürüleri değilse, öyleyse neden masumiyet adı altında cahil bırakılıyorlar? Erkekler bizim dediğim dedik tutkularımızla ve bayağı alışkanlıklarımızla alay etmedikleri ender zamanlarda, budalalıklarımızdan ve kaprislerimizden şikayet ederler... Kadınlara çocukluklarından itibaren anlatılan ve anneleri tarafından öğretilen kurnazlık, yumuşak başlılık, görünüşte sadakat ve çocuksu görgü kurallarına titizlikle dikkat etme gibi zaaflarıyla ilgili biraz bilgi onları erkeklerden koruyacaktır ve bir kadın eğer güzelse, başka her şey, en azından hayatının yirmi yılında gereksizdir (Wollstonecraft, 2012: 63).

Buradan da anlaşılacağı üzere Wollstonecraft, kadınlara doğdukları günden itibaren bazı özelliklerin ve bilgilerin empoze edildiğine inanır. Kadınlara, erkeklere itaat etme; erkeklerin karşısında masum olma, çocuksu davranma gibi özellikler öğretilir. Bu doğrultuda kadının eğitimi, kamusal alanda değil özel alanda becerilerini kullanabilmesine yöneliktir. Kadınlara doğaları gereği özel alana ait bireyler olmaları gerektiği düşüncesi dayatılır ve yaşamları için özel alana ait bilgileri öğrenmeleri yeterli görülür. Erkeklerin düzenlediği ve erkeklere göre şekil alan bir dünyanın kadınları görmezden geldiğine hatta kadınları insani özelliklerinden sıyrıp özel alandaki varlıklar haline getirmeye çalıştıklarına şahit olan Wollstonecraft şunu vurgular:

Kendimizi sadece uysal, evcil hayvanlar haline getirmemizi tavsiye edenler bizlere ne büyük hakaret etmektedir! Mesela sevecenlik, tatlılık bile itaatle yönetilmektedir... Aslında erkekler bana, kadınları sürekli bir çocukluk döneminde tutmaya çalışarak, onların ahlaklarını emniyete almaya çalıştıklarında hiç de felsefi olmayan bir şekilde davranıyor gibi görünmektedirler [...] Hatalı bir eğitim, dar, gelişmemiş bir akıl ve cinsel ön yargılar, kadınları erkeklerden daha sadık kılma eğilimindedirler [...] O, erkeğin oyuncuğu, adeta çingırağı olmak için yaratılmıştı; canı ne zaman akli bertaraf edip eğlenmek isterse, kulaklarında çınlamalıydı (Wollstonecraft, 2012: 64, 78, 82).

Wollstonecraft'a göre erkekler kadınları öyle bir kontrol mekanizması ile yönlendirirler ki kadınların tüm duyguları bu mekanizma ile yönetilir. Kadınların ne kadar gülümsemeleri, ne kadar ağlamaları gerektiği ve hatta mutluluk, hüznün gibi duygularının ölçütleri onların kendi özerk kontrollerinde değil ancak erkeklerin kontrolünde belirlenir. Erkekler kadınları kuş misali kaçıp gitmek isteyen varlıklar olarak görürler ve bu kuşları tüylü altın kafeslerde tutmaya çalışırlar (Wollstonecraft, 2016: 99). Erkekler kadınları hem bilişsel hem duygusal hem de fiziksel anlamda sınırlamaktan çekinmez aksine bu durumun gerekli olduğunu düşünürler. Yani bir cinsin diğer cinse olan eşitsiz ve adaletsiz tahakkümü yasalar önünde eleştiri kabul etmemesinden öte, kadınlar tarafından bile doğal kabul edilir. Ancak Wollstonecraft, hem eşitsizliğe hem de adaletsizliğe maruz kalan kadınların farkındalıklarını yükseltmek için bir öneride bulunur:

Bana göre en mükemmel eğitim bedeni kuvvetlendirip kalbi biçimlendirecek en iyi şekilde akli çalıştırmaktır. Ya da başka bir deyişle, onu bağımsız yapacak erdemli davranışları kazandıracak şekilde. Nitelikleri kendi aklını kullanmasının bir sonucu olmayan herhangi bir varlığa erdemli demek aslında maskaralıktır. Bu Rousseau'nun erkekler hakkındaki görüşüydü: ben kadınları da kapsadığını düşünüyorum ve kendimden emin bir şekilde iddia ediyorum ki kadınlar alanlarından erkeksi nitelikler kazanma çabası nedeniyle değil sahte bir nezaket nedeniyle koparıldılar (Wollstonecraft, 2012: 66).

Wollstonecraft'ın yukarıda belirtilen önerisi, Rousseau'nun erkeklere yönelik olan görüşünü kadınlara uyarlaması sonucu ortaya çıkar. Onun bu önerisinde, kadınlar bedenlerine güç kazandırmalı ve aynı zamanda kalp ve akıllarını iyi kullanmalıdırlar. Zavallı, eksik, yarım, aşağı olarak tanımlanmayı ve erkeği tatmin etmek üzerine bir yaşam sürmeyi reddetmelidirler. Kendilerine toplum tarafından dayatılan bölünmüş

ve tek yönlü kimliklere hapsedmemeli, kendilerini tüm yönleri ile güçlendirerek gerçekleştirmelidirler. Bu konuda Wollstonecraft'a göre anne babalara da büyük görev düşer:

Kadının sadece erkeğin zevklerini tatmin eden ya da yemeğini yapan, çamaşırını yıkayan bir hizmetkar olarak yaratılmadığı kabul edilirse, kadınların eğitimiyle hakikaten uğraşan anne ve babaların ilk vazifeleri, bedeni kuvvetlendiremeyeceklerse de en azından, güzellik ve kadın kusursuzluğu hakkındaki yanlış fikirlere kapılıp yaratılış özelliklerini yıkmamak olmalıdır (Wollstonecraft, 2012: 94).

Kadınların her konuda olduğu gibi güzellik meseleleri de geçmişten günümüze dek tartışmaya neden olan bir konudur. Toplum içerisinde kadınların, ne giydiği, kaç beden olmaları gerektiği gibi konular sık sık tartışma konusu olur. Kadınlara doğumlarından itibaren içi boş bir güzellik algısı aşılanmaya çalışılır ve kadınlar için önemli olanın zeka değil görüntü olduğu öğretilir. Böyle bir yaşam sürmek için programlanmış olan kadınlar elbette hizmet etmekle yükümlü oldukları "biricik erkeğe" güzellikleri ile layık olmaya çalışırlar. Wollstonecraft, güzellik konusunda şu sözleri söyler: "Çocukluklarından beri güzelliğin kadının kudret asası olduğu öğretilmiştir; zihin kendini bedene göre biçimlendirir ve kadın, yaldızlı kafesinin içinde gezinerek sadece hapisanesine tapınmayı önemser" (Wollstonecraft, 2012: 99). Wollstonecraft'a göre, kadınların "Düşünmekten ziyade hissetmek için yaratıldıklarını ve elde ettikleri tüm kuvvetin cazibeleri ve acizlikleriyle elde edilmesi gerektiğini söyleyen hakim düşüncenin kadınları soktuğu ahlaksızlıkların, kaygıların ve üzüntülerin çeşitlerini sıralamaya çalışmak sonucu gelmez bir iştir" (Wollstonecraft, 2012: 124). Bu anlamda, Wollstonecraft'a göre kadınların zayıf, duygusal ve aciz olmalarının tek sebebi toplumsal koşulların onları bu şekilde şekillendirmesidir. Bu durum doğal değil bir toplumsal inşa sürecinin sonucudur: "Kızların yeterli çalışma yapmasına izin verilecek olsa, kasları gevşeyinceye ve sindirim kuvvetleri yok oluncaya kadar kapalı kapılar ardına saklanmasalar, bu çocukça tavırların hiç birini duymayacağımıza gönülden inanıyorum" (Wollstonecraft, 2012: 125).

Wollstonecraft yukarıda belirtildiği gibi kadın ve erkek eğitsizliğine ve bu konunun temelinde yatan dűşüncelere karşı çıkar. Ona göre, toplumsal cinsiyet eğitsizliğinin bu duruma kadar gelmesi erkeğin kadını "akıl" yetisini kullanmaktan mahrum bırakmasıdır. Bu durumu tersine çevirmenin tek yolu ise kadının doğuğtan sahip olduğu akılcılığa ve eğitime yönlendirilmesidir. Bunun yanı sıra kadınlar özel alana saklanmamalı kendilerini geçindirmek ve kanıtlamak için kamusal alanın içine girmelidir.

2.1.3.1.3. Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony

Elizabeth Cady Stanton'un, kadın haklarını savunmak adına yaptığı birçok çalışma vardır. Ona göre, kadınların kısıtlanmasına neden olan hiçbir bakış açısı kabul edilebilir bir nitelik taşımaz: "Biz kadını vazgeçilmez olan tüm doğal haklarından alıkoyan herhangi bir kodu ya da inancı kabul edemeyiz" (Stanton, 1972; Akt. Donovan, 2016: 83). O, erkekler gibi kadınların da kanun karşısında eşit haklara sahip bir yurttaş olarak kabul edilmesini talep eder (Donovan, 2016: 29). Elizabeth Cady Stanton için Doğal Haklar önemlidir ve bu hakların kadınlara da tanınması konusunda mücadele etmeyi kendisi için bir sorumluluk olarak görür. Bu bağlamda, Anthony ile birlikte "Duygular Bildirgesi" adlı bir bildiri yazar ve bu bildiri, 100 kadın ve erkek tarafından imzalanır (Donovan, 2016: 29). Doğal haklar kuramından yararlanılarak yazılan bu belge, "Bağımsızlık Bildirgesi" üzerine neredeyse kelime kelime oturtulur. Stanton ve Anthony, kadın ve erkeğin eşit yaratıldığını ve onların doğuştan getirdikleri birçok hakka sahip olduklarını şu sözle vurgularlar:

Bütün erkekler ve kadınlar eşit olarak yaratılmışlardır; yaratıcıları tarafından verilmiş ve vazgeçilmez haklara sahiptirler; ki bunların arasında yaşam, özgürlük ve mutluluğun peşinden koşma hakkı vardır; bu hakları korumak için güçlerini yönetilenlerin rızalarından alan hükümetler kurulmuştur—bu hakikatleri aşıkâr sayıyoruz (Stanton, Anthony, 1881-1886: 70-73; Akt. Donovan, 2016: 30).

Stanton ve Anthony'e göre "Bağımsızlık Bildirisi" ancak vatandaş kategorisine giren erkekler için yazılmıştır ve bildiride vurgulanan eşitlik, özgürlük, mutluluk gibi kavramlar sadece erkekler için tasarlanmıştır. Stanton ve Anthony'nin üzerinde durduğu bir diğer konu da evlilik kurumudur ve evlilik kurumu kadının ikincil konumunu mümkün kılan ve güçlendiren sorunlu bir yapıya sahiptir. Hatta Stanton ve Anthony'e göre evlilik bir kadın için ölümle eş anlamlıdır.

Evlendiklerinde, erkek kadını yasanın gözünde ve kamusal hayatta öldürür. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır... Evlilik anlaşmasında, kadın kocasına karşı itaatkar olacağı üzerine söz vermeye zorlanır. Erkek, kadının... efendisi olmaktadır – kanun, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve onu cezalandırma hakkını vermektedir (Stanton, Anthony, 1881-1886: 70-73).

Yukarıda belirtildiği üzere Stanton ve Anthony'e göre yasalar, kadınların dezavantajlı olan ikincil konumlarını evlilik kurumu ile meşrulaştırırlar. Kadın hem evlilik kurumu ile hem de mülkiyet hakkını kullanmak konusunda sınırlandırılır. Kadınların erkekler için yaratıldıkları düşüncesi, kadınların erkeklerin istek ve arzularını yerine getirmekle yükümlü olduklarının düşünülmesine yol açar. Onlara göre bu düşünce sistemi ve uygulamalarla kadınlar kölelerden farklı görülmeyerek, baskı altında tutulurlar. Donovan'a göre bu baskı sistemi kadınların kamusal ve ekonomik alanda varlık gösterememelerine neden olur:

Kadın, "kazanç getiren iş"lerden uzak tutulmakta ve yaptığı iş karşılığında erkek ile eşit ücret alamamaktadır. Teoloji, tıp ve hukuk gibi mesleklerden dışlanmaktadır. Bütün üniversitelerin kapıları ona kapalıdır. Kilisede liderlik mevkilerine gelmesine izin verilmemektedir. Namus konusundaki çifte standart, kadınları kamusal olarak "ayıp" sayılan davranışlar konusunda mahkum ederken, aynı davranışlardan (özellikle cinsel suçlardan) erkekleri muaf tutmaktadır. Kadın, "muhtaç ve düşkün bir yaşam sürmeye" mecbur bırakılmakta, öz saygısı ile birlikte öz güveni de sistematik olarak zayıflamaktadır (Donovan, 2016: 32).

Yukarıda belirtildiği üzere kadınlar kamusal alanda var olup ekonomik anlamda kazanç sağlasalar bile eşit işe erkekler ile eşit ücret alamazlar. Toplumsal anlamdaki sadece cinslerine ait görülen ikincil konum ekonomik anlamda da kendini gösterir. Bu durumla birlikte kadınlar eğitim hakkından mahrum bırakılırlar, yüksek mevkili işlerde çalıştırılmazlar aksine düşük ücretlerle çalıştırılarak güç ve becerilerinden yarar sağlanır. Kadınların bilinçlenmeleri, kendilerini geliştirmeleri erkekler için istenilen bir özellik değildir aksine kadınlar erkeklere muhtaç olarak yaşamalıdır ki erkeklerin otorite ve kontrolleri sekteye uğramasın. Stanton ve Anthony, sıralanan eşitsizliklere karşı doğal haklar doktrinini kullanarak savunmalarını yaparlar:

Aynen nefes alma hakkı gibi, medeniyetin vazgeçemeyeceği doğal haklar vardır... Medeni erkek ve kadının doğal hakları, yönetme, mülk edinme ve güçlerinin uyumlu gelişimi ve arzularının tatmin edilmesidir... Kadınlar insandır; yerleşik, özgür doğmuş yurttaşlardır; mülk sahibi ve vergi mükellefidirler. Buna rağmen haklarımızı kullanmak üzere oy vermemiz engelleniyor. Cinsiyetimiz dışında, yasal bir seçmen olmak için gereken ve anayasa tarafından istenen her türlü niteliğe sahibiz. Biz ahlaklı, erdemli, akıllı ve gururlu beyaz adama her bakımdan eşit insanlarız (Stanton, Anthony, 1881-1886: 70-73; Akt. Donovan, 2016: 48).

Yukarıda, her kadın ve erkeğin öncelikle insan olarak kabul edilmesi gerektiği ve insan olarak doğan her varlığın doğuştan getirdiği haklarının varlığını kabul edip benimsemesi gerektiği vurgulanır. Kadınlar devlete yönelik olan ekonomik konularda insan olarak kabul edilirler ancak sosyal ve siyasal anlamda insan olarak yok sayılırlar, bunun en açık ifadesi ve en güzel örneği kadınların oy kullanma hakkının olmamasıdır (Donovan, 2016: 48). Kadınların sırf cinsiyetlerinden ötürü, aklını kullanamayan bir erkekten bile aşağı görülmesi sorunlu bir bakış açısının çelişkilerini gözler önüne sermeye yeter.

Stanton, iki cinsin aynı olduğunu ve bu aynılığın sonucunda kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunur. Ona göre, evli olmayan kadınların siyasi hakları olmadığı ancak vergi mükellefi olabildikleri ve evli kadınların "vatandaş olarak ölü" oldukları düşüncesi mantıksızdır (Stanton, 1881-1886: 70-73). Bununla birlikte Stanton, kendi dönemindeki kadınların saf, zayıf, beceriksiz; erkeklere ait ve erkeklerden bağımsız olmayan varlıklar olarak tanımlanmalarına karşı çıkar (Akt. Donovan, 2016: 49). Ayrıca Donovan, Elizabeth Cady Stanton'un ilk eserlerinde boşanma hakkına önemli bir yer verdiğini belirtir. Kadınların çocukları üzerinde hak sahibi olmaları için birçok inceleme yaptığını ve bu incelemeleri doğal haklar doktrininden faydalanarak açıklamaya çalıştığını belirtir (Donovan, 2016: 61).

Stanton'un liberalizm ile ilgili temel tezi, kadınların birey olarak tanınmaları ve birey olarak ayakta durabilmeleri için bir takım haklara sahip olmalarının gerekliliği ile ilgilidir. Onun, bize temel haklarımızı verin "kendimize, mülkümüze, çocuklarımıza ve evlerimize bakalım" sözü bu konu hakkında önem arz eder. Stanton'a göre, kız çocukların eğitime önem verilmeli, onlar cesur ve özgür olarak yetiştirilmelidir (Stanton, 1881-1886: 70-73).

Donovan'a göre akıllı bir siyasi örgütleyici olarak tanımladığı, Susan B. Anthony'nin vatandaşlık hakkı ile ilgili geliştirdiği düşünceler önemlidir. Susan B. Anthony, 1872 yılında Kongre seçimlerinde oy kullanır ve 1873 de yasaya itaatsizlik ettiğine dair iddialarla kendisine dava açılır. Ancak Anthony bu duruma sessiz kalmaz ve birtakım savunmalar hazırlar. Anthony, "suç işlemek bir yana, ulusal anayasa tarafından garanti altına alınan vatandaşlık hakkını kullanmış olduğunu" iddia etmek için Bağımsızlık Bildirisi'ne ve Anayasa'ya başvuru yapar. Devletin

liberal kurallar çerçevesi içerisinde var olduğuna vurgu yapar ve her bireyin başlangıç aşamasında yani yasaların yapıldığı zaman sözünü söylemesinin gerekli olduğuna ve aynı zamanda oyunu kullanmasının da en doğal hakkı olduğuna vurgu yapar. Ayrıca bu hakların devletçe korunmasının gerekliliği konusunda ısrarcı davranır (Akt. Donovan, 2016: 52).

Yukarıda belirtildiği üzere Stanton, insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduklarını ve bu hakların devlet tarafından kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın korunması gerektiğini öne sürer. Stanton, din ve özellikle Hristiyanlık üzerinde eleştirel bir görüşe sahiptir. Stanton, İncil'e olumlu açıdan bakmaz aksine İncil'in kadınların ikincil konumda olduklarını savunduğunu ve bu savunmanın kadınların ezilmesindeki temel güç olduğunun farkına varır. Ona göre, kadınlar tek yönlü hak taleplerine yönelmek yerine geniş bir yelpazeden bakmalılar hatta kadınların toplumsal ve dini konulara yönelik yenilikçi olmaları gerektiğinin üzerinde ısrarla durur (Donovan, 2016: 83).

Donovan'a göre, Stanton İncil'de kadınlarla ilgili olan birtakım imgelerin kadını ikincil pozisyona indirgediğini düşünür ve kutsal olarak kabul edilen bir metnin kadının bu dezavantajlı konumunun sürekliliğinin sağlanmasına ve bu ideolojinin yeniden ve yeniden üretilmesine katkıda bulunduğunu öne sürer. Ona göre, kadınların birer birey olarak kendilerini gerçekleştirebilmeleri için sadece siyasal anlamdaki hakları talep etmek yeterli değildir, bu haklarla birlikte sosyal ve dini alanlarda da dönüşümler olmasının gerekliliği vurgulanmalıdır. Donovan, Stanton'un kadın, din ve İncil ile ilgili düşüncelerine de aşağıda da yer verir:

Stanton Kadının İncili adlı eserine, İncil'in anti feministlerin her zaman başvurdukları temel kaynak olduğunu ileri sürerek başlar: "İncil, Eski ve Yeni Ahit'te emredildiği üzere, kadını Tanrı tarafından uygun görülmüş alanda tutmak için kullanılmıştır"... "İnançlar, kodlar, kutsal kitaplar ve heykellerin hepsi", "kadının erkekten sonra, erkekten ve erkek için, aşağı ve erkeğe bağımlı olarak yaratıldığını" söyleyen ataerkil düşünce üzerine temellenmiştir... Stanton, Tanrısallığın androjen olarak düşünülmesi gerektiğini öne süren en önemli düşüncelerinden birini ortaya koyar. [Ona göre] Yaradılış "erkek ve kadın öğelerin" tanrı katında "eşit olarak temsil edildiklerini" ima eder (Donovan, 2016: 84).

Stanton'un amfiarkil kültürü benimseyen bir toplumsal yapının kurulacağını öngörmesi, onun kadını ikincil konuma itmeye çalışan görüşe karşı verdiği bir cevaptır. Stanton, kadınların toplum tarafından ikincilleştirilmelerine karşı çıkarak anaerkil kuramla tanışır. Ona göre, kadınların mutlak hakimiyetlerinin söz konusu olduğu bir dönem var olmuştur ve daha sonra bunu ataerkillik izler. Stanton'un asıl umutlu olduğu dönem ise anaerkillik ve ataerkillikten sonra yönetimde iki cinsin eşit oranda varlık gösterdiği amfiarkil dönemdir (Akt. Donovan, 2016: 85).

Ancak Stanton, yukarıda belirtilen amfiarkil yaşamın mümkün olabilmesi için öncelikle kadınların birbirlerine sahip çıkmalarına ve kadın dayanışmasının var olmasının gerekliliğine vurgu yapar. Çünkü erkekler toplumsal yaşamda kendi aralarında organize olmakta sıkıntı çekmezler, kadınlar ise birbirlerini eleştirmekten çekinmezler. Stanton'un bu konu hakkında kadınlardan tek isteği onların birbirlerine destekçi olmaları ve dayanışma ruhunu oluşturmalarıdır. Elizabeth Cady Stanton 1860'da arkadaşı C. Wright'a şöyle yazar: "Erkekler bir gerçeğe dayanarak bizimle alay ediyorlar ve bizlerin birbirimize karşı daha zalim olduğumuzu söylüyorlar. Bu aşağılık plağı susturalım. Eğer kadınlar çarınha gerilecekse, çivi çakmayı erkeklere bırakalım" (Stanton, 1860; Akt. Rowbotham, 2012: 26).

Sonuç olarak, Stanton ve Anthony dönemlerinin yerleşmiş algı ve tabularına karşı gelerek kadın hakları ile ilgili birçok konuyu ele alırlar. Bunu yaparken özellikle doğal haklar doktrinini kullanırlar. Kadınların da erkekler ile eşit haklara sahip olmaları ve insan-yurttaş olarak algılanmaları gerektiğine vurgu yaparlar. Özel alan içerisinde kadınların yaşadıkları sorunları dile getirirler. Bu gibi konulara çözüm yolları aranması gerektiğini ve bu konudaki sorumluluğu devlete ait olduğunu ileri sürerler.

2.1.3.1.4. Harriet Taylor ve John Stuart Mill

Özgürlük adını hak eden tek özgürlük biçimi, diğer insanları kendi doğrularından yoksun bırakmadan ya da onları gerçekleştirmeye çalışmalarını engellemeden, kendi doğrumuzu kendi bildiğimiz yoldan gerçekleştirmektir (Mill, 2016: 40).

Değinilmesi gereken diğer çok önemli iki isim ise, bir erkek olarak kadın hakları için mücadele eden John Stuart Mill ve onun hayat ve dava arkadaşı Harriet Taylor'dur. John Stuart Mill, 19. yy'a birçok unvana sahip olarak damgasını vuran, düşünce dünyası ile dikkatleri üzerine çeken, filozof, ekonomist ve aynı zamanda devlet insanıdır. Toplumsal yaşam ile başlayarak, din, mantık, ekonomi, edebiyat, felsefe ve daha bunlar gibi geniş bir yelpazeye yayılan ilgisi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı sergilediği duruş önemlidir. Mill'in yukarıda belirtilen konular hakkında birçok eseri bulunur. Yaşamını okumaya, yazmaya, öğrenmeye ve çalışmaya adan, bunların yanı sıra liberal yaklaşımın önemli bir temsilcisidir ve liberal yaklaşımın kuramsal gelişimine katkısı büyüktür. Liberal partide yer alır ve yer aldığı mecliste toplumsal alan içerisinde önemli bir konuya parmak basar. Bu konu kadınların erkekler ile eşit şartlarda oy hakkına sahip olmasının gerekliliği ile ilgilidir (Mill, 2016: 6).

Harriet Taylor, 1807 Londra doğumludur. İngiliz filozof ve kadın hakları savunucusu olarak tanınır. Harriet Taylor, ilk eşinin ölümünden sonra Mill ile evlenir. Harriet Taylor, aile içi şiddet ve kadınların vatandaşlık hakları gibi önemli konular üzerine yazılar yazar. Kendisi gibi liberal bir feminist olan ikinci eşi Mill'in üzerinde büyük bir etki bıraktığı düşünülür. Taylor ve Mill, birbirlerinin düşünce ve görüşlerinden etkilenirler. Taylor hakkında çok fazla bilgi elde edilemese de Mill'in yazıya geçirdiklerinde Taylor'un katkıları olduğu düşünülür. Örneğin, Mill *Özgürlük Üzerine* adlı kitabını Taylor'a ithaf eder ve *Kadınların Köleleştirilmesi* kitabını ise Taylor'un makalelerinden derleyerek yazdığı düşünülür.

John Stuart Mill, bir erkek olarak kadın haklarını savunur ve kadınların yasalar önünde erkekler ile eşit olması gerektiğini düşünür. Kitaplarında kadın ve erkek arasındaki düzenin nasıl olması gerektiği, hali hazırda bulunan eşitsiz sistemin kökenlerinin nereden geldiği gibi konular üzerinde durur. Ona göre iki cinsiyet

arasındaki toplumsal ilişkileri düzenleyen bir takım ilkeler mevcuttur. Daha anlaşılır bir ifade ile bir cinsin diğer cinse koşulsuz ve hukuki boyun eğişini, felsefi açıdan ele alarak adil olmayan, hiyerarşik bir toplumsal ilişki olarak değerlendirir. Kadınların bu ikincilleştirmesi oyununu toplumun gelişimi için engel olarak kabul eder. Mill, kadın ya da erkek fark etmeksizin iki cinsin de ayrıcalık sahibi olmasına karşı çıkar ve onun talep ettiği sistem ise mükemmel eşitliktir. Mill, kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitliği sağlamanın güç bir eylem olacağını ifade eder, ancak toplumun potansiyelini tam olarak kullanabilmesi için bu eşitliğin sağlanmasının şart olduğunu düşünür (Mill, 2016: 7). Mill, hukukun ayrımcı olmaması gerektiğini vurgular. Özellikle erkeklerin hükmedici kadınların ise doğaları gereği itaatkar olduğu, erkeklerin yönetmeye elverişli, kadınların ise elverişsiz olduğu düşüncesini eleştirir. Kadınların da erkekler ile aynı oranda özgür olmaları gerektiğini düşünür (Mill, 2016: 9). Ona göre toplumsal konularda genel kabul gören normların dönüştürülmesi kolay bir iş değildir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik yüzyıllar öncesine dayanır ve fiziksel olduğu kadar toplumsal olan bu eşitsizlik düşüncesi kolay kolay tersine çevrilemez (Mill, 2016: 10). Yüzyıllardır süre gelen bu cinsiyet hiyerarşisi dünyanın çoğu yerinde, birçok kültür düzeyinde mevcuttur ve toplumsal olarak yapılandırılmış olan bu hiyerarşik yapı sorgulanmaksızın hem kadın hem de erkek tarafından içselleştirilir ve doğal olarak kabul edilir (Mill, 2016: 11).

Mill'e göre kadını zayıf, aciz, rasyonellikten uzak, muhtaç, pasif olarak tanımlayan yerleşmiş kadınlık algısının kaynağında kadının kendi potansiyelini tam olarak kullanabilmesine olanak tanımayan adaletsiz ve eşitliksiz toplumsal yapı yatmaktadır. Mill kadına belli eşitliklerin ve hakların verilmesi durumunda yukarıda sıralanan kadınlık tanımlarının tamamen farklı olacağını kadınlık deneyiminin mevcut durumdan çok daha farklı şekillerde vücut bulacağını düşünür. Dolayısıyla kadınlık klişe tipleri tamamen kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitsizliğinin ürünüdür (Mill, 2016: 15). Mill'e göre, bu eşitsiz sistem belli bir güç odağı tarafından kasıtlı olarak tasarlanıp hayata geçirilmez ancak yine de kadın ve erkek arasındaki bu hiyerarşik ilişki koşullar tarafından zaman içerisinde oluşturulmuş toplumsal bir kurgudur. Gökberk'in de ifade ettiği gibi

Kadınlar hakkındaki süre gelen bütün düşünceler ya da anlayışlar Mill'e göre sadece alışkanlık ve geleneğe dayanırlar; gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. Bu anlayış tümünden yapma bir şeydir. Şimdiye kadar kadının gelişmesine ve yeteneklerini kullanmasına engel olan tüm problemler çözümlerse, o zaman ancak kadının gerçek yaratılışının ne olduğunu bilebiliriz (Gökberk, 2004: 424).

Dolayısıyla bu hiyerarşik kadınlık ve erkeklik algısı doğal olmaktan çok uzak, daha ziyade kuramsal ve yapılandırılmıştır. Yasalar ise hali hazırda kabul görülen bu toplumsal yapılar üzerine temellenirler ve böylece kadın ve erkeğin bu kurgulanmış, eşitsiz sitem içerisindeki konumu toplumsal bir sözleşme ile mühürlenmiş olur (Mill, 2016: 16).

Mill, çok küçük yaşlardan itibaren kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha farklı davranış kalıplarına zorlandıklarına dikkat çeker. Kız çocukları güç ve irade ile harmanlanmazlar aksine başkalarına bağlılık ve teslim olmak için yaşam sürerler (Mill, 2016: 25). Kadınların çok küçük yaşlardan itibaren maruz kaldıkları bu uygulamalar onları sınırlayarak, kendileri hariç herkes için yaşamak zorunda kalmalarına yol açar. Kadınlar hayatları boyunca başkaları için varlık göstermeye zorlanırlar. Açıkça söylemek gerekirse kadın cinsinin erkek cinsi için yaratıldığı düşüncesi genel kabul edilir ve kadınların, erkeklerin ihtiyaçları doğrultusunda yaşam sürmeleri beklenir.

Mill, kadınların bağımsız olmak, kendi kendilerine yeterli olmak ve kendi kararlarını kendilerinin vermesi gibi insanı özerkleştiren özelliklerin aksine en eski çağlardan beri itaatkar bir karakterde yetiştirdiklerini belirtir. Toplumsal kurallara uymak, aile fertlerine karşı fedakar olmak, eşine bağlı ve çocuklarına karşı şefkatli olmak kadınlar için kutsal bir görev sayılıyordu. Kadın kendisi için değil eşi ve yakınları için yaşaması gereken bir karakter ile yetiştirilirdi. Zira bu onların doğasında olan bir şey olarak düşünülüyordu (Durhan, 2015: 141).

Kadın, aile ve evlilik tartışmalarına diğer liberal feministler gibi Mill'in de yorum getirdiği bilinir. Bu konu da Mill, evlilik dolayısıyla kadının erkeğe armağan edildiğini düşünür. Erkeğin ise bu armağanı dilediği gibi kullanmakta özgür olduğunu belirtir. Evlilik kadınlar için babalarının hakimiyetinden kocalarının hakimiyetine geçmekten ibarettir. Özellikle din unsurunu kullanarak babaya, daha sonra da kocaya itaat meşrulaştırılır. Evlilik içerisinde kadının hiçbir sosyal ve kişisel

varlığı olmadığı için evli kadın bir nevi ölüm ile karşı karşıya kalır (Mill, 2016: 43). Kadınların kendi kimlikleri ve becerileriyle değil yalnızca ilişkilendirilmiş oldukları bir erkek üzerinden, babasının kızı, kocasının eşi olarak tanımlanması, dolayısıyla da iş, eğitim, siyaset ve daha bir çok alanda tek başlarına herhangi bir varlık gösterememeleri Mill tarafından eleştirilir.

Miras ve mülk edinme konularında da kadınların adaletsiz bir muameleye maruz kaldıkları inkar edilemez bir gerçektir. Kadınlar kendi mal ve mülkleri olsa dahi bunların kullanım hakkına sahip olamak konusunda erkekler ile eşit şartlara sahip değillerdir. Bu mülkiyet sisteminde kadının malı ve mülkü erkeğin kontrolü altında tutulur (Mill, 2016: 44, 45). Mill, kanunlar önünde kadının sahip olduğu her şeyin kocasına ait olduğunu, bu sebeple evli bir çiftin "yasalar önünde tek kişi" olarak tanımlandığını ifade eder (Mill, 2016: 45). Mill'e göre köleler hiçbir kadından daha köle değildir (Mill, 2016: 43). Örneğin; aile içerisinde çocukların kimin çocuğu olduğu önemli bir konudur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da kadınlar yok sayılırlar ve çocuklar erkeğe ait varlıklar olarak kabul edilir. Basit bir tanımla anne, üreme ve taşıma görevini üstlenen kişinin aldığı isimdir. "Kadın, kocasının yetkisi dışında çocuklarına dair hiçbir eylemde bulunamaz. Kocasını kendi isteğiyle kadını çocukların yasal koruyucusu yapmadıysa, kocanın ölümünden sonra bile kadının böyle bir hakkı yoktur" (Mill, 2016: 46). Görüldüğü gibi kadınlar hem hukuksal hem toplumsal anlamda gerçek bir eşitsizlik silsilesiyle karşı karşıya kalırlar. Kadınların kamusal alanda önemli oranda maruz kaldıkları bu eşitsizlik özel alan içinde de farklı şekillerde ortaya çıkar. Kadın ne eşi ne de çocukları üzerinde bir etkiye sahip değildir.

Mill, bu ve bunun gibi birçok örnek ile kadın ve erkeğin eşitsiz konumunun kökenlerini araştırarak bir açıklama sunmaya çalışır. Bunu yaparken kadının toplumsal ve hukuksal açıdan eşitsizliğine ayrıca aile içindeki konumuna vurgu yapar. Benimsediği faydacı felsefenin de etkisiyle, bu eşitsiz sistemin toplumun gelişimi önünde bir engel olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizer. Mill, kadın haklarını savunmanın gerekliliğini her fırsatta vurgular ve eşitliğin gerçekleşmeyecek olan bir teori olmadığını savunur.

Mill, toplumdaki insanların özgürlüklerini ve mutluluklarını faydacı bir bakış açısıyla ele alır. Bu bağlamda Mill'in demokratik anlayışı tüm insanların farklı görüşlerini kapsamalı ve aynı zamanda onların kendilerini özgürce ifade etmelerine engel olmamalıdır. Bu demokratik anlayış sayesinde insanlar düşünmek için fırsat bulacaklar ve bunun sonucunda bilgili ve sağlam kişilikli olacaklardır. Mill'e göre özgür düşünme serbestliği önemli bir konudur. İnsanlar özgür düşünce sayesinde kendi amaçlarına mantık ve ahlak sınırları içerisinde kolayca ulaşabilir.

Mill, kadının toplumdaki yerini bir problem olarak görür ve bu problemin cinsiyet ayrımı sonucunda ortaya çıkmış olduğunu savunur. Kadın ya da erkek olsun sadece kadınlar için problem olduğu düşünülen bu eşitsizlik sarmalının aksine erkek içinde bir çok probleme yol açacağını, açıkçası tüm insanlık için zararlı olduğunu düşünür (Mill, 1987: 58; Akt. Geçit, 2013: 109). Mill'in düşüncelerine bakarsak kadın veya erkek fark etmeksizin tüm insanlığın faydası için cinsiyet eşitliği savunulmalıdır görüşünü desteklediğini anlarız. Mill, iki cins için de özgürlük, eşitlik ve mutluluğu ön planda tutar. Özgürlük temelli baktığımızda bireyi toplumun temeline yerleştirmemizi tavsiye eder. Mill'e göre toplumun gelişip ilerlemesi ancak bireylerin tek tek gelişmesi ile mümkündür. Burada anlaşılacağı gibi Mill, bireyci anlayışı savunur. Tıpkı bireysel özgürlüğün yarattığı etki gibi bireysel mutlulukta toplumsal mutluluğu doğurur.

Mill'e göre insan kendi kendini kontrol etmeli ve kendisinin efendisi olmalıdır. Bireyin kendisi ile ilgili olan konularına başkasının müdahale etmesini mantıklı ve uygun görmez. Bu düşünce yapısına sahip olan Mill'in kadın ve erkek eşitsizliğine olumlu bakması beklenmez. Mill, kadına ve erkeğe eşitsizlikle bakılmaması gerektiğine vurgu yapar. Kadınların erkekler tarafından sınırlandırılmasına ve engellenmesine karşı çıkar. Özgürleşmeyi ve bireyselleşmeyi savunduğu kadar kadın erkek ayrımının nasıl yanlış bir düşünce olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini savunur. Kadının erkek gibi birey olarak algılanması ve haklarından mahrum bırakılmaması gerektiğini vurgular (Durhan, 2015: 139).

Wollstonecraft gibi kadın haklarını savunan John Stuart Mill'in "Bir cinsin diğerinin üzerinde üstünlük kurması kendi içinde yanlış olmaktan öte insanlığın gelişimi önündeki en büyük engeldir" şeklindeki sözü liberal feminist düşünceleri aktarması açısından önem arz eder (Türkoğlu, 2015: 15).

Bu bölümden anlaşılacağı üzere, John Stuart Mill ve Harriet Taylor, Liberal feminizm açısından önemli isimlerdir. Mill'in kadın haklarını savunan bir erkek olması açısından bu konu hakkındaki düşünceleri hayati öneme sahiptir. Güripek' in de ifade ettiği gibi:

O tarihe kadar ilk defa bir erkeğin kadınların hakkını savunduğunu Mill'de görüyoruz. Harriet Taylor ile ilişkisinin etkisiyle de olsa bu alana önemli katkıları vardır. Mill bir faydacı olduğundan konuya da bu yönden yaklaşır. Toplumda kadın ve erkeklerin arasında adalet olması, ilişkilerin eşitlikçi hale gelmesi toplumun mutluluğunu artırır. Mill; kadınların seçme ve seçilme hakkının olması gerektiğine vurgu yapar. Kadın doğası denilen şeyin erkekler tarafından yaratıldığını kadınların buna bağlı olarak hareket ettiklerini savunur. Mill kadınların kendilerine uygun veya uygun olmayan iş alanlarını kendilerinin keşfetmesi gerektiğini savunur. Kadınların sisteminin erkeklerinkinden daha zeki olduğunu söyler o yüzden kadın kendi alanlarını kendisi belirlemelidir der (Güripek, 2015: 21).

Kadın haklarını savunması ve liberal feminist teoriye kuramsal açıdan katkı yapması ile tanıdığımız Mill, kadın ve erkeğe eşitlikçi bir bakış açısı ile yaklaşır. Kadınların da erkeklere verilen haklardan faydalanmasını talep eder özellikle bulunduğu mecliste kadın hakları için verdiği öneri yani kadınlarında oy hakkına sahip olmalarını talep etmesi, ilk kez kadın hakları için meclise yapılan bir istektir ve yine ilk kez bir erkek tarafından yapılır. Mill, özgürlük, eşitlik, mutluluk gibi kavramları kadınları da bu kavramlar içerisinde tutarak savunur. Ona göre bir cinsi geliştirip diğer cinsi yarı yolda bırakmak topluma faydadan çok zarar getirir. Bu nedenle iki cins de eşit konumda görülmeli ve yasaların bu hassasiyet göz önüne alınarak yapılması gerekir.

2.1.4. Fatma Aliye Hanım ve Liberal Feminist Teori

Feminizm ve Fatma Aliye Hanım'ın eleştirel görüşünü temsil ettiğini düşündüğümüz liberal feminizm, feminizmin ilk kurumsallaşmış ve örgütlü versiyonu olması dolayısıyla önemlidir. İlk olarak kadın ve erkeğin yasalar önünde eşit bir konumda olması için verilen savaş ile öne çıkar. Fatma Aliye Hanım Osmanlı'da kadınlar ile ilgili detaylı bir şekilde çalışan ilk isimlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı dönem üst düzey bir ailede bulunması onun hem artısı hem eksisi olur. Bir yandan okuyup yazma serüveninin yarım kalması bir yandan kadınlara olan inancın zayıflığı onun düşünsel dünyasına etki eder. İçinde yaşadığı politik atmosfer onun görüşlerini özgür bir biçimde ifade etmesinin önünde bir engel oluşturur ve yazılarını bir nevi kendi kendine sansür uygulayarak yazdığı düşünülebilir. Bazı araştırmacılar onu feminist olarak tanımlamazlar ancak feminizm temel itibarıyla "iktisadi, politik ve sosyo-kültürel alanda kadın ve erkek arasında bir eşitsizliğin var olduğunu savun[an] ve nedenlerini ortaya koyarak bu eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçla[yan]" bir düşünce sistemidir (Erçen, 2008: 12). Bu durumda Fatma Aliye Hanım'ın kadın hakları savunucusu olarak anılmasında hiçbir engel yoktur.

Buradan da anlaşılacağı üzere Fatma Aliye Hanım, sosyo-kültürel alanı kullanarak kadın erkek eşitliğini savunur. Ancak bazı ölçütleri vardır. Bunlar kadınların kendilerini geliştirmek için bir uğraş içerisinde olmalarının gerekliliği, akıllarını kullanmaları, olaylara duygu ile değil mantık ile yaklaşılması ayrıca meslek seçimine önem verilmesi olarak sıralanabilir. Fatma Aliye Hanım, bilinçli veya değil yukarıda belirtildiği üzere liberal feminizmin öğretilerine yakın öğretileri benimser ve düşüncelerini yazıya bu şekilde aktarır. Bu bağlamda Fatma Aliye'nin liberal feminizmin önde gelen isimleri olan Mary Wollstonecraft, Susan B. Anthony, Elizabeth Cady Stanton, Harriet Taylor ve son olarak bahsettiğimiz kadın haklarını savunan erkeklerden biri olan ve mecliste kadınların oy hakkının olmasını talep eden ilk erkek olarak bilinen John Stuart Mill ile, birebir aynı olmasa da benzer görüşleri savunduğu, liberal feminizmin temel ilkelerini içinde yaşadığı kültüre uyarlayarak benimsediği söylenebilir. Bu ilkeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1-Akla inanç. Wollstonecraft gibi bazı düşünürlere göre, akıl ve Tanrı neredeyse eş anlamlıdır. Birey, akli içinde tanrısal bir kıvılcım barındırır; bu kişinin vicdanıdır. Frances Wright ve Sarah Grimke gibi feministler, gerçeğin en güvenilir kaynağının herhangi bir yerleşik kurum ve gelenek değil, bireysel vicdan olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini belirtirler.

2-Kadının ve erkeğin ruhları ile akılcı yeteneklerinin aynı olduğu inancı. Başka bir deyişle kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak özdeş oldukları inancı.

3-Toplumsal değişime ve toplumun dönüşümüne etki etmenin en iyi yolunun eğitim -özellikle eleştirel düşünmek için eğitilmek- olduğuna inanç.

4-Bireyin diğer bireylerden ayrı olarak gerçeği arayan, akılcı ve bağımsız bir aktör olarak hareket eden ve onuru bu bağımsızlığa bağlı olan özerk bir varlık olduğu görüşü.

5-Sonuç olarak, aydınlanma kuramcıları, doğal haklar doktrinine bağlı kalmışlardır. Önemli kuramcı kendilerini siyasi haklarla ilgili taleplerle sınırlandırmamakla birlikte, 19. yy kadın hareketi esas olarak bu talepler, özellikle de oy verme hakkı talebi üzerine oturmuştur (Donovan, 2016: 34).

Fatma Aliye Hanım yaşadığı dönemin koşullarının ve engellerinin farkındadır ancak bu engeller savunduğu değerlerin arkasında durmasına engel olmaz. Fatma Aliye Hanım'ın bakış açısı, kadınları karşı karşıya almayı değil yan yana tutmayı amaçlar. Donovan'ın liberal feminizmin özelliklerini beş ana maddeye ayırması ölçüt olarak ele alınarak, Fatma Aliye Hanım'ın görüşüne açıklık getirilmeye çalışılır. Fatma Aliye Hanım öncelikle toplumdaki bireylerin akla sahip olduklarının farkında olmaları gerektiğine vurgu yapar. Ona göre, özellikle ve bilinçli olarak incelemelerine konu olan kadınlar sosyal, kültürel, eğitsel ve daha birçok alanda kendilerine en azından birer uğraş edinmelidirler. Kadınların pasif bir şekilde özel alanda kapalı kalıp hayatlarının değişmesini ve gelişmesini beklemeleri Fatma Aliye Hanım'a göre anlamsızdır.

Fatma Aliye Hanım, dine ve özellikle İslamiyet'e diğer liberal feministlerin yüklediği bir anlam yükler ve İslam dininin kadınları koruduğunu savunur. Ona göre, İslam dini kadın ve erkeği birbirinden ayırmaz aksine kadına erkekten çok daha fazla önem verir. Yalnız anlaşılmayan nokta ise dinin yanlış yorumlanmasıdır. Fatma Aliye Hanım, dinin doğru fikirler ile yerine ulaşabilmesini elbette inceleme ve araştırmaya bağlar. Bu inceleme ve araştırmanın mümkün olabilmesi için eğitimin kadın ve erkek fark etmeksizin öncelikli bir konumda yer alması gereklidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Fatma Aliye Hanım'ın belirtmek istediği ve romanlarında ısrarla üzerinde durduğu konu eğitimidir. Akıl ve eğitim tüm liberal feministler için ortak noktayı temsil eder. Fatma Aliye Hanım, kadınların kendilerini geliştirmeleri konusunda çekimser davranmalarına karşı çıkar. Ona göre kadınlar eğitilmiş, bilgili, akıl ve mantık sahibi bireyler olmalı ve bu gibi özelliklerle anılmayı arzu etmelidir. Fatma Aliye Hanım da bu konuda liberal feministlerle benzer düşüncelere sahiptir.

Liberal feministlerin siyasal hak talepleri arasında olan oy kullanma hakkı Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönem olan Osmanlı'da bahsi geçen konulardan biri değildir çünkü Fatma Aliye'nin içinde yaşadığı politik ortam bir demokrasi değildir ve erkeklerin de oy kullanma hakkı yoktur. Fatma Aliye Hanım'ın roman ve makalelerinde, siyasal haklar konusuna değindiğini söylemek yanlış olur. Osmanlı döneminde ünlü bir devlet insanının evladı olması onun bu gibi siyasal konularda çekimser davranmasına yol açmış olabilir. Fatma Aliye Hanım, genellikle bireyin hem toplumsal hem de bireysel özelliklerine odaklanır ve öncelikle kadınları ön plana çıkararak özel-kamusal alana dair aile, evlilik, iş yaşamı, eğitim, ahlak gibi konular üzerinde incelemelerini yazı yoluyla ortaya koymaya çalışır. Fatma Aliye Hanım, kadınların kendi isimlerini kullanarak yazı yazmaya cesaretlerinin olmadığı bir dönemde yaşadığı dönemin ve toplumun tabularını yıkmaya çalışır. Bunu yaparken en iyi bildiği yoldan ilerlemekte tereddüt etmez ve romanları vasıtasıyla kadınlara sesini duyurmayı başarır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FATMA ALİYE HANIM

3.1. FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI

9 Ekim 1862'de İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'nın ünlü tarihçi, hukukçu, devlet insanı olan Ahmet Cevdet Paşa ve Adviye Rabia Hanım'ın kızıdır. Fatma Aliye Hanım'ın bir ağabeyi Ali Sedat Bey bir de kız kardeşi Emine Semiye Hanım vardır. Ali Sedat Bey mantıkçıdır. Emine Semiye Hanım ise aktivist, öğretmen aynı zamanda yazardır. Emine Semiye Hanım Osmanlı kadın hareketinin öncü isimlerindedir.

Fatma Aliye Hanım, küçük bir çocukken bile okuyup yazmaya meraklıdır. Üç yaşındayken büyük insanlar gibi sohbet eder, hatta beş yaşında Kur'an'ı Kerim'i baştan sona okuyup bitirme azmini gösterir. Yaşıtları gibi koşup oynayan bir kız çocuğu olmaz. Uyanır uyanmaz selamlığa koştuğu bilinir. Onun bu hareketleri şu cümlede anlatılır: "Aliye korkusuz bir çocuktur. Haremde değil selamlıkta vakit geçirmesine kızan bazı cariyeler, harem ile selamlık arasındaki geçidin ne kadar tehlikeli olduğunu anlatarak Aliye'nin selamlığa geçmesine mani olmak istediler" ve daha ileri giderek: "Kızlar selamlığa gitmez. Padişahın emri var. Gidenleri zaptiyeler yakalar, zindancı hapseder, cellat da başını koparır" diye anlatmaya başlayınca Fatma Aliye Hanım: "Pederimi görmeme Padişahımız niye kızsın ki!" der (Akt. Barbarosoğlu, 2015: 39).

Fatma Aliye Hanım tüm bu anlatılanlara karşı Osmanlı'nın aydın kadınlarından biri olmayı başarır. Yaşıtlarına göre hızlı öğrenen, öğrenme azmi olan bir çocuktur. Ağabeyi Ali Sedat Bey'e gelen hocaların derslerine katılır, ağabeyine anlatılanları dinler ve anlatmak için çaba gösterir. Bu durum karşısında annesi Adviye Hanım'ın tepkisi olumlu değildir. Adviye Hanım kızının kitaplardan kendini alamadığını, kitap okuyabildiğini görünce telaşa kapılıp Ahmet Cevdet Paşa'ya durumu anlatır. Ahmet Cevdet Paşa, kitaptan bir yer açıp Fatma Aliye Hanım'ın okumasını ister, o da okur. Bunun sonunda babası ona bir avuç para verir fakat Fatma Aliye Hanım sevinmez onun için en güzel armağan etrafındakilerin daha fazla okumasını istemeleridir.

Fatma Aliye Hanım, edebiyat, tarih, coğrafya, felsefe okutan Hoca Mustafa Efendi'den dersler alır. Fransızca diline büyük bir ilgisi olan ve Fransızca öğrenmek isteyen Fatma Aliye Hanım, annesinin buna pek sıcak bakmadığını bilir. Gizli gizli Fransızca alfabeyi bulmaya çalışır. Bir gün elinde Fransızca kitabıyla yakalanan Fatma Aliye Hanım, babasının isteği üzerine kitabı okur ve babası onun okuyabildiğini görünce "sana Fransızca da okutsunlar" der (Akt. Barbarosoğlu, 2015: 33-39).

Fatma Aliye Hanım, hem hukuk hem tıp tahsil etmiş İlyas Matar Efendi'nin öğrencisidir. İlyas Matar Efendi, Fatma Aliye Hanım'dan ödev olarak Fransızca-Türkçe çeviri yapmasını ister. Adviye Hanım, kızının Fransızca yazabildiğine inanmaz ve Fatma Aliye Hanım'ın babasına yazdığı Fransızca mektubu okutmak için İlyas Matar Efendi'ye götürür: "Aliye sen pederine Fransızca mektup yazacak kadar kemale erdin mi? Hele yazdıklarını İlyas Matar Efendi'ye bir gösterelim" der (Akt. Barbarosoğlu, 2015: 46). Adviye Hanım şaşırır, çünkü ona göre, koca koca insanlar bile Fransızca öğrenemez ve Fatma Aliye'nin bilgili olması ilginçtir.

"Küçükken babasının istediği doğrultuda bir eğitim almış, ağabeyinin yardımları çerçevesinde kitaplar okuyabilmiştir. Çok zeki, çabuk öğrenen bir kızdır ama on dört yaşında tesettüre sokulur ve erkek hocalarla ilişkisi kesilir. On yedi yaşında, kendi bireysel seçimi olmadığı çok açık olan bir adamla evlendirilir" (Akt. Barbarosoğlu, 2015: 61). Fatma Aliye Hanım, 17 yaşında kendisinden dokuz yaş büyük olan, Abdülhamit'in Kolağası Faik Bey ile evlendirilir. Babası bu evliliği uygun gördüğü için o da kabul eder. Nasıl olsa babası onun için kötü düşünmez ve doğru olana karar verir. Fatma Aliye Hanım güzel bir gelin olmaksızın eşi ile uzun geceler Fransızca konuşarak, Fransızcasını daha da ilerletmenin hayalini kurar. Faik Bey düşlediği gibi bir eş değildir, tam aksine Fransızcası sıradan ve yetersizdir. Faik Bey kitaplardan da pek hoşlanmayan aynı zamanda kitap okuyan kadınları da sevmeyen bir eştir, romanların kadınları yoldan çıkaracağına inanır. Fatma Aliye Hanım iyi eğitim görmüş, terbiyeli bir kadın olduğu için hiçbir zaman halinden şikayet etmez. Onun sıkıntıları ancak yazdıklarından anlaşılır. Evliliğinin ilk on yılı eşinden gizli kitap okuyabilir Fatma Aliye Hanım, saklı saklı yazar ve zihninde kurgular. Daha sonraları Faik Bey'in tutumu değişir ve artık okuyup, yazmasına bir engel kalmaz (Barbarosoğlu, 2015: 61-62).

Yazı macerasına, Eugene Sue'nin Les Sept Peches Capitaux adlı eserinin "Gurur" adlı bölümünü çevirip yayımlamak istemekle başlayan Fatma Aliye Hanım, o sırada başka bir yazarın eserin bir bölümünü çevirip yayımlamasıyla bu isteğinden vazgeçmiştir. İkinci denemesini George Ohnet'in "Volonte" adlı romanını Fransızcadan "Meram" adıyla çevirerek yapmış ve "Bir Kadın" imzasıyla yayımlamıştır (Demircioğlu, 2013: 11; Karadağ: 2013: 2).

Bu romandan sonra kadının eğitimi, kadının çalışması, aile ve evlilik, boşanma, çocuk sahibi olma, cariyelik gibi konuları kendi bakış açısıyla kaleme almakta başarılıdır. Romanlarında olmazsa olmaz güçlü kadınlar yaratır. Gidip gördüğü memleketlerde dikkatini çeken, kendi emeğiyle çalışıp para kazanan kadınların isimlerini değiştirerek, okuyucuya onların hayat hikayelerini gerçekçi bir şekilde anlatır. Fatma Aliye Hanım, ilk çevirisini kendi ismini kullanarak yayımlar. "Bir Kadın" imzalı olan çeviri birçok kişi tarafından kadına yakıştırılmaz ve böyle bir çeviri yapılsa yaparsa erkek yapar diye düşünülür. Osmanlı döneminin yaygın görüşüne göre, Fatma Aliye Hanım "Kadınlar Fransızca bilseler bile bunu yazıya nasıl aktarabilirler?" gibi söylemlerle karşı karşıya kalır. Bu dönemde Fatma Aliye Hanım'a en büyük desteği babası Ahmet Cevdet Paşa verir ve kızına ders vermeye başlar. Ancak Fatma Aliye Hanım arka arkaya iki vefat ile yıkılmıştır. Önce en büyük destekçisi Ahmet Cevdet Paşa daha sonra ağabeyi Ali Sedat Bey vefat etmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın dört kızı olur. Bunlar; Hatice, Ayşe, İsmet ve Nimet'tir. Kızı Ayşe, öğretmeni ile evlenir. Fatma Aliye Hanım bu evliliği kabul etmez ve bu nedenle kızını affetmez. Kızı Hatice, balkondan düşer ve rahatsızlanır. İsmet ise Katolik rahibe olmak için yurt dışına kaçar. Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'dan kalan tüm mirasını kızı İsmet'i bulmak için harcar, birçok ajan tutar ancak kızını bulamaz. İsmet yurt dışına gittikten sonra bir daha asla geri dönmez. Kızı Nimet ise İsmet'ten dolayı sıkıntı çeker, ancak annesine destek olmaya çalışır. Fatma Aliye Hanım, İslam dinine ve geleneklere bağlı bir kadın iken kızı İsmet'in Katolik rahibe olarak tanassur etmesi onu çok yaralar. Son nefesine kadar kızı İsmet'i bekler, fakat onu bir daha göremez. Soyadı kanunuyla birlikte "Topuz" soyadını alır ve daha sonra yazı hayatından çekilir.

Fatma Aliye Hanım 1934 yılında “Fatma Aliye öldü” yazan bir habere bakar. Yaşarken kendi ölüm ilanı ile karşı karşıya kalır. Zaten kızının acısını yaşayan Fatma Aliye Hanım bu haberle daha çok üzüntü duyar ve gün geçtikçe ölüme yaklaşır. Fatma Aliye Hanım’ın vefat yazısı: “Merhum Ahmet Cevdet Paşa Kerimesi, Faik Paşa Haremi, Muharrire Bayan Fatma Aliye vefat etmiştir. Cenazesi ...” Cenazeye on ya da on beş kişi katılır. Fatma Aliye Hanım kadın haklarını savunmak için bir ömür harcar ancak çabuk unutulur (Barbarosoğlu, 2015: 215).

3.2. FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİ

1889'da Georges Ohnet'in *Volonte* adlı romanını *Meram* adıyla çevirir. Bu romanı "Bir Kadın" imzasıyla yayımlar. Bu başarısıyla babasının dikkatini çeken Fatma Aliye Hanım babasından ders almaya başlar. Bu onun için çok önemli bir başlangıçtır. Babasıyla fikir tartışmalarında bulunur ve bu tartışmaları felsefi eserlerinde kullanır. Fatma Aliye Hanım'ın gördüğü yerler ve tanıdığı insanlar; öğretmenler ve birçok alanda yetenekli kişiler onun yazı dünyasında etkili olur. Fatma Aliye Hanım'ın çabaları sayesinde onu Ahmet Mithat Efendi fark eder ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Fatma Aliye Hanım'ı över ve daha sonra onu manevi kızı olarak kabul eder. 1892'de *Hayal ve Hakikat* romanını Fatma Aliye Hanım ve Ahmet Mithat Efendi birlikte yazarlar. Bu roman "Bir Kadın" ve "Ahmet Mithat" imzasını taşır.

"Kitabın kapağundan itibaren baskın bir erkek yazar kimliğine karşılık adını kullanmayacak kadar çekingen bir kadın yazar kimliği konusunda ima taşıdığı ortadadır. Ahmet Mithat o tarihlerde Türk edebiyatının en çok tanınan ve okunan yazarıdır. Karşısındaki, daha doğru deyimle yanındaki yazarsa, okuyucunun hiç alışık olmadığı Bir Kadın yazardır" (Argunşah, 2012: 14).

Ahmet Mithat Efendi'nin manevi kızım dediği Fatma Aliye Hanım'ı koruma altına almaya çalıştığı düşünülebilir, adeta yazın hayatına katılması için bir el uzatır ancak bir erkeğin bir kadına olan üstünlüğünden ödün vermez. Onun ün sahibi olmasında iki babasının da etkisi azımsanmayacak kadar büyüktür. Fatma Aliye Hanım'ın edebiyat dünyasına girişi bu iki isim sayesinde kolaylaşır. *Hayal ve Hakikat* iki bölümden oluşur. Birinci bölümü *Vedat* Fatma Aliye Hanım, ikinci bölümü ise *Vefa* Ahmet Mithat Efendi yazar. Romanda aşk ve evliliği, duygusallığı kadın; daha gerçekçi olan kısmı erkek üstlenir: "Romanda hayal, duygu ve aşk Vedat'ın kişiliğinde bir kadın yazar tarafından sanat karane bir üslupla; gerçek, mantık ve sorumluluksa Vefa'nın kişiliğinde bir erkek yazar tarafından sade bir üslupla tahlil edilir" (Kızıltan, 1990: 283). 1891-92'de *Muhadarat* romanını kendi imzası ile yayımlar. 1893'de Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan *Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu (Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti)* adlı kitap ününü arttırır. 1898

Refet romanında küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesiyle hayatta bir başına kalmış, çok eziyet çekmiş, aşığılama, fakirlik, hastalık görüp geçirmiş ama bütün bunlara rağmen okuyup öğretmen olmuş bir kadının mücadelesini anlatır “Fatma Aliye Hanım *Refet* romanında toplumun fakir kesiminin hayat hikayesini gerçekçi bir anlatımla okuyucusuna sunar. Ahmet Mithat Efendi *Refet*’e yazdığı takrizde bu romanın gerçekçiliği hedeflediğini belirtir” (Karaca, 2012: 13). 1899 *Udi*, Fatma Aliye Hanım’ın dördüncü romanıdır. *Udi*’de sanatıyla hayata karşı direnen Udi Bedia’nın hayatını anlatır. Bu romanda diğer romanlarda olduğu gibi kadınlık erkeklik, evlilik, sadakatsizlik gibi konularından bahseder. 1899 *Levayih-i Hayat (Hayattan Sahneler)* eserinde kadınlar birbirlerine yazdıkları mektuplar yoluyla erkek, kadın, sadakat, toplum, aile, evlilik gibi konulardan bahsedip, fikir alışverişinde bulunurlar. 1910 *Enin* romanında sevdiği erkeğin ihanetine uğramış ve buna karşılık yıkılmadan ayakta duran bir kadını ele alır. *Enin* romanında evlilik kurumunun algılanışı yanında, kadınla ilgili başka konulara da işaret edilir. Bu konular kimi zaman toplumun genel kabullerinin sergilenmesi kimi zaman da bu kabullerin eleştirisi niteliğindedir (Demir, 2012: 14).

Fatma Aliye Hanım, bu romanlarda kadını ön plana çıkarır ve kadının güçlü, başarılı, çalışkan olabileceğine muhafazakar bir bakış açısıyla değinir. İslam dininin kadınlara tüm hakları verdiğine inanır. Kadınların ellerinden alınan bu hakları tekrar elde etmeleri için çaba göstermeleri gerektiğini düşünür. Eserlerinde aşk, sevgi, itaat, saygı, eşler arası uyum, kadın ve erkek gözüyle evlilik, birbirini tanıyarak evlenme, görücü usulü evlenme konularını ağırlıklı bir şekilde işler. Kadını bireyselleştirme çabaları göze çarpar ve bu da o dönem içerisinde hoş karşılanmaz, kabul görmez.

1914 yılında yazdığı *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* son yapıtıdır. Bu romanında Meşrutiyet sonrası siyasal yaşamı ortaya koymayı amaçlar. Resmi tarih genellemelerine karşı bir duruş sergilemesi onun edebiyat dünyasından dışlanmasına neden olur. İlk Türk kadın romancı olma özelliği ile Avrupa ve Amerika basınında kendisinden söz edilen Fatma Aliye Hanım’ın *Nisvan-ı İslam* adlı eseri Fransızca ve Arapçaya, *Udi* adlı eseri Fransızcaya çevrilir. Emile Julliard adlı bir Fransız yazarın *Doğu ve Batı Kadınları* adlı kitabını Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla eleştirmesi Paris’te büyük yankı uyandırır. Eserleri 1893 yılında Chicago’da Dünya Kadın Kütüphanesi Kataloğunda sergilenir (İstanbul Kadın Müzesi).

Fatma Aliye Hanım'ın edebiyat dışındaki ilgi alanlarından biri de yardım cemiyetleridir. 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı'nda yaralanan askerlerin ailelerine destek amacıyla *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazılar yazar. Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti adlı bir dernek kurar. Bu dernek ülkedeki ilk resmi kadın derneklerden biri olduğu için çok önemlidir. Ayrıca Fatma Aliye Hanım Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk kadın üyesidir. 2009 yılında tedavüle sürülen 50 Türk Lirası banknotlarının arka yüzünde portresi bulunur. Adı, İstanbul Beyoğlu'nda ve Ankara Çankaya da birer sokağa verilir (Tıǧlı, 2008: 8). *Namdararı-ı Zenarı-ı İslamiyan (Ünlü İslam Kadınları)*, *Teracim-i Ahval-ı Felasife (Felsefecilerin Yaşamları)* *Osmanlıda Kadın: "cariyelik, çok eşlilik, moda"*, Fatma Aliye Hanım-Mahmut Esat *Çok Eşlilik: Taaddüd-i Zevcat, Kosova Zaferi- Ankara Hazimeti: Tarih-i Osmaninin Bir Devre Muhimesi, Tedkik-i Ecsam* gibi eserleri vardır.

3.3. FATMA ALİYE HANIM'IN İNCELEMEDE ELE ALINAN ESERLERİ

3.3.1. *Refet*

“Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanı önce 1896-97'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, 1314/1898'de de Maarif Nezareti'nin izniyle kitaplaştırılarak yayımlanmıştır” (Karaca, 2012: 13). *Refet* romanı Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin sorunlarına bir kadın gözüyle bakarak, sessiz kalmamayı tercih etmesi sonucu ortaya çıkan hem edebi hem de tarihsel bir kaynaktır. Fatma Aliye Hanım aile, evlilik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, iş yaşamına katılım, eğitim gibi özellikle kadınların problem yaşadıkları toplumsal sorunlara kulak vererek, bu sorunları tüm romanlarında olduğu gibi bu romanında da konu edinir. Tüm romanları incelendiğinde bu konular üzerinde ısrarla durduğu ve kadın hakları uğruna yazı yoluyla bir direniş gösterdiği düşünülebilir. Bu direnişi özellikle kadınların eğitime eşit oranda katılmaları ve kendilerini geliştirip, gerçekleştirmeleri için gerekli görür. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında bakıldığında, kadınların eğitim almalarının zorunluluğu üzerinde durur. Kadınların eğitilmiş olmalarını, bunun sonucunda iş yaşamına kolaylıkla katılabilmelerini ve ekonomik anlamda güçlü olmalarını tavsiye eder. Kadınların yaşamlarında karşılaştıkları birçok problemin eğitimsiz olmaları ile bağlantılı olduğunu kanıtlamaya çalışır ve bu nedenle kadınları eğitilmiş olmaya davet eder.

Liberal feministlerin eğitim konusuna önem verdiği gibi Fatma Aliye Hanım'da eğitime ayrı bir önem verir. Liberal feministler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından eğitim ölçütüne odaklanarak, kadın ve erkek arasında oluşan eşitsizliği kapatmayı amaçlarlar. Fatma Aliye Hanım bu romanında da eğitilmiş kadın ve erkeklere yer verir ve hatta kadınların eğitilmiş olmak için çok çaba gösterdiklerini sıklıkla vurgular. Fatma Aliye Hanım'ın hem kendisinin hem de yaratmaya çalıştığı aydın kadınların, erkeklere göre dezavantajlı olarak doğdukları ve her alanda yaşamlarına dezavantajlı olarak devam ettikleri düşünüldüğünde, eğitim için verilen direniş ve mücadele onun romanlarında öne çıkan bir konu olarak gözeatar. Özellikle *Refet* romanında bu konuları ayrıntılı olarak işlediğini görürüz.

Refet romanı, Fatma Aliye Hanım'ın bir kadını eğitim, akıl ve mantık ilkeleri ile harmanladığı ve kadını geleneksel rollerden arındırarak farklı ve yenilikçi bir bakış açısı ile yeniden tanımlamaya çalıştığı, hem edebi hem de tarihsel anlamda kadının konumu adına yazdığı önemli bir belge niteliğini taşır. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kişilerden bazıları hem akıllı hem de eğitilidir. Liberal feminizmin ana maddelerinden olan akıl, mantık, eğitim Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında sıklıkla rastlanan konular arasındadır. Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanını yazarken, yaşadığı dönemin yerleşmiş tabularının dışına çıkar. Özellikle kadın-erkek eşitsizliğini eleştirir ve kadınların birey olarak algılanmamalarına tepki ile yaklaşır. Liberal feministlerin bağımsızlık ilkesi ile Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında bahsettiği bireyin bağımsızlığı ilkesi aynı amaçla oluşturulur. Fatma Aliye Hanım, bireyselliğin önemli olduğunu ve bireylerin nesne olmadığını belirtir. Kadınların erkekler için yaratılmış birer nesne oldukları düşüncesini mantıklı bulmaz. Ona göre kadınlar akıl, mantık, eğitim, irade gibi konularda oldukça başarılıdır. İslam dininin öğretilerinden bazılarını ölçüt olarak kullanarak, bu durumun tersini iddia edenlere karşı, İslam dininin, kadını okuyup öğrenmekten alıkoyan bir maddesinin olmadığını belirterek, düşüncesini kanıtlamaya çalışır.

Kendi izinden giden Fatma Aliye Hanım'ı manevi kızı olarak tanımlayan Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanının gerçekçiliğine dair bir takriz yazar ve romanın başkişisini okuyucuların örnek almasını önerir: "Kerime-i maneviyemiz Fatma Aliye Hanımefendi hazretlerinin "Refet" namı ile kaleme aldıkları şu eseri bir "roman" diye telakki edenler o namdan umdukları şeyi bunda bulamayarak intizarlarında yanılmış olurlar. Bu bir roman değil tasviridir..." (Karaca, 2012: 14). Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanında genç bir kadının yaşamını gerçekçi bir bakış açısı ile okuyucuya aktarır ve romanın ilk sayfalarında şu sözleri söyler:

Evvela kariin-i kirama şurasını itiraf edelim ki: Şu hikayeye serlevha edindiğimiz bu Refet, sergüzeştini yazmaya başlayacağımız kızcağızın asıl ismi değildir. Asıl isminin yazılmaması için böyle tesmiye eyledik. Şunu da söyleyelim ki burada Refet'i herkese beğendirmek maksadıyla şöyle güzel, böyle hüsnü ahlaka malik, öyle nazik falan diye bir şahs-ı muhayyel tasvirine kalkışmayacağız. Hakikati kopya edeceğiz. Sahib-i sergüzeşt ne ise onu göstereceğiz (Topuz, 2012: 27).

Yukarıda hem Ahmet Mithat Efendi'nin hem de Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanı ile ilgili görüşlerine yer verilir. Buradan anlaşılacağı üzere, Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanını realist bir bakış açısı ile yazıya geçirir. Fatma Aliye Hanım, romanın gerçekçiliğini ortaya koymak için toplumun her tabakasından insanları konu edinir. Ayrıca insan ve mekan bilgisini okuyucuya, ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanı başkışı olan Refet'in adını taşır. Roman öncelikle Refet'in ve daha sonra çevresindeki kişilerin yaşamını değerlendirir niteliktedir. Refet'in bir romana konu olabilecek kadar önemli olması, onun kendi yaşamı için belirlediği amaçlarını gerçekleştirmek uğruna verdiği direniş ile bağlantılıdır. Bu nedenle *Refet* romanındaki başkışı direnen, güçlü, azimli, gururlu, zeki, akıl ve mantık sahibi olgun bir bireydir ve bağımsızlığını hatta özgür iradesini çok iyi bir şekilde kullanır. Gürbüz, *Refet* romanını şu şekilde özetler:

Hayati Efendinin üç dört eşinden biri olan Binnaz ve kızı Refet'in hem çok eşli ve çok çocuklu aileden gördüğü aşağılanma, taciz hem de İstanbul gibi koca bir şehirde yoksullukla mücadele arasında okuyup onurunu ve ekonomik özgürlüğünü kurtarmak isteyen ana-kızın dramatik hayatının ele alındığı roman Refet'in başarısıyla sonuçlanır (Gürbüz, 2001: 110).

Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında da karşımıza çıkan bir özellik olarak bu romanda da başkışı kadındır. Diğer romanlarına kıyasla Refet karakteri romanın yazıldığı dönem içerisinde değerlendirildiğinde direnen, güçlü, azimli, akıllı, eğitilmiş ve alt sınıfa temsil eden bir kadın olarak, geleneksel kadınlık rollerinin çok dışında yenilikçi bir kadın olarak karşımıza çıkartılır ve roman, Refet karakteri üzerinden şekillenir. Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarındaki başkışılar genellikle üst ve orta sınıfa temsil ederler. Kadınlar için sıklıkla vurgulanan eğitim hakkı üst, orta ve alt sınıfa kategorileştirildiğinde, üst ve orta sınıfın eğitime katılımı alt sınıfa kıyasla daha kolay gerçekleşir. Ancak alt sınıfa kadınların eğitime ulaşmaları genellikle zor bir süreci gerektirir. Fatma Aliye Hanım, diğer romanlarından farklı olarak *Refet* romanında, başkışiyi alt sınıftan seçer ve bu açıdan döneminin roman geleneğini değiştirmeyi amaçlar. Bu roman, Refet'in doğumundan başlayarak, öğretmen olup, atanmasına kadar geçen süre zarfında Refet'in ve ona destek olan diğer kadınların zorlu yaşam mücadelesini anlatan gerçekçi bir hikayedir. Fatma Aliye Hanım'ın, *Refet* romanını toplumsal anlamda birçok konuda okuyucuyu

aydınlatmak ve yönlendirmek üzere yazdığı söylenebilir. Öncelikle aile, eğitim, iş yaşamına katılım, azim, çalışkanlık, gurur, maddi eksiklikler gibi konular üzerinden kadınların yaşadığı zorlukları dile getirir. Bu sorunlara çözüm yolları sunar ve okuyucunun seçim yapmasına yardımcı olur.

Roman başkişisi olan Refet'in babası olarak karşımıza çıkan Hayati Efendi'nin, düzenli aralıklarla İstanbul'a gidip gelmesi ile başlar. Hayati Efendi, ekonomik durumu oldukça iyi olan biridir. Birden fazla eşi ve çocukları vardır. İstanbul'a gidip geldiği zamanlarda Refet'in annesi olarak tanıtılan Binnaz'ı görüp beğenir ve onu odalık olarak almak ister. Daha sonra Hayati Efendi, Binnaz ile evlenir ve Refet dünyaya gelir. Diğer eşler ve onlardan olan çocuklar Binnaz ve Refet'in şehirden gelmeleri dolayısıyla onları bir türlü sevemezler. Binnaz, kendine ve Refet'e çok güzel bakar, ancak diğer eşler bu duruma çok bozulur. Binnaz kötü niyetli bir kadın değildir, ne söylenirse onu yapar ve her şeye boyun eğer. Ne yaparsa ne ederse etrafındakilere yaranamaz. Yaşamları bu şekilde devam eder ve birkaç yıl sonra Hayati Efendi vefat eder. Hayati Efendi'nin vefatı Binnaz ve Refet açısından birçok olumsuzluğun meydana gelmesine neden olur. Hayati Efendi hayattayken Binnaz ve Refet'i diğer eşlerinden ve çocuklarından korumaya çalışır, ancak vefatından sonra her şey değişir. Onun vefatından sonra diğer eşlerin hor görmeleri, onları kabullenemeyişleri daha çok artar. Sofraya alınmazlar ve her fırsatta itilip kakılırlar, uzun bir süre bu eziyetler devam eder.

Romanda genel olarak güçlü kadınlardan bahsedilir ve bu kadınların birbirlerine yardım ve destekte buldukları dikkat çeker. Fakat Hayati Efendi'nin diğer eşleri Binnaz'a ve Refet'e çok kötü davranırlar. Ekonomik çıkarları ve huzurları için Binnaz'ı buldukları kasabadan göndermek isterler. Bundan dolayı romanda bir yandan kötü niyetli kadınlar bir yanda da birbirine destek olan iyi niyetli kadınlar vardır.

Hayati Efendi'nin vefatından sonra özellikle miras paylaşımında sıkıntı yaşanır. Romanda Refet'in annesi Binnaz, eğitilmiş olmadığı için miras hakkından yararlanamaz. Burada liberal feminizmin öğretileri akla gelir, Binnaz'ın eğitimsizliği onun hayatındaki problemlerin ana nedenlerinden bir tanesidir. Liberal feministler bireylerin yaşamları için eğitim almaları gerektiğinin altını çizerler. Bireylerin kendi haklarını savunabilmeleri öncelikle akıl, mantık ve eğitimle mümkün olabilir. Bunun

aksi söz konusu olduğunda Binnaz gibi kadınların çok fazla olması kaçınılmaz olur. Fatma Aliye Hanım'da eğitilmiş olmayı bu nedenle vurgular. Binnaz'ın eğitimsizliğini ve yaşamında nasıl zorluklarla karşılaştığını açıklamaya çalışır. Böylelikle okuyucularına ve topluma eğitilmiş bireyler olmayı aşılabilir. Refet ve Binnaz, kendi paylarına düşen mirası almadan İstanbul'a giderler. İstanbul'a vardıkları zaman Hayati Efendi'nin akrabalarının yanına yerleşirler. Akrabalar Hayati Efendi olmadığı için Refet ve Binnaz'a kötü davranırlar. Böylelikle Binnaz, Hayati Efendi'nin akrabalarından umduğunu bulamaz. Refet'i sevmek bile istemeyişleri Binnaz'a çok dokunur. Sevilmediğini fark ettikçe Refet daha çok huysuzlanır ve hastalanır.

Binnaz ve Refet, birçok olumsuz durumla karşılaştıktan sonra Mürüvvet Hanım adında bir kadın ile tanışır. Mürüvvet Hanım, iyi niyetli olan bir kadındır ve onlara evini açar. Refet'in güçsüz kalan vücudunu görünce onlara çok yardım eder. Binnaz ve Refet bir süre Mürüvvet Hanım ile birlikte kalırlar. Bu arada Refet tedavi görür ve yeme-içmesine dikkat edilir. Refet'in günlük masrafları, Mürüvvet Hanım'ın talep etmesi sonucu çevredeki yardım severler sayesinde karşılanır. Fatma Aliye Hanım burada kadın dayanışmasının güzel bir örneğine dikkat çeker. Zaman içerisinde Refet hastalığını atlatır ve ayaklanır. Mürüvvet Hanım, çok önemli bir iyilik daha yapar ve Refet'i okula yazdırır. Binnaz, geçimlerini sağlamak ve Refet'i eğitimden mahrum bırakmamak için bin bir fedakarlıkla gece gündüz çalışır. Dikiş bildiği için geceleri dikiş diker, gündüzleri ise çamaşıra, temizliğe gider. Bu romanda Mürüvvet Hanım önemli ve güçlü bir kadın karakteri temsil eder. Binnaz ve Refet, akrabalarından görmedikleri yakınlığı, ilgi ve alakayı Mürüvvet Hanım'da görürler. Fatma Aliye Hanım, kadınlar arası sınıf farkını gözetmeden dayanışmaya vurgu yapar. Fatma Aliye Hanım'ın Refet'ten yola çıkarak oluşturmaya çalıştığı kadın dayanışmasını Coşkun, şu sözlerle destekler: "Türk edebiyatının en kararlı en azimli kadınlarından biri olan Refet ile tanışın. Aşk, romantizm yok, Refet'in akıllı, azmi, annesi Binnaz'ın fedakarlığı ve kadın dayanışması var. Hayatta başarılı olmak için tek ihtiyacın akıl, iyi bir eğitim ve seni çevreleyen muhteşem kadınlardır." (Coşkun, 2019).

Romanın bir bölümünde Binnaz yaptığı işler yüzünden yorgun düşer ve Refet ile bu konuyu konuşmak ister. Kızına okulunun ne zaman biteceğini sorar. Refet ise annesine daha Darümuallimat'a gideceğinden bahseder. Annesi, Darümuallimat'ın ne olduğunu bilmez ve sorar. Refet, öğretmen olmak için gidilen okul olduğunu söyler. Binnaz şaşırır ve onlar gibi fakirlerden öğretmen olmayacağını, iyi bir kismet bulup evlenirse ikisinin de hayatının kurtulacağını söyler. Refet okulunu bitirip, öğretmen olmak istediğinden ve Binnaz'ı güzel yaşatmak için elinden geleni yapacağından bahseder. Fatma Aliye Hanım, bu bölümde kadınların yaşamlarını sürdürmeleri için erkeklere ihtiyaç duymamaları gerektiğini okuyucuya aktarmaya çalışır. Refet, annesinin ısrarına karşılık evliliğe ilk direnişini bu konuşmada açıklamaya çalışır. Evliliğin mecburi olmadığını ve kendisi için birincil olanın eğitim olarak, kendi ayaklarının üzerinde durmak olduğunu anlatır. Annesi Refet'in açıklamalarını haklı bulur ve ona destek olmak için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu söyler.

Mürüvvet Hanım'ın eşi daha iyi bir iş bulur ve başka bir şehre taşınmak zorunda kalırlar. Bunun üzerine Binnaz ve Refet başka bir daire bulmaya karar verirler. Çalışıp, kazandıkları para ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Refet, okuldan arta kalan zamanlarda arkadaşlarının işlerini yapar ve bu şekilde para kazanmaya çalışır. Bazı günler aç kalırlar, bazı günler soğukta kalırlar ve zor günler geçirirler. Oda kirası, okul masrafı, ev ihtiyaçları ekonomik anlamda zorlanmalarına neden olur. Ancak bu gibi sorunlar Refet'in ideallerinden şaşmasına neden olmaz ve o daha da azimli biri haline gelir.

Refet rüştiyeyi bitirir ve Darümuallimat'ı kazanır. Çok başarılı bir öğrenci olan Refet, Şule ve Şahap adında iki kız arkadaş edinir. Şule ile kaderleri çok benzer, o da Refet gibi yetimdir. Onun da annesi Şule için direnir. Şahap ise zengin bir ailenin kızıdır ve Cazibe adlı bir ablası vardır. Cazibe, iyi niyetli ve güçlü bir kadındır. Refet'in yakın arkadaşlarından olan Şule, bir gün okula gelmez ve Refet bu durumdan şüphelenir. Şule'nin annesi vefat etmiştir. Refet, Şule'ye çok destek olur ve isterse evlerine gelip onlarla yaşayabileceğini söyler. Fatma Aliye Hanım *Refet* romanında kadın dayanışmasını sıklıkla vurgular. Bu bölümde de kadınların birbirlerine yardımcı olduklarını ve dayanıştıklarını ortaya koymaya çalışır. Bell Hooks'un, *Feminizm Herkes İçindir* adlı eserinde değindiği “kız kardeşlik” terimi,

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadın dayanışmasının kavramsallaştırılmış ifadesidir. Fatma Aliye Hanım, döneminin romanlarında yer alan kadınların birbirleri ile dayanışma içerisinde olmadıkları tezini çürütmek için romanlarında gerçek kişilere yer vererek, kadınların mükemmel dayanıştıklarına vurgu yapar. Şule'nin İstanbul'da kimsesi olmadığı için uzakta olan dayısına Refet'in teklifinin uygun olup olmadığını sorar ve uygun cevabını alınca Refet'lere taşınır. Binnaz, Refet ve Şule birlikte yaşamaya başlarlar. Romanda erkeklere pek yer verilmez fakat Şule'nin dayısı eğitime destek veren bir erkek olarak dikkat çeker. Refet ve Şule iyi anlaşır, birlikte ders çalışır, işlerini birlikte yaparlar. Binnaz onlara daha çok yardımcı olmak için başka bir eve hizmetçi olarak gidip çalışmaya karar verir. Refet ve Şule yalnız kalırlar, daha çok çalışmaya başlarlar ve derslerinde birincilik, ikincilik kazanırlar. Refet, zengin ailelerin çocuklarına ders vererek, ailesine katkı sağlamaya çalışır. Ayrıca zengin çocuklarının dikiş işlerini de yapar. Fatma Aliye Hanım, Refet'in dikiş-nakış işlerini vurgular, çünkü buradaki konu asıl anlamı ile değil sanatsal anlamı ile ortaya konmaya çalışılan dikiş-nakıştır. Refet'in dikiş-nakış ile bağlantısı onun sanatçı ve daha da önemlisi yaratıcı kişiliğine yapılan bir atıftır. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanındaki başkışı, yaratıcı fikirler ortaya koyar ve üretme rolünü üstlenir. Örneğin: Romanda her öğrenciden kendilerine verilen deseni kopya etmeleri istenir ancak Refet kopya etmek yerine farklı bir tarz kullanarak deseni zenginleştirir. Bu anlamda Refet sanatla bütünleşir ve *Udi* romanındaki Bedia gibi yaratıcılığa yönelir. Ayrıca, çok zeki biri olan Refet'in çok gururlu bir yanı da vardır. Kimselerden yardım kabul etmez ve istekte bulunmaz. Burada birçok kadın yazar gibi gerçek ismi ile yazı yazmayan ya da yazamayan 19. yy İngiltere'sine dini baskı, erkek üstünlüğü gibi toplumsal sorunlara karşı çıkarak damgasını vuran Charlotte Bronte'nin *Jane Eyre* romanından bahsetmek yerinde olur. Her iki roman da romanın başkışısının ismini alır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın karakteri Refet ve Charlotte Bronte'nin kadın karakteri Jane Eyre arasında birçok benzerlik bulunur. Bu benzerliklerden birini Seymenoğlu şu ifade ile iletir: "Bronte, Jane'in yaşam öyküsünü çocukluğundan itibaren anlattığı bu eserinde, bir kadının iç kalesinin bağımsızlığını kazanmasına giden yolu, yetim bir kız çocuğunun başına gelen olanca acımasızlık karşısında verdiği mücadele ile desteklemiştir" (Seymenoğlu, 2018: 17). Ayrıca bu iki romandaki başkışiler, azim, çalışkanlık, gurur, sadelik, irade, idare,

akılcılık gibi özelliklerde birbirleri ile örtüşürler. Burada iki büyük önemli kadın romancının aktarmak istediği konu açıktır. İkisi de erkek özellikleri olarak atfedilen ve bu atıfların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ataerkilliğin inşa ettiği özellikler olduğunun farkında olan kadınlardır. Bu farkındalık onları toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri hakkında yazmaya yönlendirir. Refet'in "Benim şimdi düşünülecek hiçbir şeyim olmadığı gibi bir şeye ihtiyacım yok!" (Topuz, 2012: 193) sözü onun bağımsızlığını destekler. Refet ve Jane Eyre, erkeklere özgüymüş gibi gösterilmeye çalışılan akıl, mantık, azim, çalışkanlık, irade gibi özelliklerin kadın ve erkek ayrımı gözetmeden her bireyde olabileceğinin kanıtı iki kadındır.

Binnaz'ın başka bir eve hizmetçi olarak gitmesinin ardından onda bir hastalık belirir. Binnaz'ın doktor ve ilaç masrafı bütçelerini aşar. Bu durumu Şule vasıtasıyla öğrenen Şahap, ablası olan Cazibe'ye bu konuyu açar. Cazibe, çok iyi bir kadındır ve yardım için elinden geleni yapmaya hazırdır. Yiyecek, içecek, doktor, ilaç gibi ihtiyaçlar konusunda destek olur fakat Binnaz günden güne iyi olmak yerine daha çok kötüleşir. Doktor, Cazibe'ye Binnaz'ın en fazla iki aylık ömrünün olduğunu söyler ancak öyle bile olsa Cazibe yardımlarına devam eder.

Refet'in okulunun bitmesine çok az bir zaman kalır ve o, sınavlarını vermek için çalışır. Sonunda Refet birincilikle, Şule ise ikincilikle mezun olurlar. Binnaz kısa süre sonra vefat eder. Refet, annesinin vefatından sonra çok zor toparlanır. Refet'in birçok hayali vardır ve bu hayaller hep annesi ile çevrelenir. Şule'nin annesinin vefatında Refet, Şule'yi nasıl toparladıysa şimdi de Şule, Refet'i toparlamaya çalışır ve yine burada da kadın dayanışmasının, kadın deneyimi açısından önemi okuyucuya yansıtılır.

Refet'in öğretmen olduğunu öğrenen yakın akrabası, zihninde bir sürü planlar tasarlayarak Refet'in oturduğu eve ziyarete gelir. Refet ile evlenmek isteyen akrabası onun velisi olduğunu iddia eder ve Refet ile evlenmesinin münasip olduğu konusunda ısrar eder. Çok fazla ısrardan sonra Refet karşıdaki kişinin laf anlamadığını anlar. Onu cahillikle suçlar, evlenmek istemediğini söyler. Dönemin şartları göz önüne alındığında kadınların erkekleri reddetmesi pek rastlanan bir durum değildir. Özellikle o dönemde erkeğin ekonomik durumu önem arz eder.

Fatma Aliye Hanım bu tür bir kurgusal yapı oluşturarak dönemin tabularını yıkar ve zorlama ile yapılan evliliklere karşı direniş gösterir. Kadınların her şeye evet demesi gerekmediğı, reddetme gibi bir seçeneklerinin de olduğı, evlenecekleri kişiyi kendi hür iradeleri ile seçmeleri gerektiğine vurgu yapan mesajlar verir.

Romanın sonunda Refet ve arkadaşı Şule, öğretmen olarak tayin olurlar ve iki iyi arkadaş daha sonra İstanbul'da bir araya gelmek üzere birbirlerine söz vererek ayrılırlar. Romanda azmin ve çalışmanın sonunda istenilenlerin elde edilebileceğı üzerinde durulur. Fatma Aliye Hanım, kendisinden sonra gelen nesle roman yoluyla bilgiler verir. Okuyucusuna yol haritası çizer ve nasıl ilerlemeleri gerektiğı konusunda yardımcı olmaya çalışır. Anahtarları ise eğitim, hak ve hürriyet, yardımlaşma-dayanışma, çalışkanlık, dürüstlüktür.

Fatma Aliye Hanım, romanlarındaki kadınların yaşamlarını, evlilik ile biten romans örgüsüne sıkıştırmak yerine, kadınların yaşamlarını farklı özellikler ve yönelimlerle zenginleştirir. Fatma Aliye Hanım, kadınların birey olarak algılanmaları adına çaba gösterdiğinden ötürü bireylerin evlenmeyi ya da evlenmemeyi tercih etmeleri konusunda özgür iradeleri ile karar vermeleri gerektiğine vurgu yapar. Ona göre, bireyler yaşamları hakkında özgürce karar verme hakkını sahip olmalıdır. Bu anlamda onun romanlarında en göze çarpan başkişilerden biri Refet'tir. Refet'in zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermesi, alt sınıftan bir birey olması gibi özellikler onun kişisel yaşam çizgisini çizmesine ve bu çizgide şaşmadan ilerlemesine, direnmesine engel olmaz, aksine Refet daha da azimli bir birey olur ve yaşamına daha idealist bir bakış açısı ile bakarak devam eder. Sonuç olarak, Fatma Aliye Hanım *Refet* romanında kadını sınırlandırmaz ve seçim yapma hakkını kadına bırakır. Böylelikle geleneksel yazında kadının evlilik ile sonuçlanan hikayesinin değişimi için adım atılmış olur. Romanda evliliğı reddeden Refet, yenilikçi bir kişi olarak karşımıza çıkar. Alışılmış kalıpların dışına çıkarak, geleneksel roman geleneğine de farklı bir bakış açısı sunar. Bu anlamda döneminin romanlarında evliliğı reddeden ilk kadın karakterlerden biri olarak dikkatleri üzerine çekmeyi başarır.

Dilek Direnç'in *Kadın Yazarlardan Eski Masallar Yeni Meseller* adlı kitabı edebi metinlerde kadınlar için çizilmiş ve artık gelenekselleşmiş kurallara karşı çıkararak oluşturulan bilimsel bir çalışma değerini taşır. Direnç'e göre erkek egemen bakış açısı nedeniyle kadınlar birçok faaliyetten dışlandıkları gibi edebi faaliyetlerinde bilinçli olarak dışında tutulurlar, böylelikle kadınlar kendilerini gerçekleştirme olanağı bulmakta zorlanırlar (Direnç, 2008: 13). Metinlerdeki kadınların özne olduklarını söylemek zordur, kadınlar ancak bir erkeğe bağlı ya da bağımlı olarak belirtilirler, yani birçok metinde yardımcı oyunculuğa layık görülürler. Kadınlar yazılı-yazısız birçok edebi türde erkeklere, yardımcı oyuncu olarak eşlik ederler ve bu durum oldukça rahatsız edicidir (Direnç, 2008: 26). Edebi metinlerde kadınların yaşamları evlilik ile sınırlandırılır ve tek tiplerleştirilir. Aynı zamanda kadınlar ya melek ya da canavar olarak kalıplara sokulurlar, kadınların başka bir seçeneğinin olmadığı düşüncesi okuyucuya iletilir (Direnç, 2008: 7, 25). Yukarıda belirtildiği üzere erkek egemen bakış açısına sahip bireylerin, toplumun yarısını oluşturan kadınları yok sayarak edebi faaliyetlerde bulunmaları kabul edilebilir değildir. Bu uygulamaların farkına varan kadın yazarların, mitleri değiştirerek yeniden yazmaya gereksinim duymaları adeta bireysel ve toplumsal bir kadın uyanışının olduğunu gösterir. Kadınların da var olduklarını açıklamaya çalışan yazarlar, onların varoluşlarını bu sınırlandırmalardan kurtarmak ister. Kadın yazarların sesiyle yeniden yazılan metinler kadınları özne olarak kabul ederler. Böylelikle kadınları ötekileştiren, yok sayan ve önemsemeyen geleneksel bakış açısına karşı bir duruş sergilenmiş olur.

Dilek Direnç, kadınların kaderlerini Carolyn Heilbrun'un sözleri ile aktarır: “Edebiyatta ve edebiyat dışında, kayda geçirilmiş bütün bir tarih boyunca, kadınlar kendi yazmadıkları bir senaryo ile yaşamışlardı. Kaderleri, evlenmek, dolaştırılmak; bir erkek tarafından –baba-- diğerine –koca-- verilemek; erkeklerin anneleri olma” (Direnç, 2008: 45). Daha önce de bahsettiğimiz gibi kadınlar, toplumsal yaşam içerisinde bireysellikleri ile var olmak yerine başkalarının adı ve başkalarına olan bağılılıkları, bağımlılıkları ile anılırlar. Birçok toplumda kadınlar birey olarak görülmezler ve birey olarak görülseler bile ötekileştirilme ve aşağılanmalara maruz kalırlar. Ancak tarihin ve edebiyatın yenilikçi bakış açısını temsil eden şahıslar, kadınları yeniden yazmak için kolları sıvarlar. Direnç bu konuyla ilgili şunları ifade

eder:“Okurun ilgisi “hikayenin diğer tarafına” yönlendirilmiş, özgün metinde sessiz kalan kadına “söz söyleme olanağı” sunulmuş, hikayenin sesi ve sesiyle birlikte cinsiyeti değişmiştir” (Direnç, 2008: 48). Erkek egemen bakış açısının oluşturduğu, oluşturmaya devam ettiği yazılı-yazısız edebi eserler içerisinde kadınların varlık gösterememeleri, varlık gösterecekleri de ikinci plana itilmeleri ve ikincil muamele ile karşılaşmaları, yeniden yazım uygulamaları ile bir nebze de olsa değişim ve dönüşüme kapı açar. Kadın yazarların farkındalıklarını üst düzeye taşımaları ve kadını görünür kılmak için çaba göstermeleri bu anlamda önemlidir. Yeniden ifade olanağı bulan eserler, kadınların bireysellikleri, görünürlükleri, özgürlükleri için bir adım niteliğindedir.

3.3.1.1. Kadınların Karşılaştıkları Toplumsal Sorunlar ve Mücadeleleri

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadınlar bazen toplum tarafından kendileri için biçilen rollerin dışına çıkarlar. Toplumun ürettiği kadınlık ve erkeklik rollerinin geçerliliği Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında sıklıkla rastlanmaz. Tüm romanlarındaki kadınlar asıl konuların oluşmasına neden olur. Bu konular arasında sanat, iş yaşamı ve aşağıda değineceğimiz eğitim önemli yere sahiptir. Romanda Refet ve annesi arasında eğitimle alakalı geçen konuşmalar vardır. Bunlardan bir tanesinde Refet'in annesi, kızına okulunun ne zaman biteceğini sorar ve Refet cevap vermeye başlar. Annesine okulunun daha devam edeceğini ve hatta bu eğitim sayesinde öğretmen olacağını belirtir. Fatma Aliye Hanım, burada Refet karakteri ile alt sınıf kadınların da eğitim alabileceğini ve bu eğitim sayesinde iş yaşamına giriş yapabileceklerini anlatmaya çalışır. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, kadınların sınıfsal yapılarının değişiklik gösterebileceğini ancak her bireyin eğitilmiş, yenilikçi bir yapıyla hareket etmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Ayrıca bahsettiğimiz konuşmada Refet'in annesi Binnaz, kızının iş sahibi olması ve kendisini geliştirmesi için değil, okuma yazma öğrenmesi için okula gönderir. Burada Binnaz geleneksel bakış açısını temsil eden bir kişidir ve kızının öncelikle evlenmesini ister. Çünkü çoğu kadın yoksulluktan kurtulmak ve rahat bir yaşam sürmek için evliliği tercih eder. Kadınların iş yaşamına girmeleri geleneksel toplumun ve bakış açısının talepleri arasında değildir. Buradaki Binnaz, güçlü kadın olma konusunda diğer kadınlara göre daha güçsüzdür. Çünkü üretmeye çalıştığı düşüncelerin her biri başkalarına bağlı olmaktan geçer. Bu nedenle Binnaz, diğer kadınlar gibi güçlü kabul edilmez ancak kızından öğrendiği yenilikçi ve değişime yönelik fikirler, onu kızına destek olmaya yönlendirir (Topuz, 2012: 57-58). Fatma Aliye Hanım, bu konuşmada Binnaz'ın sesiyle alt sınıf kadınlara vurgu yapar ve yoksul olan kadınların öğretmenlik mesleğine uzak olduklarını yine Binnaz karakterini kullanarak açıklamaya çalışır. Refet ise geleneksel bakış açısının aksine yenilikçi tavrı ile annesinin söylediklerine karşılık verir ve hak eden kişinin öğretmen olabileceğini belirtir. Burada Fatma Aliye Hanım, kadınların eğitimini, iş yaşamını ve sınıf farkı gözetmeksizin yaşam sürmelerinin gerekliliğini vurgular. Ayrıca Fatma Aliye

Hanım'ın diğer romanlarında belirgin bir şekilde bulunmayan anne figürü *Refet* romanında Refet'in annesi olan Binnaz ile göze çarpar ve hem sorgulama hem de dayanışma açısından dikkat çeker. Fatma Aliye Hanım görüldüğü üzere kısa bir paragrafta birçok anlamlı ve gerekli toplumsal mesajı okuyucularına sunar. İleri sayfalarda Refet ve annesi Binnaz arasında geçen bir konuşma daha yer alır: “Fakat artık yetiştin kızım! Her zaman da kadınlar çalışacak değil ya! Bir hayırlısına düşersen seni besledikten sonra senin hatırın için beni de besler...” (Topuz, 2012: 62). Fatma Aliye Hanım, Binnaz karakteri üzerinden, döneminin geleneksel bakış açısını bizlere aktarır. O dönemde kadınların eğitim alması ve kamusal alana katılması konusunda Binnaz, adeta geleneğin sözcülüğünü üstlenir ve bu nedenle kadınlık erkeklik rolleri içerisinde kızının üzerine düşen görevi yerine getirmesini talep eder. Refet ise annesinin bu sözlerine karşılık olarak saygısını bozmadan cevap verir. Bu cevap Refet'in kendi yaşamı için çizdiği yolun kısa bir özetidir. Ona göre, evlilik ikinci plandadır, geçimlerini sağlamak için bir erkeğe ihtiyaçları yoktur, önemli olan kadınların çalışmasıdır, erkeklere ekonomik olarak bağlı olmayı reddeder ve kendi ayakları üzerinde bağımsız bir birey olmayı tercih eder.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki direnen, güçlü, azimli, çalışkan kadınlardan biri olan Refet, Emel Aşa tarafından şöyle tanımlanır: ““Dârülmualimât”tan mezun olup, diplomalı bir mesleğe sahip olarak, hayatta yalnız kalmasına mukâbil, hiç kimseye muhtaç olmayan Re'fet tipi, bahsettiğimiz eğitim hareketlerinin neticesinde özellikle de bir kadın edebiyatçı tarafından ele alınmasıyla da dikkati çeken ilk modellerden olmuştur” (Aşa, 1993: 14). Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadınlar yaşadıkları toplumun yerleşmiş tabularına karşı çıkarlar. Özellikle Refet karakteri idealist bir kadın olarak karşımıza çıkar. Refet, kadınların eğitimleri ve kamusal alana geçmeleri konusunda çok önemli bir kişidir. Emel Aşa'nın da belirttiği gibi bu anlamda Refet karakteri ilklerden biri olma özelliğini taşır. Fatma Aliye Hanım, kadınlık rollerini değiştirmek için bir adım atmış olur. Genelde erkekler için atfedilen rollerin aslında kadınları da kapsadığını yani esas olanın cinsiyet değil akıl ve mantık olduğunu açıklamak ister. Fatma Aliye Hanım, bu romanında da liberal feminizmin maddelerinden yararlanır. Çünkü liberal feminizm, yasa önünde kadın ve erkeğin eşit olmasını talep eder. Refet karakteri vasıtasıyla okuyucuya aktarılmak istenen tam da bu konudur. Kadınların da başarılı,

zeki, çalışkan, azimli, kararlı, gururlu olabileceğidir. Çünkü bu özellikler insansal özelliklerdir, herkeste az ya da çok var olabilir. Ancak toplum içerisinde bu özelliklerin sadece erkeklere aitmiş gibi görülmesi Fatma Aliye Hanım'ın en çok çıktığı konulardan bir tanesidir. Romanlarında kadınlara yer vererek, bu özelliklerin kadınlarda da olduğunu kanıtlamaya çalışır. Fatma Aliye Hanım, açık açık yazmasa da romanlarında kadın erkek eşitliğini sağlamaya çalışır. Pratikte mümkün olmayan toplumsal cinsiyet eşitliğini romanlarında belirterek, okuyucu bilgilendirir ve tercih yapmaları konusunda onları yönlendirmeye çalışır.

Refet ve Binnaz Hanım'ın İstanbul'a geldikleri zaman Hayati Efendi'nin birçok akrabası ne maddi ne de manevi anlamda onlara destek olmazlar. Ancak Refet'in eğitim alarak meslek sahibi olması ve ekonomik durumunu düzeltmeye başlaması daha önce kendisini tanımamalıktan gelen akrabalarının Refet'e karşı fikir ve davranışlarını değiştirmelerine neden olur. Refet, Mucip'ten evlenme teklifi alır, ancak onun zihninde evlilik düşüncesi yoktur. Zaten Mucip'in aklından geçen evlilik düşüncesi tamamen çıkar ilişkisine dayanır. Mucip, Refet'in eğitilmiş olmasından ötürü onu, muhasebe işlerinde kullanmak ister. Daha açık bir ifade ile Mucip, Refet'in hem aklından hem de bedeninden faydalanma amacı güder. Ancak Refet'in bu konu hakkındaki düşünceleri çok nettir, evlenmeyi düşünmez ve Mucip'i reddeder. Fatma Aliye Hanım, romanda Refet karakteri ile evlenmelerin kadınlar için yazgı olduğu toplumsal gerçeğinin önüne geçerek, engel olmaya çalışır. Bu durumu Refet ve Mucip arasındaki ilişki ile açıklamaya çalışır. Burada Fatma Aliye Hanım, Refet karakteri ile gelenekselliği, tabuları, örf ve adetleri değerlendirmeye tabi tutar. Bekar olmanın toplumsal olarak kabul görmediği bir zamanda, kadınların evlenmeleri ya da evlenmemeleri kendi tercihleridir. Romanda Refet'in evlenmeyi açıkça reddetmesi kadınların özgürleşmesi ve birey olarak algılanmaları adına çok önemlidir.

3.3.1.2. Kadın Dayanışması

Feminizm, birçok toplumda hakim olan ataerkil düşünce yapısına karşı oluşturulan bir düşünce sistemidir. Öncelikle kadın ve erkek eşitliğine vurgu yapan ve daha sonra iki cins arasındaki kopuklukları, ayrılıkları düzeltmeye çalışan, hatta toplumdaki kadınlık ve erkeklik rollerine özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine direniş gösteren bir yaklaşımdır (Aktaş, 2013: 59).

Mitchel'e göre feminizm, "...kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele" (Mitchel, 1995:6-7) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere feminizm, toplumdaki egemen patriyarkal düzene karşı çıkan, bu düzeni sorgulayan ve eleştirilerde bulunan, kadın haklarının ve aynı zamanda da özel veya kamusal alanda kadınların karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması ve zorlukların engellenmesi için mücadele eden bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür (Taş, 2016: 166).

Kadın dayanışması açısından baktığımızda ataerkil düşünce sisteminin bu alanda da etkinlik gösterdiği açıkça görülebilir. Çünkü kadın ve erkek birçok alanda eşit görülmediği gibi dayanışma alanında da eşit görülmez. Bu nedenle kadın dayanışması toplum tarafından riskli bir kavram olarak görülürken, erkek dayanışması bunun tam tersini ifade eder. Erkek dayanışması, ataerkilliğin devamında bir dayanışma şekli olduğundan ötürü kabul ve onay görmesi muhtemeldir. Ersoy, kadın dayanışması ve erkek dayanışması olarak belirtilen kavramları incelediğinde toplum içerisindeki sosyal ilişkilerde kadınların erkeklere göre daha yalnız olduklarını ifade eder ve buna bağlı olarak kadınların erkeklere göre daha az dayanışma ve destek içerisinde olduklarını vurgular (Ersoy, 2009: 225). Hooks ise erkek dostluğunun, ataerkil toplum yapısında kabul ve onay gördüğünü açıklar. Ona göre, toplum içerisinde erkeklerin birbirlerine bağlılıkları, dayanışmaları ve destek olmaları normal karşılanır. Toplumun keskin çizgilerle çizili olan ataerkil bakış açısı, kız kardeşliği erkek kardeşliği gibi kucaklamaz. Çünkü ataerkil bakış açısı kadınlar ve diğerleri üzerinde otorite ve güç kullanmak adına cinsleri birbirinden ayırma eğilimindedir. Daha da önemlisi ataerkil düşünce, erkeğin daha avantajlı konumda olduğu bu iktidar ilişkisini kadının da içselleştirmesini sağlayarak

normalize eder ki bu feminist kuramcılara göre kadının varoluşu açısından çok büyük bir sorundur. Hooks'a göre bu gibi cinsiyet ayrımları ve daha başka birçok etken kadınların farkındalıklarının artmasına neden olur. Böylelikle bu farkındalık kadınların zaman içerisinde dayanışmaya başlamasını tetikler. Kadın dayanışması tüm kadınlarla birlikte bir değişim ve dönüşüm yaratmayı amaçlar (Hooks, 2016: 28).

Hooks'a göre, kadın dayanışması toplum içerisinde hissedilir hissedilmez kadınlar kendilerini, bedenlerini erkeklerin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda şekillendirmekten vazgeçerler ve birey olarak tanımlanmak isterler. Kadınların istek ve talepleri arasında cinsel kimlik denetiminin kişinin kendisine ait olması, doğum kontrol uygulamaları, taciz, tecavüz ve üremeye dair haklar başta gelmek üzere, kadınlarla ilgili tüm sorunlar yine kadınların desteği ve dayanışması ile çözülür görüşü hakim olur. Kadın dayanışması, ancak güçlü bir “kız kardeşlik” ile mümkündür (Hooks, 2016: 28).

Hooks'a göre, ataerkil düşünce, kadınları erkeklerden aşağı göstermeye çalışan ve kadınları erkek egemenliğinin gözüne girmek için yarıştıran, kıskançlık ve nefrete yönlendiren bir sistemdir. Aynı zamanda cinsiyetçi ve ayrılıkçı görüşler, nefreti, kıskançlığı, korku ve rekabeti pekiştiren en önemli etkenlerdendir. Feminist düşünce ise ataerkilliği, cinsiyetçiliği, ayrımcılığı reddeder, bambaşka bir kardeşlik anlayışını temsil eder ve ataerkil düşüncenin dar ve sınırlı anlayışından kurtulmak için bir başlangıç oluşturur (Hooks, 2016: 27).

Refet romanında Fatma Aliye Hanım'ın kadın dayanışmasına ne denli önem verdiğini, kadın dayanışmasını okuyucuları ve yaşadığı toplum tarafından kabul edilebilir bir seviyeye taşımaya çalıştığını romandaki kadınlar vesilesi ile göreceğiz. Fatma Aliye Hanım, yaşadığı toplum ataerkil bir toplumdur ve erkekler birbirleri ile dayanışma içerisindedir. Kadınlara önem veren ve onların toplumsal sorunlarını her fırsatta dile getiren Fatma Aliye Hanım, romanlarında ele aldığı kadınlar vasıtasıyla kadın dayanışmasının olduğunu kanıtlamaya çalışır. Örneğin; *Refet* romanında Refet ve Şule, *Enin* romanında Sabahat ve Fehame kadın dayanışması açısından ortaya konan önemli roman kişileridir. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kadın dayanışmasına katılmayan birçok kadın da bulunur. Örneğin; Refet'in babasının eşleri ve onlardan olan çocuklar kadın dayanışması içerisinde değillerdir. Bu anlamda

Fatma Aliye Hanım, yaşadığı toplum içerisinde bir yandan kadın dayanışmasının var olduğunu bir yandan da her kadının bu dayanışmaya destek olmayabileceğini vurgulamaya çalışır. İşte bu noktaya geldiğimizde ataerkil düşünce yapısının sadece erkeklerde olmadığını, kadınlarında bu düşünce yapısını benimseyebileceklerini olumsuz örnekler üzerinden okura aktarmaya çalışır.

Romanda Refet'in çok yakın arkadaşı Şule ile örnek bir dayanışma içerisinde olduklarını görebiliriz. Refet ve Şule hem maddi hem de manevi olarak birçok problem ile karşı karşıya kalırlar, zaman içerisinde problemlerin üstesinden gelirler. Ancak romanın bu kısmında gerçek bir dayanışmaya şahit oluruz. Refet ve Şule birbirlerine kız kardeş gözüyle bakarlar ve her şeyi birlikte yaparlar. Romandaki kadın dayanışması iki önemli kadının annelerini kaybetmeleri ile daha da artar. Manevi anlamdaki kayıplarını birbirlerine tutunarak atlatmaya çalışırlar ve hayata daha çok tutunurlar. Fatma Aliye Hanım'ın romanda bu gibi dayanışma duygularına yer vermesi bu dayanışmanın kadının varoluşu açısından önemini vurgular.

Refet'in annesi Binnaz Hanım, Refet'in hayatta kalması için elinden gelen her türlü şeyi yapmaya hazırdır. Binnaz Hanım, güçlü bir kişi olarak verilmez ancak kızına destek ve yardımını esirgemeyen bir kadındır. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın güçlü kadınları kategorisine giremeye de kadın dayanışması açısından önemli görülmelidir. Refet için yaptığı fedakarlıklar önemlidir. Refet'in okuyup, iş sahibi olmasına ve ayakları üzerinde kimseye muhtaç olmadan yaşam sürmesine yardımcı olur. Fakat vücudu böyle bir yüke fazla dayanamaz ve bunun sonucunda yaşamını yitirir.

Bunun yanı sıra Mürüvvet ve Cazibe adlı kadınların örnek bireyler olarak verildikleri ve aynı zamanda kadın dayanışması adına katkıda buldukları vurgulanır. Bu dayanışmayı Karaca şu sözlerle ifade eder:

Romanın ilerleyen bölümlerinde Refet'in Darülmuallimat'tan arkadaşı Şahap ve onun ablası Cazibe Hanım'la toplumun zengin tabakasıyla karşılaşmaktadır. Binnaz hastalandığında Cazibe Hanım onun bakımını üstlenir. Görüldüğü üzere roman içerisinde etkin olan kişiler genellikle kadındır ve dikkatleri çeken önemli nokta kadınlar arasındaki dayanışmadır (Karaca, 2012: 17).

Refet ve Binnaz, İstanbul'a geldikleri zaman akrabaları tarafından hoş karşılanmazlar. Ancak Mürüvvet ve Cazibe gibi güçlü, örnek kadınlar Refet ve Binnaz'ın hayatına yardımcı olurlar. Romanın ilk bölümlerinde, Mürüvvet Hanım, Refet ve Binnaz'a evini açar ve çevresindeki kişilerden onlar için yardım talep eder. Daha sonraki bölümlerde ise Cazibe karakteri ile kadın dayanışması üzerinde durulur. Cazibe, Refet ve Binnaz'ın iyilik ve sağlıkları için elinden geleni yapmaya hazırdır. Nezaket Hanım ise Refet'in maddi anlamda sıkıntılı olduğu bir dönemde, ona cebindeki son kuruşunu vermekten çekinmez.

Fatma Aliye Hanım, kadınlar yoluyla kadın dayanışmasının ne denli önemli olduğunu açıklamaya çalışır. Kadınların birbirlerine olan destek ve yardımlaşmaları romanın dikkat çeken öğelerinden bir tanesidir. Özellikle diğer romanları ile kıyasladığımızda Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanında kadın dayanışmasına daha fazla örnek verdiği ve önemle üzerinde durduğu görülür. Erkek dayanışmasının güçlü olduğu bir dönemde romanlar yazan Fatma Aliye Hanım, kadınların da dayanışma ruhlarının olduğunu gerçekçi kişiler kullanarak kanıtlamak ister. Aynı zamanda geleneksel kadınlık rollerinin de farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmesine yardımcı olur.

3.3.1.3. Kadın Hak ve Özgürlükleri

Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadın hak, özgürlük ve problemlerine hassasiyetle yaklaşır ve romanlarında sıklıkla bu konulardan bahseder. Bu konuyu daha açık ifade edebilmek adına, ilk olarak insan hakları bağlamında değerlendirmek doğru olabilir. İnsan hakları, Committee'nin ifadesiyle "Tüm insanların sahip olduğu temel hak ve özgürlüklere denir. İnsan hakları, ırk, ulus, etnik köken, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği haklardır. Bu hakları kullanmakta herkes eşittir" (Committee, 1948: 2). Burada insan hakları ile ilgili en temel birinci maddeden bahsedilir. Ancak insan hakları bazı dezavantajlı bireyler veya gruplar için burada bahsedildiği gibi doğuştan elde edilmeyebilir. Bu hakların kağıt üzerinde var olduğunu, uygulama da ise birçok sorunla karşı karşıya kalındığını söylemek mümkündür. Birçok toplum içerisinde kadınlar dezavantajlı bireyler olarak tanımlanırlar. Birçok ülkede *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* kabul edilir, ancak pratikte kadınlar ve erkekler eşit varlıklar olarak görülmezler. Bunun en güzel örneği "kadın hakları" diye bir söylemin mevcut olmasıdır. Geçmişte de kadınların insan olarak kabul edilmedikleri dönemlerin olduğu bilinmektedir. Örneğin Fransız İhtilali yayınlandığında tüm insanlığı değil sadece erkekleri kapsadığı belirtilir. Geçmişte kadınların vatandaş olarak değerlendirilmedikleri dönemlerin var olması, onların kadın hak ve özgürlükleri için mücadele vermelerinin asıl nedenidir.

Osmanlı döneminde yaşayan Fatma Aliye Hanım'ın kadın hakları üzerinde durması ve kadınların yaşadıkları problemlere çözüm yolları araması çok önemlidir. Döneminin diğer yazarlarından farklı olarak birçok toplumsal probleme parmak basar, bazen çok cesur bazense çekingen bir şekilde yenilikçi fikirlerini yazıya döker.

Bu bölümde ise Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanındaki kadın hak ve özgürlükleri ile ilgili bölümlere değinilecektir. Fatma Aliye Hanım'ın özellikle kadınlar için eğitim hakkı, miras hakkı, iş yaşamına katılma, özgür iradeyi kullanabilme, eşitlik, onurlu yaşama gibi konular üzerinde sıklıkla durduğu belirtilir.

Fatma Aliye Hanım, miras hakkını elde edemeyen roman kişisi olarak Binnaz'ı örnek verir. Binnaz Hanım'ın eğitilmiş olmayan bir kadın olması onun eşinden miras talep edememesine neden olur.

Refet'in ve Şule'nin öncelikle birbirlerine olan bağlılıkları ve daha sonra eğitime verdikleri önem romanda dikkat çeken konular arasındadır. Aynı zamanda romanda Şule'nin dayısı olarak belirtilen kişi de eğitime büyük önem verir. Fatma Aliye Hanım, böylelikle sadece kadınlara değil erkeklere de kadının eğitim haklarını savundurur. Bu yöntemi kullanarak, okuyucularına ve topluma eğitim hakkı ile ilgili zihninden geçen yenilikçi fikirleri benimsetmeye çalışır. Aşağıda Şule'nin dayısının eğitime verdiği önemi ve desteği açıkça ifade ettiğini göreceğiz:

Bana ilim ve fazla olan aşkıdan bahsediyorsun. Kızcağzım! İslamiyet'te ilmi talep edenlerden esirgeyenlerin ağızlarına ateşten gem vurulacağını Peygamberimiz efendimiz söylemiştir. Ya tahsil-i ilim arzusunda bulunanları ben bundan nasıl men etmeye ağzım varabilir? Hazreti Resul beşikten mezara kadar tahsil-i ilmi emrediyor... (Topuz, 2012: 116).

Fatma Aliye Hanım, burada, eğitim hakkı konusundaki fikirlerini desteklemek ve benimsetmek için o dönemin şartlarında çok güçlü ve etkili bir kurumsal yapı olan İslam dinini referans olarak kullanır. İslam dininin kadını veya erkeği okuyup-öğrenmekten alıkoyan bir maddesinin olmadığını vurgular. Beşikten mezara eğitim almakla ilgili olan bölüm ise romanlarında sıklıkla bahsettiği bir konudur. *Udi* romanında Bedia, yaşamının sonuna kadar öğrenme aşkı ile doludur. *Enin* romanında Sabahat ve Fehame'nin de eğitime büyük önem verdikleri görülür. *Refet* romanında ise küçük yaşlardan itibaren yaşlılarından farklı olarak tanıtılan Refet'in eğitim alması, onun en büyük ideali olarak belirtilir. Güçlü bir dayanışma ruhuna sahip olan Refet ve Şule'nin eğitime ve diploma almaya verdikleri önemi Şule: "Mümkün değil ben diplomamdan geçmem!..." (Topuz, 2012: 114). diyerek açıkça ifade eder.

Osmanlı'da 2. Meşrutiyet'in getirdiği yenilikçi bakış açısı, kadınların toplumsal ve kamusal anlamda iş yaşamına aktif olarak katılmalarına olanak sağlar. Kadınların çok uzun bir süre ataerkil düzen içerisinde özel alana hapsedilmelerine karşılık olarak, kamusal alanda varlık göstermek istemeleri olumlu bir adımı simgeler. Osmanlı 'da, Fatma Aliye Hanım gibi aydın kadın yazarlar belli başlı yayın organları vasıtasıyla okuyucuya seslenirler. Fatma Aliye Hanım, "Terbiye-i İçtimaiye" adlı makalesinde kadınların aktif olarak, kamusal alana katılmalarını

ısrarla tavsiye eder (Karaca, 2011: 104-105). Fatma Aliye Hanım roman, makale ve röportajlarında kadınların özel alandan çıkışının gerekli olduğunu bunun ise çalışma yaşamında rol alarak, kamusal alana aktif olarak girmekle mümkün olacağını belirtir. Ayrıca kadınların kamusal alana katılmalarını, toplumun gelişimi için önemli bir adım olarak görür.

Fatma Aliye Hanım, yaşamı boyunca toplumsal sorunlara sırtını dönmez, roman ve makalelerinde birçok kez bu sorunlardan bahseder ve çözüm yolları bulmaya çalışır. Çok eşlilik konusu da Osmanlı dönemi içerisindeki toplumsal sorunlardan bir tanesidir. Çok eşlilik özellikle kadınlar açısından sorunlu bir uygulamadır. Çok eşlilik, bir bireyin, bizim toplumumuzda erkeğin birden çok eşinin olmasıdır. Osmanlı'da çok eşliliğe taaddüd-i zevcât denir (Düzbakar, 2008: 85). Fatma Aliye Hanım, düşünce yazılarında çok eşlilik konusunun zararlarından bahsetmez, ancak romanlarında makalelerine göre daha özgürdür. Bu özgürlüğü toplumu ve okuyucularını bilgilendirmek için kullanır. Toplumsal problemlerden biri olan çok eşliliğin zararlarına *Refet* romanında ayrıntılı olarak yer verir. *Refet* romanında Refet'in babası çok eşli bir erkektir ve İstanbul'a yaptığı ziyaretler sonucunda bir kadınla evlenmek ister ve bu kadın ileride doğacak olan Refet'in annesidir. Binnaz bir evde hizmetçilik yaparken, Hayati Efendi ile evlenirler ve daha sonra Refet dünyaya gelir. Hayati Efendi kısa bir süre sonra vefat eder, ancak ailenin diğer üyeleri yani Hayati Efendi'nin diğer eşleri ve onlardan olan çocukları Binnaz ve Refet'e Hayati Efendi'nin yokluğundan faydalanarak, kötü davranış ve hakaretlerde bulunurlar. Binnaz ve Refet'i kovan ailenin diğer üyeleri kovmakla birlikte miras hakkından yararlanmalarına da engel olurlar. Böylelikle Binnaz ve Refet'in yaşamlarının geri kalanını hem maddi hem de manevi anlamda birçok zorlukla mücadele etmek için harcadıkları görülür. Ayrıca çok eşliliğin ahlaki bir uygulama olmadığını sıklıkla vurgular. Fatma Aliye Hanım, çok eşliliğin eşitliğe aykırı bir uygulama olduğunu ve aynı zamanda kadınları aşağıladığına vurgu yapar. Fatma Aliye Hanım, kadınların aşağılandığı, insan olarak algılanmadığı ve değerli görülmediği bu uygulamayı eleştirir. *Refet* romanında çok eşliliğin doğurduğu sorunları açıklamaya çalışır, tasdik etmediğini belirtir.

Fatma Aliye Hanım, kadınlarla ilgili birçok bireysel ve toplumsal probleme yer verdiği gibi diğer romanlarından farklı olarak, *Refet* romanında alt sınıf kadınların yaşadığı zorlukları dile getirir. Fatma Aliye Hanım'ın alt sınıftan gelen bir kadını romanına odak noktası ve başkışı olarak yerleştirmesi çok önemli bir detaydır. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, gerçekçiliği de destekler ve yaşadığı toplumdaki sınıf ayrılıklarının farkındadır. Geleneksel romanlardaki üst sınıf kadınların yaşamlarının tasviri yerine yenilikçi bakış açısıyla alt sınıf kadınların da romanlarda var olabileceğini kanıtlamak ister. Romanlarda asıl yer verilmesi gereken kişilerin alt sınıftan olması gerektiğine dikkat çeker. Çünkü alt sınıf bireylerin yaşam mücadeleleri çok daha zordur. Alt sınıf kadınların orta ve üst sınıf kadınlara göre ekonomik anlamda daha fazla sorunla karşılaştıklarını belirtir. Bu romanda Refet hem sevgisiz hem de besinsiz kaldığı için hastalanır. Ekonomik durumu iyi olmadığı ve toplumsal geçerliliğe sahip bir güzelliği olmadığı için kimse ondan hoşlanmaz. Ayrıca okulunun bir döneminde dördüncü olur, ancak zekasından dolayı değildir bu dördüncülük, bunun nedeni dikiş-nakış dersi için gerekli olan malzemeleri ekonomik durumu yeterli olmadığı için temin edememesidir. Oysa üst ve orta sınıf bir öğrencinin böyle bir problem ile karşılaşması beklenen bir durum değildir. Ancak Refet'in alt sınıf bir öğrenciyi temsil etmesi o dönemin alt sınıf insanların yaşadığı problemleri de göz önünde bulundurmasına neden olur. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, toplumsal problemleri detaylı bir şekilde inceler ve her sınıftan kadının zorluklar karşısında amaçlarını gerçekleştirebileceğine vurgu yapar.

3.3.1.4. Tipik “ideal kadın” ve “ideal erkek” İmgesinin Değiştirilme Çabası

Fatma Aliye Hanım, kendi döneminin ideal kadınlık ve erkeklik rollerini dönüştürmeye ve yenilikçi görüşlerini romanları üzerinden okuyucuya aktarmayı hedefler. Erkeklik rollerinin dönüştürülme çabasına dair en önemli örnek yemek ve temizlik yaparak ev içi sorumlulukları eşi ile paylaşan ve bu sebeple de idealize edilen Mürüvvet Hanım'ın eşidir. İdeal kadınlık bağlamında ise Tanzimat romanlarında sıklıkla rastlanılan aksine kadınlar genellikle annelik ve ev kadınlığı ile bağlantılı rollerin dışında da tasvir edilir. Anneliğin çok önemli ve kutsal olduğu sık sık vurgulanır. Aslında bu vurgu kadınların çocuk yetiştirmeleri konusunda eğitilmiş olmalarının gerekliliği ile ilgilidir ve bu liberal feminist hareket içerisinde de sıklıkla tekrar edilen bir vurgudur. Eğer kadınlar, eğitilmiş anneler olurlarsa eğitilmiş nesiller yetişecektir düşüncesini, Osmanlı toplumunda yaşamış olan Ahmet Mithat Efendi de kabul eder (A. Özdemir, 2014: 192-195; Argunşah, 2013: 5, 6, 7). Onun eserlerinin hemen hepsinde aile kurumu, kadın eğitimi ve çocuk eğitimi konuları yer almaktadır. "Aile kurumu ve çocuk eğitimi konusuna özellikle yer verdiği; *Peder Olmak Sanatı*, *Anne ve Babanın Çocuk Üzerindeki Hukuk ve Vezai*, *Bahtiyarlık*, *Diplomalı Kız*, *Jön Türk*, *İki Hud'akâr*, *Felsefe-i Zenan* ve *Felâh-ı Bey İle Rakım Efendi* gibi eserleri mevcuttur" (M. Özdemir, 2015: 25). Bu romanlarda Ahmet Mithat Efendi kadını kendi bireyselliği ve özgür iradesi için eğitim almaya yönlendirmez. Aksine geleneksel bakış açısının etkisi ile kadını yine erkek için ve erkeğe ait olarak gösterir. Kadınlar kendileri için değil yine bir başkası için çaba göstermeye mahkum edilirler. Kadınlar eğitim almayı, iş yaşamına giriş ya da kendilerini gerçekleştirmek için değil yine erkekler için seçmek zorunda kalırlar. Fatma Aliye Hanım'ın bu noktadaki hassaslığı kadın hakları, kadınlık ve erkeklik rollerinin değişimi açısından çok önemlidir.

İdeal kadınlık rollerinin dönüştürülmesi anlamında Fatma Aliye Hanım'ın kadın tasvirlerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise romanlardaki kadınlara akıl ve mantık ilkelerini benimsetmesidir. Refet her şeyden önce bireyselliğini, özgürlüğünü, eğitimini ön planda tutar. Bu anlamda evliliği reddeden bir tavırla romanda yer tutması önemlidir. Çünkü kız çocuklarına daha beşikteyken öğretilen ve akıllarına

sokulmaya çalışılan evlilik düşüncesi Fatma Aliye Hanım'ın bu yenilikçi romanında yıkılmaya çalışılır. O, evliliği keskin bir tabu ve yazgı gibi gören hakim düşünceye inat, bu yaklaşıma karşı durarak düşüncelerini dile getirir. Tanzimat dönemi romanlarında rastlanan ve genellikle kadınlar için belirlenen ölüm veya evlilik yazgısı Fatma Aliye Hanım'ın kalemiyle kırılma yaşar.

Kadınların eğitim alarak, kamusal alana giriş yapmaları öğretmenlik mesleği ile gerçekleşir. Şule ve Refet, öğretmenlik okulundan mezun olurlar ve mesleklerini yerine getirmek için tayin olurlar. Burada Fatma Aliye Hanım, kadınların kamusal alana adım atmalarının önünü açar. Kadını özel alan hapsinden kurtararak, kamusal alana çıkarır ve başkaları tarafından kadınlar için yazılmış yazgıyı değiştirmeyi amaçlar. Toplumun ideal kadını ve erkeği ile Fatma Aliye Hanım'ın ki bir değildir. O, geleneksel bakış açısını değiştirmeyi yerine yenilikçi ve özgürlükçü bir bakış açısı ile yaklaşmayı tercih eder ve bunu sıklıkla vurgular. Onun romanlarının kadın hakları için bu denli değerli olmasının nedeni kadını düşünsel anlamda bulunduğu kafesten kurtarmak için çaba göstermesidir.

"Öteki olarak konumlandırılan kadın, dünyayı ve kendini, kültürel norm olarak kabul edilen erkeğin bakışıyla görmeye zorlanmıştır" (Direnc, 2008: 14). Ancak Fatma Aliye Hanım'ın kadınları mecbur bırakan bu geleneksel bakış açısına karşı tepkili olduğunu ifade etmek gerekir. Fatma Aliye Hanım, ideal kadın olarak geleneksel çizginin dışında tasvir ettiği Refet'in dikkat çekici bir diğer özelliğini dile getirir. Refet, aynaya bakmayı reddeder ve burada bu reddediş oldukça semboliktir. Refet aynaya bakmayı değil, kendisine dolaylı yoldan, toplumun erkek egemen bakışı üzerinden bakmayı reddeder. Refet'in bu reddedişi John Berger'in *Görme Biçimleri* adlı metninde vurguladığı bakan/bakılan ilişkisi üzerinden açıklanabilir. Berger'e göre geleneksel sanatta erkek bakar, kadın ise bir erkeğin kendini izlediğini varsayarak kendine bakar. Yani erkek aktif pozisyondayken kadın pasifize edilerek kendini bir ayna imgesi üzerinden konumlandırır ve bu ayna imgesi de erkek bakış açısı ile şekillendirilir. Berger'e göre, kadın olarak dünyaya gelmek, erkeğin tekelinde olmak ve kısıtlı bir alanda doğmak demektir ve bu sebeple kadınların toplumsal duruşları bu kısıtlı alanda bulunarak gelişir. Yalnız kadınlar kendi öz varlıklarını ikiye bölerek yaşamak zorunda kalırlar. Kadınlar her daim kendilerini erkeğin gözünden seyretmek zorunda kalır ve Berger bu durumu şu şekilde ifade eder:

Çocukluğunun ilk yıllarından başlayarak hep kendi kendisini gözlemesi, bunun gerekli olduğu öğretilmiştir ona. Böylece kadın içindeki gözleyen ve gözlenen kişilikleri, kadın olarak onun kimliğini oluşturan ama birbirinden ayrı iki öge olarak görmeye başlar. Kadın, olduğu ve yaptığı her şeyi gözlemek zorundadır. Erkekler nasıl görüldüğü, onun yaşamında başarı sayılan şey açısından son derece önemlidir (Berger, 1995: 95).

Kadınların kendi varlıklarını anlamlandırmaları, kendisi olarak erkek tarafından beğenilmeleri ile alakalıdır. Erkek kadını seyreder, kadın ise erkek tarafından seyredilişini seyreder. "Böylece kadın kendisini bir nesneye —özellikle görsel bir nesneye— seyirlik bir şeye dönüştürmüş olur (Berger, 1995: 97).

Kadınlar toplumda seyredilen nesnelere olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda bu görüşü destekler nitelikte olan bir detay dikkat çeker. Birçok resimde olduğu gibi, kadın bedeni ressamların kullandığı ve onlara göre önemli olan bir görseldir. Örnek olarak, Tintoretto'nun yaptığı bir resimde Susannah, bir aynada kendisine bakar. Aslında burada Susannah kendi bakışının yanında başkalarının da kendisine olan bakışına bakar. Burada önemli olan *Refet* romanındaki başkişi olarak verilen ve Osmanlı dönemindeki geleneksel kadınlık rollerinin değişime uğraması için oluşturulan Refet'in yenilikçi bir yapıya sahip olmasıdır. Refet aslında aynaya bakmayı reddederek Berger'in de vurguladığı "seyirlik bir şeye dönüştürülmeye" karşı direnir. Refet, görünüşüne bakmayı reddeder, çünkü kendisine bakarsa, başkalarının gözü ile de bakacaktır. Refet, ataerkil bakış açısının hüküm sürdüğü bir toplumda erkekler için yaratılmış nesnelere olmayı da reddeder. Fatma Aliye Hanım'ın uzun bir süre önce bu anlamda bir düşünsel tasarı oluşturması kadınların bedenlerinin zevk nesnesi olmasına karşı verilmiş bir tepki niteliğindedir. Fatma Aliye Hanım'ın Refet üzerinden vurgulamaya çalıştığı bu düşünce, feministlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur.

Bu romanda Fatma Aliye Hanım, Refet adını verdiği başkişinin hayat hikayesini tüm gerçekliği ile yazıya döker. Refet'in doğumundan başlayarak, öğretmen olup atamasının yapılması ile son bulan roman özellikle kadınların zorlu yaşam koşullarına vurgu yapar. Kadınlar için yapılmış her türlü yargılamalara karşılık olarak, Refet'in ve etrafındaki kadınların hayatta kalmak ve seslerini duyurmak için verdikleri bu savaştan ayrıntılı olarak bahseder.

Fatma Aliye Hanım'ın, kadınların sesini roman yoluyla duyurmaya çalışmasının birçok nedeni vardır. Gazetelerde yazı yazması, bazı yardım cemiyetlerine üye olması, eğitime verdiği önem Fatma Aliye Hanım'ın bir kadın olarak kendini gerçekleştirme yolunda attığı adımlardan birkaç tanesidir. Kendisi ve tüm kadınlar için attığı adımlar arasında: Fransızca öğrenmesi, okuma-yazmaya olan büyük ilgisi, dönemin diğer romancıları gibi roman hayatına çeviri ile başlaması, romanlarında toplum için özellikle kadınlara yönelik toplumsal mesajlara yer vermesi önde gelir. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın öz, Ahmet Mithat Efendi'nin manevi kızı olması döneminde çok okunmasına neden olur ve böylece çok fazla okuyucuya sesini duyurmayı başarır.

Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanında kadınlarla ilgili sorunları ele alır ve ayrıntılı bir şekilde inceler. Romanlarında, makalelerinde, köşe yazılarında ve diğer tüm eserlerinde kadınların eğitimi, evlilik hayatı, kız çocuklarının eğitimi, çok eşlilik gibi konulara yer verir. Daha önce bahsi geçmemiş konulardan biri de kadınların haklarıdır ve bu hakların neler olduğu, neler olması ve nasıl elde edilmesi gerektiği üzerine eğilerek romanlarında ayrıntılı bir şekilde bu konulara değinir.

Romanlarında her sınıftan insana yer verir. *Refet* romanında ise Refet ve Binnaz'ın İstanbul'a geldiklerinden sonra fakirlik çektikleri, zor şartlarda yaşamlarını sürdürdüklerini gerçekçi bir bakış açısıyla okura ulaştırır. Ayrıca romanda düşkünlere yardım eden güçlü kadın karakterlerden biri olan orta sınıf bir kadından ve yine düşkünlere yardım eden güçlü bir kadın karakter karşımıza çıkar ve bu kadın üst sınıfı temsil eder. Kadınlar hangi sınıfta olurlarsa olsunlar birbirlerine destek çıkarlar. Dayanışma, direnme ve merhametlerinin olduğu gibi birbirlerine yardımcı da olabilecekleri vurgulanır. *Refet* romanında kadınlar maddi imkansızlıklar konusunda da ortaklaşa hareket ederler. İmkânı olan kadınlardan imkanı olmayanlar için yardım talep edilir.

Kadınların tek başlarına ayakta kalmaları, çalışıp çabalamaları gerektiği vurgulanır. Çalışma alanları arasında; temizlikçilik, dikişçilik, öğretmenlik gibi meslekler vardır. Kadınların kolay uyum sağlayabileceği meslekler ele alınır. Dönemin şartlarına baktığımızda öğretmenlik mesleği, anneliğin devamı niteliğinde

görülür ve Fatma Aliye Hanım'ın romanını yazdığı dönemde kadının çalışması pek rastlanan bir durum değildir. Bu nedenle bu meslek bilinçli olarak seçilmiş olabilir. İki büyük babanın verdiği güven ile yazmak belki de bu ve bunun gibi noktalarda sekteye uğrar. Toplumun henüz hazır olmadığı, günlük hayatta rastlamadığı çalışan kadın imgesi, ancak “(kadına yakışır)” bir meslekle mümkün olur ve daha ileri gitmek riskli bir davranış teşkil eder.

Bir kadının eğitime büyük merak salması, dil öğrenme çabası gibi konular pek hoş karşılanmaz. Dolayısıyla kadınları ekonomik özgürlükleri, iş sahibi olmaları, kendi hayatlarını idame ettirmeleri, kendilerine toplumda bir yer edinmek için çalışmaları hoş karşılanmaz. Ancak Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadınlık rollerini değiştirme konusunda çekingenlik göstermez ve yukarıda belirtilen özellikleri kadınlara atfeder. Burada yine liberal feministlerin eğitime verdiği önemle Fatma Aliye Hanım'ın eğitime verdiği önem arasında çok büyük bir yakınlık vardır.

Romanda evlilik teklifini reddetme ile ilgili bir bölüm yer alır. Bu bölümde genç bir kadın olan Refet, iyi bir eğitim ve terbiye aldıktan sonra bir akrabası çıka gelir ve Refet ile evlenmek ister. Daha önce Refet'e ve annesine yardımcı olmayan bu akraba Refet, meslek sahibi olduktan sonra onunla evlenmek ister. Refet'in adına kararlar verir ve uygulamaya çalışır. Refet evlenmeyi reddeder, kendi kararı olmayan bir şeye razı gelmemekte ısrar eder. Daha önce değindiğimiz gibi Osmanlı döneminde bireylerin evliliği reddetmeleri pek hoş karşılanan bir durum değildir, zaten Osmanlı toplumunda evlenmeyen az insan bulunur. Refet ise, döneminin geleneksel kadınları gibi değildir ve yenilikçi bakış açısını temsil eder. Geleneksel kadınlık rollerine sahip olan kadınlar genelde zengin bir erkeğin evlilik teklifini reddetmezler, bir kadının bir erkeğe ihtiyacının olduğunu iddia ederler. Romanda Refet'in bu gibi geleneksel bakış açılarına karşı durduğu konular dikkat çeker. Fatma Aliye Hanım, kadınların kimseye muhtaç olmadığını, çalışma ve azmin önünde hiçbir engelin duramayacağını vurgular. Sıkıntı çeken iyi insanların bir gün elbet mükafatlandırılacağı mesajı verir.

Refet romanındaki başkişi olan Refet evlenmeyi reddeden genç bir kadın olarak resmedilir. Burada Fatma Aliye Hanım, bireylerin özgür iradelerine odaklanır. Liberal feminizm ile bağlantılı olarak bireyin bağımsızlığını savunur.

Refet romanında okuyucular alışılmamış bir son ile karşı karşıya kalırlar. Genellikle kadınların başkaları tarafından şekillendirilen hayatları, bu romanda farklılık gösterir. Fatma Aliye Hanım, direnen-güçlü kadınlarına başkalarının müdahale etmesini istemez. Onun romanlarındaki kadınlar, kendi hayatlarına kendileri yön verirler. Böylelikle bir babaya, ağabeye ve eşe bağımlı ve bağlı olmak zorunda kalmazlar. Genellikle kadın için tasarlanan romans örgülerine Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında rastlamayız, o yenilikçi kalıplar kullanır ve farklı kadın yaşantıları ortaya koyar. Bunun sonucunda ise, kadınlar için yazılan yerleşmiş yazgıya kökten bir sarsıntı yaşatmış olur.

Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanını diğer romanları gibi topluma örnek olması için yazar. Toplumdaki bireylere ve özellikle okuyucularına romanları aracılığıyla birçok mesaj gönderir. Gençlerin *Refet*'i örnek alarak yaşamlarını kendilerinin yönlendirebileceğini, herhangi bir erkeğin boyunduruğu altında olmadan ayakta dimdik durabileceklerini vurgular. Bir *Refet* olabilmek için çok çaba gösterip, gece gündüz çalışılması gerektiği ayrıca karşılıksız bir yardım kabul etmeyen, gururlu, azimli bir karakteri ve onun amacı için elinden gelenin fazlasını yaptığını okuyucuya aktarır.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki söylemleri göz önünde bulundurulduğunda liberal feminizm ile olan bağlantısı dikkat çeker. Onun liberal feminizmden açık açık bahsettiğini söylemek yanlış olur. Ancak farkında olmadan romanlarında liberal feminizmin öğretilerini desteklediğini görebiliriz. Okuyucuya sık sık vermeye çalıştığı mesajlar; özgürlük, bireysellik, çalışkanlık, eşitlik, akıl ve mantık ilkeleri gibi daha da uzayan bir takım özellikleri kapsar. Sıralanan bu maddeleri kendisine gerçek kişiler seçerek bağdaştırmaya çalışır. Onun kadınları; akıl, mantık, bireysellik, çalışkanlık, gurur gibi özelliklere sahiptir ve bu özelliklere sahip olan kadınlar Fatma Aliye Hanım'ın ideal kadın tiplerini grubuna dahil olur.

3.3.2. *Udi*

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanı hem tarihi hem de edebi anlamda kadınların varlıkları, konumları, yaşam şartları ve hakları gibi konularda fikir verebilecek olan önemli bir romandır. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadınlarının kamusal alana katılmaları, eğitim şartları, bireyselleşmeleri gibi birçok konuya detaylı bir şekilde değinir. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumundaki kadınların konumları ve hakları konusunda sıkıntılar olduğunu düşünür ve bu sorunları kadınların lehine çözüme kavuşturmayı amaçlar. Fatma Aliye Hanım'ın toplumsal cinsiyet eşitliğine dair olan bu farkındalığı onun romanlarına da yansır. Özellikle, *Refet*, *Enin* ve *Udi* romanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini savunduğuna dair ipuçları veya mesajlar görülmesi mümkündür. Ayrıca Fatma Aliye Hanım'ın bu romanlar içerisinde kullandığı; akıl, mantık, eşitlik, bireysellik, özgürlük, özgür irade, eğitim gibi önemli maddelerin liberal feminizm ile paralellik gösterdiği ortaya konmaya çalışılır. özel-kamusal alan ayrımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet rollerinin değişime uğraması gibi konular; kadınların akıl-mantık, beceri, sanat, yaratıcılık gibi özelliklerle bütünleştirilmeleri ile açıklanmaya çalışılır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanı ut çalan bir kadın olarak, kamusal hayatta tutunmaya çalışan Bedia'nın etrafında döner. Ayrıca *Udi* romanı, bir kadının gerçek yaşam hikayesini anlattığı için bir biyografi niteliğindedir. Fatma Aliye Hanım'ın 1898 yılında yayınlanan *Udi* romanı, 2002 yılında günümüz alfabesine çevrilir (Canbaz, 2005: 6). Fatma Aliye Hanım, bu romanda Halep'te tanıdığı bir kadın udinin zorlu yaşamını tasvir etmeye çalışır (Tığlı, 2008: 254).

Udi romanında kadınlar, erkeklere göre hem daha fazla hem de daha etkilidirler. Canbaz, Fatma Aliye Hanım'a kadar hiçbir romancının kadınları bu kadar etkili ve farklı olarak kullanmadığına değinir (Canbaz, 2005: 5). Fatma Aliye Hanım'ın önemle üzerinde durduğu konulardan biri kadınların varoluş mücadelesini gözler önüne sermektir. Bunu romanlarında Bedia gibi kadınlara yer vererek gerçekleştirir. Ancak buradaki önemli noktalardan biri ise *Udi* romanında Bedia'nın annesinden çok fazla bahsedilmemesidir. Çünkü Fatma Aliye Hanım, toplum

içerisinde çocuk yetiştirmeyi kadınlara özdeşleştiren yaygın düşünceye karşı çıkmaya çalışır. Bu nedenle *Udi* romanında anneliği ön plana çıkarmak yerine, babalığa dikkat çekmeyi amaçlar. Böylelikle bazı romancılar tarafından sadece kadına yüklenen çocuk yetiştirme görevi, Fatma Aliye Hanım tarafından tersine çevrilmiş olur ve bu görevi babaların da üstlenebilir olduğunu kanıtlamaya çalışır. Fatma Aliye Hanım'ın manevi babası olarak tanımlanan Ahmet Mithat Efendi ile bu konuda ters düştüğünü söyleyebiliriz. Çünkü, Ahmet Mithat Efendi, dönemin diğer ataerkil bakış açısını temsil eden romancıları gibi kadının gelişmesini, çocuk yetiştirme gibi özel alan ile sınırlı bir amaç için talep eder (A. Özdemir, 2014: 192). Ancak Fatma Aliye Hanım, romanlarında da sıklıkla örneklediği kadınlarla, yaşadığı dönemin kadınlarını bireyselleşme ve özgürleşme alanına yönlendirir. Fatma Aliye Hanım'ın manevi babası olan Ahmet Mithat Efendi, aslında yaşadığı dönemde yenilikçi bir Tanzimat romancısıdır. Kadınların eğitim almalarını ve gelişmelerini tavsiye eder. Ancak bu eğitim ve gelişmenin gerekliliğini, kadınların kendi bireysel gelişimleri için değil yetiştirecekleri bireyler için yararlı görür (A.Özdemir, 2014: 56). Bu anlamda Ahmet Mithat Efendi kadına dair bir takım yenilikçi fikirler öne sürse de bunu kadının kamusal alana katılımı, bireyselleşmesi, özgürleşmesi ve en nihayetinde kendini gerçekleştirme adına yapmaz.

Udi romanında, Bedia'nın babası ile olan ilişkisine sık sık değinilir ve bu konu üzerinde yoğunlaşılır. Bedia'nın babası müzik ile pek yakından ilgilidir ve romanda yer verilen sanatsal çalışmalarda Bedia ile sıklıkla bir araya gelirler (Köroğlu, 2018: 301). Bedia'nın babası birçok müzik aletini kullanır ve müzik tarihi gibi konularda bilgi sahibidir. Bedia'nın sanatla içli dışlı büyümesi, onun daha sonraki hayatında sanatsal anlamda başarılı olmasına neden olur (Günaydın, 2007: 123). Ayrıca Bedia sanatını kullanarak, meslek sahibi olur ve bu da onun yaratıcılığı üzerinden kamusal alana geçişini mümkün kılar. Fatma Aliye Hanım, romanlarında Bedia gibi kadınlara yer vererek, yaşadığı toplumun kadınlara yönelik dayatılan tabularını yıkmaya ve onları özel alandan çıkarıp, kamusal alana yönlendirmeye çalışır. Fatma Aliye Hanım, elbette burada döneminin tabularını yıkmaya çalışır ancak içinde yaşadığı dönemin koşullarından dolayı kendini sınırlandırmak zorunda da hisseder. Bu dönemde henüz kadınlara verilen ya da kadınlar tarafından talep edilen hak ve özgürlükler sınırlıdır ve Fatma Aliye Hanım radikal bir çıkış

yapmaktan çekinir. İşte tam da bu yüzden Fatma Aliye Hanım, bu hak ve özgürlük taleplerini kurgusal metinleri üzerinden yapar.

Udi romanı, Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanları gibi, toplumsal anlamda kadınların sorunlarına çözüm bulmak adına birçok mesaj içerir. *Udi* romanı, Osmanlı dönemindeki kadınların; yaşam şartları, çalışma alanları, bireysel ve sosyal sorunları gibi birçok konu hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur (Demircioğlu, 2010: 104). Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında olduğu gibi *Udi* romanının başkışisi de güçlü bir kadın olan Bedia'dır. O, incelenen diğer romanlardaki güçlü kadınlar gibi zekası, gururu ve öğrenme hevesi ile dikkat çeker ve diğer romanlardaki kadınların da ötesine geçerek yaratıcı gücü, yani sanatı üzerinden karakterize edilir.

Udi romanı, başkışı olarak verilen Bedia'nın tek başına ayakta durmak adına verdiği yaşam mücadelesinin bir tasviridir (Özakın, 2019: 275). *Udi* romanında, Bedia'nın yaşam öyküsünü, yani biyografisini okumuş oluruz. Ayrıca Fatma Aliye Hanım, bu romandaki başkışı olan Bedia'nın yaşamını kronolojik olarak anlatmaz, öncelikle bir davet gecesinden romana giriş yapar ve daha sonra Bedia'nın yaşamının ilk yıllarından bahsederek, hikayesine devam eder. Fatma Aliye Hanım, *Udi* romanını altı bölüme ayırarak yazar. Romanın başkışı Bedia'nın enstrümanlara karşı büyük bir ilgisi vardır. Birçok enstrümanı çalmaktan zevk alır, ancak davetli olarak gittiği mekanlarda çalmaktan hoşlanmaz. Roman, Bedia'nın bir davete katılması ile başlar. Gittiği davette her şeyden habersiz olan Bedia, uzun zamandır çekmecede olduğunu düşündüğü bileziklerini, dans eden Helula adında bir kadının bileklerinde görünce sarsılır. Bedia, uzun bir süredir aldatıldığını anladığı an, bulunduğu yeri terk etmek ister. Romanın birinci bölümü, Bedia'nın evlilik yaşamında karşı karşıya kaldığı bir çıkmaz ile son bulur.

İkinci bölümde ise roman zamanda geriye doğru bir sıçrama yaparak Bedia'nın çocukluğunu, ilk gençliğini ve evliliğini anlatır. Bedia, çocukluğundan itibaren öğrenmeye heveslidir ve bu öğrenme onun sanatsal özelliklerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar ve onu birçok enstrüman çalmaya yönlendirir. Bu konuda babasının ve ağabeyinin çok büyük etkisi vardır. Ayrıca bu bölümde müzik tarihi ve eğitimi hakkında sık sık bilgi verilir. Bedia erişkinliğe ulaştığında Mail adında genç ve yakışıklı bir birey ile evlenir. Bedia'nın ilk zamanlarda güzel geçen evlilik hayatı daha sonra onun için olumsuzlukların odağı olur. Mail'in evlilik hayatına yönelik

yanlış tutum ve davranışları romanın ana konularından biri olarak verilir. Mail'in bazı günler eve çok geç gelmesi ve bazı günler ise hiç gelmemesi Bedia'yı çok rahatsız eder. Bunun sonucunda Bedia, mutsuzluğa sürüklenir. Bedia'nın yalnız kalması onu zaten çok sevdiği sanata daha da yaklaştırır. Bedia'nın yalnız geçirdiği zamanlardaki tek dostu udu olur.

Fatma Aliye Hanım, birinci bölümde bahsettiği davet gecesine üçüncü bölümde dönüş yapar. Bedia, dansçı kadında kendi bileziklerini görünce hastalanır ve bir kaç gün yataktan kalkamaz. Bir yandan eşini çok sevmekte bir yandan ise onun bu hatalarından ötürü ondan nefret etmektedir. Bu nedenle Bedia, uzun bir süre iç dünyasında sağlam bir hesaplaşma yapmaya çalışır ancak bir yanda gururu bir yanda ise sevgisi ağır basar. Bu hesaplaşma uzun bir süre devam eder, ancak Bedia bir karara varamaz. Daha sonra başka bir davette Helula ile karşılaşır ve aralarında uzun bir konuşma geçer. Bu konuşma içerisinde Bedia, Helula'ya Mail'i artık sevmediğini söyler. Helula hem sevinç hem de şaşkınlıkla evine gider ve Bedia'nın söylediklerini Mail'e anlatır. Uzun süredir Bedia'yı ihmal eden ve ona karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen Mail, Helula'nın sözlerine sinirlenir. Daha sonra Bedia'nın yanına giderek, ona şiddet uygular. Bu duruma daha fazla dayanamayan Bedia, onurunu ayaklar altına aldırarak istemez ve ağabeyi Şemi'nin yanına gitmeye karar verir. Elbette Mail, Bedia'nın gitmesine engel olmaya çalışır. Ancak Bedia, uzun süre önce verdiği bu karardan dönmez ve ağabeyinin yanına gitmek için hazırlanır. Mail, Bedia'nın geri dönmesi için onun en sevdiği uduna el koyar. Bedia için büyük bir manevi değeri olan udunu geride bırakmak çok zordur ama o, bu durumun üstesinden gelir. Bedia, Mail'i terk edeli uzun bir zaman olmuştur ve Mail dayanamayıp Bedia'ya mektuplar yazar, ancak Bedia mektupların hiçbirine cevap vermez. Bedia, çektiği sıkıntıların ve acıların bir daha tekrarlanmasını istemez ve aklını duygularının önüne koyarak kararlılıkla yoluna devam eder.

Dördüncü bölüm, Bedia'nın İstanbul'da geçirdiği zaman içerisinde yaşadığı olaylarla ilgilidir. Bedia İstanbul'da müzik eğitimi alır. Daha sonra kendini de bu romanda bir roman kişisi olarak tasvir eden Fatma Aliye Hanım, gerçek yaşamda Bedia ile aralarında geçen bir olayı anlatır. Bedia'ya müzik dersi vermesini tavsiye eden kişi Fatma Aliye Hanım'dır. Bedia, ilk başta bu tavsiyeyi yanlış anlar, ancak daha sonra gerçekten sıkıntılı günler geçirdiğini düşünür ve ders vermek için işe

koyulur. Bedia, Fatma Aliye Hanım'ın desteği ile birçok öğrenciye ders verir ve kendisini geçindirmeye çalışır. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, kadın dayanışması adına önemli bir olayı gerçek yaşamından örnek vererek ortaya koymuş olur.

Beşinci ve altıncı bölümlerde, Fatma Aliye Hanım diğer romanlarında da olduğu gibi kadınların eğitimine vurgu yapar ve öğrenmeye her zaman aç olan Bedia karakteri üzerinden kendi döneminin kadınlarına bir rol-model sunmaya çalışır. Son bölümde ise Bedia hastalanır ve kısa süre içinde ölür ve bu ölüm Fatma Aliye Hanım'ın diğer kadınları göz önünde bulundurulduğunda bir istisnadır. Çünkü Fatma Aliye diğer romanlarında geleneksel yazında kadına biçilmiş olan veya evlilikle ya da kadının ölümüyle son bulan olay örgülerini terk eder. Ancak bu Fatma Aliye Hanım'ın kadınlar için edebiyat alanında belirlenmiş olan ve ölüm ya da evlilikle biten kaderlerini değiştirme arzusunu kaybettiğinden değil, gerçek bir kişi üzerine kurulmuş olan Bedia karakterinin gerçekten ölmesinden kaynaklanır. Fatma Aliye Hanım, romanı bitirmeden evvel Bedia vefat eder ve roman uzun bir süre sonu yazılmamış olarak bekler. Ancak Fatma Aliye Hanım, kadınların hem kamusal hem de özel alanda var olabildiklerini, birçok zorlukla baş ettiklerini, direndiklerini ve güçlü durduklarını, akılları ile hareket ettiklerini kanıtlamak için romanını tamamlar ve okuyucuya sunar.

3.3.2.1. Kadınların Kamusal Alandaki Varlıkları

Kökeni Eski Yunan düşünce sistemine ait olan özel-kamusal alan ayrımı içerisinde polis, erkeklerin; oikos, kadın, çocuk ve diğer güçsüz tanımına giren insanların yeri olarak ifade edilir. Ancak özel-kamusal alan ayrımının en yoğun hissedildiği dönem, Sanayi Devrimi ile başlar. Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte ise özel-kamusal alan, geleneksel anlamda birtakım işlerin cinsiyetlere göre ayrışması anlamına gelir. Geleneksel bakış açısıyla bakıldığında, ev içi alan ücretsiz emeği, ev dışı alan ise ücretli emeği temsil eder. Yine geleneksel bakış açısına göre, kamusal alanda bulunan erkek, ev dışı alanda çalışarak evin geçimini sağlar konuma gelir, ancak özel alanda bulunan, ekonomik açıdan bağımlı olan kadınlar ve çocuklar özel alana ait görülürler (Ersöz, 2015: 80).

Özel-kamusal alan tartışmaları, feminist teori açısından önemle üzerinde durulan bir konudur. Toplumsal cinsiyet temel alınarak yapılan çalışmalarda kamusal alan, kadınların sınırlandırılmalarının ve özgürlüklerinin ellerinden alınmasının ana noktası olan ev içi alandan farklı tasvir edilerek, onları özgürleştiren ve bireyselleştiren bir alan olarak açıklanabilir (Özcan, 2013: 200). Kadınların bireyselleşmeleri ve özgürleşmeleri için Fatma Aliye Hanım'ın yaptığı çalışmalar özel-kamusal alan içerisinde değerlendirilebilir. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın daha önce de romanlarında tartışmış olduğu ve kadınların varoluşları açısından oldukça belirleyici olan özel-kamusal alan ayrımı, *Udi* romanı içinde temel bir meseledir. Fatma Aliye Hanım, kadınların hali hazırda içine hapsedilmiş oldukları, kendilerini birçok anlamda olumsuz etkileyen, özel alandan sıyrılıp, kamusal alana geçiş yapmaları gerekliliğini Bedia karakteri üzerinden bir kez daha vurgular. Altuntaş ve Karaçay'ın da ifade ettikleri gibi kadınların kamusal alana erişimi eğitim, ekonomi, siyasal, sosyal ve daha birçok alanda başarı elde etmeleri ve varlıklarını kanıtlamaları açısından hayati önem taşır (Altuntaş ve Karaçay, 2009: 35).

Liberal feminist teori, kadının özgürlüğünü “Ekonomik olarak erkekten bağımsızlaşmasına ve onunla eşit haklara sahip olmasına” bağlar (Aktaş, 2013: 62). Görüldüğü üzere, liberal feminist teorinin de savunduğu önemli maddelerden biri kadınların kamusal alana katılmalarıdır. Fatma Aliye Hanım'ın liberal feminist

teoriyle fikir birliğine vardığı noktalardan bir tanesi olan, kadının kamusal alana katılımının talep edilmesi, kadın hakları için hayati önem taşır. Kadınların genelinin söz hakkının bulunmadığı bir dönemde yaşayan Fatma Aliye Hanım'ın bu tarzda bir söylemde bulunması ve kadını kamusal alana geçirmeye yönelik yaklaşımı kadının özgürleşmesi açısından atılmış çok önemli bir adımdır. Bu ve benzeri girişimlerin ne denli hayati öneme sahip olduğu Aktaş tarafından da ifade edilir:

Liberal feminist yaklaşım kadının akıl sayesinde güçlenerek kör sadakate de son vereceğini savunan yaklaşımdır. Bu kurgu, kadının dayatılmış sorgulamasını ve eril iktidar karşısında güçlenmesini de sağlayan bir işlevsellik içerir. Akıl, aynı zamanda ataerkil sistem içinde kadına yüklenen mahremiyet, fedakarlık, sessizlik, sadakat gibi değerler açısından özel alana hapsolmayı reddedecek ve kamusal alanın kendisine sunduğu imkanları da görmesini sağlayacaktır (Aktaş, 2013: 63).

Ataerkil zihniyet, eril tahakkümün sürekliliğini sağlayabilmek için kadınların kamusal alanın dışında kalmaları yönünde hareket eder. Ancak, kadının kamusal alanda iş yaşamına girişi; onun özgürlüğü, refahı, sosyal yaşamı adına önemlidir. Kamusal alandaki iş yaşamı kadını öncelikle özgürlüğe, daha sonra başarıya ve en nihayetinde bireysel anlamda kendini gerçekleştirmesine götürür. Kadının ekonomik anlamda özgür olması, her alanda özgür davranmasında etkili olur. Örneğin, kadının ekonomik özgürlüğü ona öncelikle özel alan yani ailede daha sonra toplumda söz söyleme hakkına sahip olmasında büyük öneme sahiptir. Böylelikle kadın aile içerisinde; eşitlik, roller dağılımı, yetkinlik gibi önemli noktalarda ikinci plana itilemez. Bunun sonucunda ise, kadının hem aile hem de toplum içerisinde saygın bir yer edinmesinin önü açılır (Aktaş, 2013: 64).

Udi romanında kadınların kamusal alana girişleri ile ilgili en önemli konu kadınların bu konuda yaşadıkları çekimserliktir. Ataerkil zihniyet tarafından normalleştirilen kadın-özel alan ilişkisi kadınlar tarafından o denli içselleştirilmiştir ki kadınların bu kısıktan kurtulabilmeleri için önce kendileri ile mücadele etmeleri gerekir. Bu romandaki başkişi olan Bedia'nın ders vererek hayatını kazanma konusundaki çekinceleri de tam da bu yüzdendir. Bedia kamusal alanda varlık gösterebilmek için eril tahakkümden önce kendisi ile savaş verir. Önceleri benimsemediği ve çokça çekindiği iş yaşamı, daha sonraları onun için önemli bir

geçim kaynağı ve varoluş şekli olur. Fatma Aliye Hanım'ın örneklediği Bedia ve diğer kadınlar kamusal alana girmekte çekinirler. Bunun en büyük nedenlerinden biri ise kadınların her şeyden sıyrılıp, özel alana sarılmalarıdır. Özel alan içerisinde kadın kendini eşine, çocuğuna, annesine, babasına ve kısaca diğer insanların bakımına adar veya adamak zorundaymış gibi kabul edilir. Bu nedenle çocukluklarından itibaren kadınlara, erkeklere göre özel alana daha çok bağlı olmaları gerektiği öğretilir. Tamamen yanlış ve kadın-erkek eşitliğine ters düşen bu öğretiler, kadınların özel alana hapsedilmelerine neden olur. Ancak romanda ve gerçek yaşamda Fatma Aliye Hanım'ın da desteğiyle bu düşünce sarsıntıya uğratılmaya çalışılır. Fatma Aliye Hanım bu görüşünü 1909'da *İnkılab*'da yayımlanan "Terbiye-i İçtimâiyye" (İnkılab 8, 1909) adlı makalesinde şu sözlerle ifade eder:

...Her insan için bir şeyle iştigâl eylemek bir emr-i fitrî olup, insanların kimi çiftçilik, kimi san'at-kârlık, kimi gemicilik ve kimi ulûm ve fûnûn, velhâsıl her biri bir şeyle iştigâl eyledikleri halde, işsiz bulunanların ümmî olanları meşguliyetine doyulamayan okumak, yazmaktan mahrûm olduklarından dedikodu ve fitnelikle iştigâl edegeldikleri, âşikâr olarak görülen ahvâldendir. İşte bu "dedikodu" tabîr olunan çirkin şeyin de kadınlar nezdinde mebzûliyeti işsizlikle cehlin onlarda ekseriyetle mevcûdiyetinden ileri gelmiyor mu?... (Topuz, 1909: 113-15).

Fatma Aliye Hanım yukarıda ifade ettiği sözlerle Osmanlı kadınlarının iş yaşamına dahil olmalarını talep eder. Ancak *Udi* romanında Bedia, Mail'den ayrıldığı dönemde ağabeyinin yanına taşınır ve bu süreç içerisinde ona yük olmak istemez. Bu nedenle evdeki taşınır mallarını ve kişisel eşyalarını satmaya karar verir. Ancak Bedia henüz çalışma yaşamına girmeyi aklından geçirmez, bu nedenle Fatma Aliye Hanım ona gerekli desteği ve teşviği verir (Topuz, 2013: 72). Bedia katıldığı davetlerde enstrüman kullanmak istemez, bunun nedeni ise çalgıcı olarak tanınmak istememesidir. Ancak romanın ilerleyen bölümünde Bedia, Fatma Aliye Hanım'ın tavsiyesi üzerine çalışma hayatına girmeye karar verir (Topuz, 2013: 7, 94, 98). Buradan anlaşılacağı üzere Fatma Aliye Hanım, hem romanlarında hem de gerçek yaşamında kadınları kamusal alana entegre etmek için çaba gösterir. Fatma Aliye Hanım *Mehasin* gazetesindeki bir makalesinde kadınların iş yaşamına giriş yapmaları gerekliliğini şu sözlerle dile getirir:

...Berher ki fabrikalar bir hayli İslam kadınlarını namus ve edeb dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tinedantela su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılrsa kadınların çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? Hiç olmazsa tireyi makaraya saracak basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara basma toplarına denklere de istif edemezler mi? Hala dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade istidat göstermez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir irada tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i ictimâiyeden hisseyab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasında sefaletlere de çaresâz olunmuş olmaz mı?... (Topuz, 1909: 340; Akt. Karaca, 2011: 105).

Bu makalesinde kadının çalışma yaşamına girişi ve hangi meslekleri seçebileceğine dair bilgi veren Fatma Aliye Hanım *Udi* romanında bu konu ile ilgili olarak, bir tartışmayı Bedia ve Helula arasında gerçekleştirir. Daha muhafazakar çizgide kalmaya çalışan Fatma Aliye Hanım'a göre, hali hazırda kamusal alanda varlık gösteren Helula, etik bir meslekte çalışmamaktadır. Ancak bu nedenle eleştirilen Helula'nın akli ile değil sadece bedeni ile kamusal alanda varlık göstermesinin eleştirildiği de düşünülebilir. Dans ederek hayatını kazanan Helula'nın bunu sadece bedeni üzerinden yapması, kadını bedene indirgeyen ataerkil zihniyeti pekiştirdiği söylenebilir. Tam da bu sebeple Bedia, Helula'ya bohçacılık, çamaşırcılık ya da dikişçilik gibi mesleklerle de hayatını kazanabileceğini tavsiye eder (Topuz, 2013: 54). Ancak bu tarz meslekler için şunu da eklemeyi ihmal etmez: “Nihayet kadına bir çamaşırcılık bir de dikişçilik hizmetinden başka bir şey bırakılmamış idi. Çamaşırcılıktan alacağı on beş kuruş ve üç dört gün sarfıyla dikebileceği bir pamuklu hırka veya bir entariden alacağı beş kuruşla temin-i maişet mümkün değil” der (Topuz; Akt. Karaca, 2011: 106). Fatma Aliye Hanım bir kadının ayakları üzerinde durmasını ve tüm hayatını teminat altına alması için daha iyi bir ücret beklentisi içinde olmasını tavsiye eder. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım, Bedia karakteri ile Helula'yı eleştirir ancak yine de bu iki kadın arasındaki diyalog üzerinden kadın dayanışmasına vurgu yapar.

Fatma Aliye Hanım, Müslüman kadınların iş yaşamına katılmadığı bir dönemde Bedia'yı ut hocası olarak tasvir eder. Elbette bu durum günümüzde önemli bir gelişme olarak görülmesi de Osmanlı döneminde Fatma Aliye Hanım'ın kadını

bir meslek ile bütünleştirerek tanıtması çok önemlidir (Günaydın, 2007: 117). Fatma Aliye Hanım'ın oluşturmaya çalıştığı kadına dair yenilikçi bakış açısını, diğer romancılarda göremeyiz. Bunun en güzel örneğini Canbaz şu şekilde ifade eder: “Uği Bedia’ya bir ut alınır ve Musevi bir ut hocası tutulur. Hocanın Müslüman bir kadın değil, Musevi bir kadın olması da yine dikkat çeker; çünkü uzun süre Türk romanında “kamusal alanda” görünen ve çalışan kadın Müslüman kadınlar arasından seçilmez” (Canbaz, 2005: 72). Canbaz'ın bu ifadesi, Osmanlı'daki Müslüman kadınların çalışma yaşamına katılmadıklarını ya da katılamadıklarını açıklamaktadır. Fatma Aliye Hanım ise *Udi* romanında yer verdiği başkişi olan Bedia'yı kamusal alandaki çalışma yaşamına geçirmeyi hedefler. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönemin kadınlar için çizdiği yolu bizlere gösterir ve daha sonra kendi çizgisini belli eder. Bu bağlamda Fatma Aliye Hanım, okurlarına kadınların birer birey olmaları gerektiğini ve herkesten önce kendilerine güvenmelerini öğütler. Bunun için ise ekonomik özgürlük şarttır (Topuz, 2013: 89).

Fatma Aliye Hanım, Bedia'yı kamusal alana geçirmeye çalışır, ancak bunu yaparken etik değerlere dikkat etmeyi göz ardı etmez. Ona göre, kadınlar bedenleri ile değil, akılları ile hayata tutunmalıdırlar. Bu nedenle Bedia, zekasını ve sanatını kullanarak ayakları üzerinde durur (Günaydın, 2007: 116). Fatma Aliye Hanım, diğer romanlarındaki kişiler gibi *Udi* romanında da Bedia ile yaşadığı toplumdaki kadının yerine dair değişiklik yapmak ister. Özellikle özel-kamusal alan ayrımı açısından, kadının iş yaşamına girişi konusunda çekimser davranması ve bu çekimserliğin üstesinden gelerek kamusala dahil olması çok önemli bir adımdır. Bu konuda ise Fatma Aliye Hanım'ın destek ve çabası göz ardı edilemez.

Liberal feministlerin özel-kamusal alan ayrımı konusundaki görüşleri Fatma Aliye Hanım'ın görüşleri ile paralellik gösterir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli nedenlerinden bir tanesi, kadınların özel alana hapsedilmeleridir. Kadınlar kamusal alanda varlık gösterdikleri taktirde bireysel, sosyal ve ekonomik anlamda kendilerini güçlü hissederler. Kadının kamusal alandaki varlığı, onun değerli görülmesinde ve söz hakkına sahip olmasında etkili olur. Bu nedenle kadınların erkeklerle eşit hak ve hürriyete kavuşması için liberal feministlere paralel olarak Fatma Aliye Hanım da benzer bir mücadele verir.

3.3.2.2. Kadının Erkek Üzerinden Tanımlanması Sorunu

Fatma Aliye Hanım, kadınların kamusal alan yerine, bilinçli bir ideoloji ile özel alanda tutulmalarına karşı çıkar. Kadınların diğer bireylere olan bağlılığı da aslında yaşamlarının çoğunu özel alanda geçirmeleri ile bağlantılıdır. Ataerkil düşünce ve toplum yapısında erkek kamusal alana hakimdir, kadın ise özel alana sadık kalmakla yükümlüdür. Elbette bu görüş kadını ikincil bir konuma iter ve kadının hem düşünsel hem de fiziksel anlamdaki faaliyetlerini değersizleştirir. Bunun sonucunda kadın özel alanda diğer bireylere birçok konuda sadakatle bağlı ve bağımlı hale gelmek zorunda kalır. Kadınlar, özel alan içerisinde anne, baba, eş, çocuk ve ailenin diğer üyelerinin bakımını üstlenirler ve bu geleneksel bakış açısına göre çok doğaldır. Ancak kadının kendi bireyselliği için bir şeyler yapması teşvik edilmez (Ersöz, 2015: 82-83). Bu gibi sebeplerle Fatma Aliye Hanım, kadının kendisine güvenmesini ve kendisi için bir şeyler yapmasını tavsiye eder. *Udi* romanındaki Bedia karakteri ile örneklediği gibi Bedia'nın kendisini diğer bireylere adanmak yerine, bir nesne olan ut ile manevi bir bağlantı kurması üzerinde ısrarla durur. Bedia, “Saz nerede ise gözüm gönlüm oradadır” (Topuz, 2013: 8) sözü ile kadının kendi bedeni dışındaki bir nesneyle olan ilişkisini tarif etmeye çalışır. Fatma Aliye Hanım, Bedia'yı udu ile bütünleştirerek tarif eder. Bunun nedeni ise sanatın genellikle erkekler üzerinden tasvir edilmesi ve herhangi bir alanda kadının bir nesne ile tanımlanmamasıdır. Örneğin; erkekler hem sanat alanında aktiftirler hem de birçok nesne ile bütünleşirler. Erkekler, kılıç, asa, taht gibi cisimlerle birlikte anılabilirler ve bu cisimler erkeklerin yönetme, güç, akıl ve saygınlık gibi özelliklere sahip olduklarını kanıtlamak için kullanılır. Kadınlar ise genellikle ev içi alana ait nesnelere anılırlar. Kadınların ev içi alanda bulunmaları onların sosyo-ekonomik, siyasal, sanatsal alanların dışında tutulmalarına ortam hazırlar. Bu nedenle kadınların, aile içerisindeki bireyler hariç kimseyle bütünleşme göstermeleri beklenmez. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, dönemin kadınlık rollerini değiştirme çabasıdır, kadınların da sanata ve enstrümanlara ilgi gösterebileceğini, onların da sanatı ve yaratıcılığı kullanarak kamusal alana geçişlerini gerçekleştirebileceklerini kanıtlamak ister. Daha önce de ifade edildiği gibi, Fatma Aliye Hanım bu kanıtlamayı *Udi* romanındaki Bedia üzerinden gerçekleştirir. Bedia ve babasının

sanata olan ilgilerinden şöyle bahseder: “Yemek ve içmeye nasıl ihtiyaçları varsa musikiye de ruhlarının gıdalarıymış gibi bir mecburiyet hissediyorlardı” (Topuz, 2013: 23). Fatma Aliye Hanım, Bedia'nın enstrümanına olan bağlılığını şu sözlerle ifade eder: “Beni hiçbir zaman terk etmeyen, avucumdan kaçmayan vefalı yarım! Bana daima dostluk eden can yoldaşım!... (Topuz, 2013: 102). Bedia, yaşamı boyunca birçok olumsuzlukla karşı karşıya kalır ve bu zorluklar karşısında desteği yanında bulur. Bu anlamda Bedia, bir nesneyi kişileştirir ve onunla bütünleşme eğilimi gösterir. Fatma Aliye Hanım, bu ilişkiyi şu sözlerle ifade eder: “...bu sevdalı ve aşık kadın olanca aşk ve sevdasını musikiye ve kendince musikinin cisimleşmiş bir örneği olarak kabul ettiği uda vermiş olduğundan, ut onun nasıl ekmek teknesi ise ruhun gıdası hayatının lezzetiydi. O udsuz yapamaz! Yaşayamazdı!... (Topuz, 2013: 104-105). Osmanlı döneminde yaşayan bir kadının özel alana ait bireylerle değil de bir nesneyle bütünleşmesi kadınlık rollerinin değişimi açısından çok önemlidir. Çünkü o dönemin romanlarında bu türden bir bütünleşme kadın karakterlerde görülmez. Erkeklerin sıklıkla özel alanda bulunmamaları ve kendilerini sanat ile bütünleştirmeleri dönemin yargılarına göre normal kabul edilir, ancak kadının sanatla ilgili olması ve bir cisim ile bütünleşmesi ve yaratıcı konumda bulunması kabul edilebilir değildir. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım arasında bir mektuplaşma dikkat çeker. Bu mektuplarda *Udi* romanının yazım süreci hakkında bilgi sahibi oluruz. Fatma Aliye Hanım, *Udi* romanının yazımı konusunda Ahmet Mithat Efendi ile mektuplaşarak, fikir alışverişinde bulunur. Bu süreç içerisinde Ahmet Mithat Efendi, romanı eleştirir ve bazı bölümlerin romandan çıkarılması gerektiğini söyler. Bu bölümlerden bir tanesi Bedia'nın Mail'e zıfaf gecesinde uyarılarda bulunması ile ilgilidir. Ancak Ahmet Mithat Efendi, bu konunun romandan kaldırmasını ister ve Fatma Aliye Hanım bunu kabul eder. Ancak aralarında sert tartışmalar geçer. Ahmet Mithat Efendi'nin Bedia'nın ölümünden sonra bu romanı gazetede yayımlamayı önermesi üzerine, Fatma Aliye Hanım bu teklifi reddeder ve romana alışılmamış bir son yazar (Eroğlu, 2018: 298). Bu örnekte olduğu gibi Fatma Aliye Hanım'ın özgürce yazmasının önüne geçildiği görülmektedir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi roman hakkında şu sözleri söyleyerek Fatma Aliye Hanım'a geri adım attırır: “Mesele yalnız benim kanâatim ile bitecek olsa nezâketen kanâat ederim. Ama umûmî olan işte öyle yapamam. Udî meselesi

dahi böyle oldu. Fakat neşr olunan Udî şimdiye kadarki âsârınıza benzemediğini herkes söyledi” (Eroğlu, 2018: 298). Ahmet Mithat Efendi'nin bu sözleri Fatma Aliye Hanım'ın kendine örnek olarak seçtiği bir birey tarafından etki altına alınabileceğini düşündürmektedir. Ancak Fatma Aliye Hanım, etrafındaki bireylerin desteği olmaksızın *Udi* romanını yayımlamaktan çekinmez ve bu anlamda Ahmet Mithat Efendi'ye karşı gelir. Romandaki bazı etik konular hakkında düzenlemeler yapar ve toplum tarafından gelebilecek eleştirileri engellemeye çalışır. Manevi babam olarak tanımladığı Osmanlı döneminin aydın yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin dahi Fatma Aliye Hanım'ı bu şekilde değerlendirmesi, Fatma Aliye Hanım'ın zor şartlar altında ve toplumun tabularına karşı çıkararak roman yazdığını kanıtlar niteliktedir. Bu durum ayrıca daha önce de vurgulanan ve Fatma Aliye Hanım'ın karşılaşabileceği toplumsal ön yargıları da göz önünde bulundurarak yazdığı iddiasını destekler.

Yani dönemin geleneksel düşünce kalıplarına göre kadının erkek olmadan bireyselleşmesi ve özgürleşmesi hatta bir cisim sayesinde bunu yapabilmesi muhtemel değildir. Ancak Bedia, aşkını, sevgisini ve tüm ilgisini sanata ve özellikle uduna yoğunlaştırır. Bedia, bu anlamda Fatma Aliye Hanım tarafından dönemin yenilikçi ve yaratıcı kadını olarak resmedilir. Fatma Aliye Hanım, Bedia karakteri ile oluşturmak istediği ideal kadın tipine bir örnek vermiş olur. Daha öncede belirtildiği gibi Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında da yansıtmaya çalıştığı kadınların yenilikçi ve özgürlükçü olduklarını ve bu kadınların direnişçi ruhlarıyla ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz.

Tanzimat romanlarında kadın ve erkeklerin serbest zaman etkinliklerine baktığımızda Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanının, başkişinin bir kadın olması ve bu kadının sanatla içli dışlı olarak sanatın felsefesini anlamak istemesi ve daha sonra bu sanatı geçim kaynağına dönüştürmesi açısından diğer romanlara kıyasla kadını farklı ve yenilikçi bir konuma yerleştirdiği söylenebilir. Bu noktada serbest zaman etkinliği diğer romancıların kişilerinde gözlemlenen okuma etkinliği ile sınırlı değildir. Pasif bir alımlama etkinliği olan okumanın yerini Bedia karakteri ile birlikte aktif bir yaratım ediminin aldığı söylenebilir. *Udi* romanında, kadının serbest zaman etkinliği farklı bir şekle bürünür. Daha açık bir ifade ile kadın hem kimliğini hem de gelenekselliğini değiştirmeye yönelik hareket eder. Bedia karakteri serbest zaman

etkinliğini bilinçli bir şekilde kullanma eğilimindedir. Dönemin diğer romanlarındaki kadınların piyano çalması, Fransızca öğrenmesi aslında kadınların bu etkinlikleri içselleştirmeyerek, sadece kopya etmesiyle alakalıyken, Bedia'nın özellikleri, sanatı ve eğitimi tamamen içselleştirmesi ile bağlantılıdır (Günaydın, 2007: 122-123). *Udi* romanında ise Bedia'nın diğer kişilere göre daha çok sanat ile bütünleşmesi ve bir kadın olarak yaratıcılığını kullanması dikkat çeker. Kadını yaratıcı olarak tanımlayan Fatma Aliye Hanım, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğe de darbe vurmak ister ve kadınlık rollerini tersine çevirmeyi amaçlar. Erkeğin aktif, kadının ise pasif özelliklerle tanımlanmasına karşı çıkar ve kadının üretkenliğini, yaratıcılığını, zekasını ön plana çıkarmayı hedefler. Erkeğin yaratıcı ve akılcı olabileceği nasıl kabul ediliyorsa, kadının da birçok önemli özelliğe sahip olduğunu kanıtlamak ve topluma kabul ettirmek ister. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım'ın toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bir duruş sergilediğini söylemek yanlış olmaz. Erkeğin yaratıcılığının, kadında mümkün olmadığını iddia etmek, iki cinsin birinin aşağıda birinin ise yukarıda olduğunu savunmaktan geçer. Çünkü bu sığ düşüncenin altında yatan neden kadının bir şeyi yaratma gücüne sahip olmadığı ile açıklanır ve kadın böylelikle pasifize edilmek istenir. Kadın-erkek eşitsizliğine karşı duran Fatma Aliye Hanım tıpkı liberal feministler gibi kadınların ikincil konuma itilmelerine bu şekilde tepki gösterir.

3.3.2.3. Akıl-Beden İkiliğinin Pençesinde Kadın

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadınlar akıl ve mantık ilkelerini kullanarak hareket ederler. Romanlarındaki kadınları özgürlükleri, bireysellikleri ve akılcılıkları ile tanımlarken, onları erkeksileştirmeye çalıştığı düşünülebilir ancak bu doğru bir değerlendirme değildir. Çünkü toplum içerisinde genel kabul edilerek, erkeklere atfedilen düşünce ve davranışlar, aslında kadınlarda da mevcuttur. Ancak geçmişten günümüze birçok düşünür, yazar veya araştırmacı kadın-erkek eşitsizliğini destekler nitelikte fikirler ortaya koyarak, asıl olanı göz ardı etmeye çalışırlar. Kadınların, erkeklere ait olan özellikleri benimsemelerinin yanlış olduğuna vurgu yaparlar. Örneğin daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi Jean Jacques Rousseau'nun kadın-erkek eşitsizliğine dair olan düşünceleri ve bu düşüncelerini temellendirmeye çalıştığı bazı metinlerinde kadınların erkeksileşmelerinin doğru olmadığını şu sözlerle açıklar:

Kadın, kadın olarak kaldıkça üstün, erkeklik savında buldukça geri kalır... Bizim haklarımızı ele geçirmek istediğinde, bizden geri kalır. Bu kesin ve genel gerçeğe, ancak az karşılaşılan durumlarda yanıt verilebilir. Bu da, kadın yanlısı geçinen incelik sahalarının bir türlü değişmeyen ikna biçimleridir (Rousseau, 2016: 187).

Rousseau'nun bu düşüncesi elbette toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırıdır. Rousseau, kadını ikincil varlık olarak ifade eder ve kadınların, erkeklere ait olduğunu düşündüğü, aktif özelliklere sahip olmak için çaba göstermemeleri gerektiğine vurgu yapar. Rousseau'ya göre zaten erkeklere özgü olan birçok özellik kadınlarda bulunmaz. Örneğin; akıl, mantık, güç, beceri gibi aktifliği temsil eden özellikler erkeklerin özellikleridir, geriye kalan pasif özellikler ise kadınlara aittir ve genellikle bu özellikler bedenseldir. Ancak Fatma Aliye Hanım bu eşitsiz düşünceye karşı durur. Fatma Aliye Hanım'a göre, bu durum kabul edilemez, ona göre erkeğe atfedilen bu özellikler iki cinse özgü olarak kabul edilmelidir ve bu noktada erkeksileştirmeye dair bir durum söz konusu değildir. Fatma Aliye Hanım, kadınların erkeklere benzemelerini değil, kendileri gibi olmalarını ister. Fatma Aliye Hanım'a göre, zaten Türk kültürü kadını değerli görmektedir ve bu değer kadının doğurganlığı, bereketi ve akli sayesinde daha da artmalıdır. Ona göre, kadın erkekten

aşağı değil aksine erkeğe denk konumdadır. Ona göre, kadına düşen görev, kendisini geliştirmek ve aklını kullanmaktır. Erkeklerin merkezi pozisyonda olmaları, kadınlarinsa marjinal konuma itilerek, ikincil varlıklar olarak görülmesi ciddi bir sosyal adaletsizliktir ve o, bu adaletsizliği ters yüz etmek için kaleminin gücünü kullanır. Bu bağlamda romanlarındaki kadınların bireysellikleri, özgürlükleri, yaratıcılıkları, akılcılıkları ön plana çıkan özelliklerinden birkaçıdır.

Romanda Bedia akıyla ön plana çıkarken, onun tam zıttı bedeniyle özdeşleştirilen Helula'dır. Fatma Aliye Hanım, *Udi* romanında bu iki kadın arasındaki farklılıkları dile getirir. Özellikle Bedia'nın zekasını, Helula'nın ise bedenini kullanması konusunda okuyucuya tartışma konusu sunar. Bu anlamda Helula, ataerkil düşünce sisteminin istediği doğrultuda kadın bedenini sergi nesnesi olarak kullanır. Fatma Aliye Hanım, kadın bedenini erkeğe beğendirmeye ve erkeğin isteklerine yönelik kullanmaya karşıdır. Ona göre, insan bedenini değil, zekasını ortaya koymalıdır. Elbette zekanın ortaya konması diğer bireyler için değil, kadının kendi benliği için gereklidir.

Fatma Aliye Hanım, kadınların akılcılığını ortaya koymak ve bu durumu topluma kabullendirmek için diğer romanlarında olduğu gibi *Udi* romanında da kadınlara önemli roller verir. *Udi*'deki Bedia eğitim, sanat, irade, mantık, zeka gibi özelliklerle donatılır. Erkeklerle has özellikler olarak kabul edilen akıl, mantık, soğukkanlılık gibi nitelikler Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanındaki Bedia karakteri ile değişim ve dönüşüme uğrar. Böylelikle Fatma Aliye Hanım, kadını fiziksel özellikleri ile değil, zekası ile tanımlamış olur. Yaşadığı toplumun kadın için belirlediği düşünce ve davranışları reddederek, yenilikçi bakış açısı ile kadını yeniden tanımlamak ister.

Geleneksel toplumsal yapı düşünüldüğünde kadının Osmanlı toplumunda da bölünmüş bir kimlik olarak değerlendirildiği dikkat çeker. Sadece bedene indirgenen kadının aklını ve duygularını kullanmasına izin verilmez. Fatma Aliye'nin karşı çıktığı nokta da tam da budur. Bu noktada Fatma Aliye Hanım'ın liberal feministlere olan yakınlığı dikkat çeker. Örneğin: Aydınlanma düşüncesinden esinlenen kadın hakları savunucusu Mary Wollstonecraft, akla çok önem verir ve kadın-erkek eşitsizliğini, akıl kavramı üzerinden değerlendirir. Ona göre, kadın ve erkek aynı akıl kullandıkları halde kadınlar, toplumun geleneksel bakış açısını temsil eden bireyleri

tarafından “aklı kısa yaratıklar” olarak kabul görürler. Wollstonecraft, kadın-erkek eşitliğinin mümkün olması için kadınların akıl, fazilet ve bilgi gibi özellikleri edinmelerinin gerekliliğini vurgular (Aktaş, 2013: 62). Bu noktada kadınların ve erkeklerin tanımlanmaları esnasında akıl-beden dikotomisi kullanılır. Bu dikotomi de toplum tarafından değerli ve güçlü görülen cinsin yani erkeğin “akıl”, tam zıttı kabul edilen kadının ise “beden” üzerinden açıklanması söz konusudur. Erden'e göre: “Akıl-beden dikotomisinde akıl, kendi içerisinde bir tutarlılığı da barındıracak şekilde, kültürü, hakikati, mutlaklığı, mantıklı olanı, düzeni, kararlılığı, rekabeti, güçlüyü ve aktif olanı temsil ederken; aynı şekilde beden de doğayı, duygusallığı, irrasyonelliği, düzensizliği, çift değerliliği, zayıflığı ve pasif olanı temsil eder” (Erden, 2008: 130). Bu noktada akıl sahibi olan birey önemli görülmekte ve kadınlık-erkeklik akıl temel alınarak değerlendirilmektedir. Bu kurguda akıl, bedeni dışlar, küçümser ve görmezden gelir. Geleneksel bakış açısı ve toplum yapısında ise bu durum aklın bir cinsiyete indirgenmesine ortam oluşturur. Akıl, erkeğe ait bir özellik olarak kabul edilirken, beden kadınlıkla bütünleştirilir ve kadın ötekileştirilir. Erden'e göre:

Kadını dışlayan ve öteki kılan bu dikotomik ilişki diğer taraftan modern anlayışa içkin eril bakışın kendine özgü bir şekilde inşa edeceği politik formun da gerçekleşmesini mümkün kılacaktır. Sözü edilen dikotomik ilişkinin bir uzantısı olarak bu politik form, bahsi geçen dikotominin belirleyici ögesi olan (eril) aklın beden ile kurduğu bu dikotomi de beden'in inşası sürecinde ürettiği erkek ve kadına yüklenen eril temsil biçimleriyle oluşturulmuş temel bir uğraktır (Erden, 2008: 130).

Antik Yunan'da ortaya çıkan ve günümüzde de karşılaştığımız akıl-beden, doğa-toplum, iyi-kötü, eril-dişi gibi düalist bölünmeler çerçevesinde önemli ve değerli görülen her şey erkekle özdeşleştirilirken, tersinin ise kadın ile ilişkili olduğu kabul edilir. Nazlı'ya göre, Antik Yunan'dan gelen bu bakış açısı iki cins için karakter özelliklerini de belirtir: “Rasyonel-duygusal, güçlü-zayıf, aktif-pasif gibi ayrımlara yol açan bu özellikler, erkeğin üstünlüğünü ve kadının ikincilliğini belirlediği oranda bu değer ölçütünden payını alır” (Nazlı, 2006: 12). Kadının ötekileştirilmesi, ikincilleştirilmesi ve değersizleştirilmesinin söz konusu olduğu eril bakış açısında kültür, mutlaklık, kararlılık, düzenlilik, güçlülük, aktiflik gibi özelliklere erkekler; doğa, irrasyonellik, kararsızlık, düzensizlik, denetlenemeyen duygusallık, sezgicilik,

zayıflık, pasiflik gibi özellikler ise kadınlara atfedilir. Çünkü ataerkil inşa modelinde, eril bakış açısının kadınlık-erkeklik rolleri sınırlamalarında kadınlar nazik, yumuşak başlı ve sevecen olmalı buna karşılık olarak ise erkekler kavgacı ve rekabetçi olarak tanımlanmalı. Bu cinsiyetçi ayrıştırma sonrasında cinslere atfedilen özellikler normal kabul edilir. Bunun sonucunda duygulu bir erkek ya da güçlü bir kadın normal olmanın çok dışındadır (Akt. Erden, 2008: 134). Bu cinsiyetçi bakış açısı erkeği nesnellikle tanımlarken, kadını ikincil ve itaatkar konuma iter. Kadını beden ile bütünleştiren dikotomi, onun ikincilleşmesini yeniden ve yeniden üretir. Fatma Aliye Hanım, akıl-beden dikotomisine karşı gelerek, toplumsal kuralların erkeğe ait olarak gördüğü akıllı, kadın için de görünür kılar.

Liberal feministler, kadın-erkek eşitliğini savundukları için kadın ve erkekteki aklın aynı olduğunu belirtirler. Bu nedenle liberal feministler, erkeklerin zeka, kadınların beden ile tanımlanmasına karşı bir duruş sergilerler (Dikici, 2016: 526). Fatma Aliye Hanım'ın, bu noktada da liberal feministler ile ortak özelliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü hemen hemen tüm romanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini savunur ve kadını ikincilleştiren uygulamaları reddeder. Kadının, erkekten farkının olmadığını ve zekanın tek bir cinse özgü bir özellik olarak kabul edilemeyeceği üzerinde ısrarla durur.

3.3.2.4. Özgürlük ve Bireysellik İlkesi

Fatma Aliye Hanım, romanlarındaki kadınları pasif bireyler olarak tanıtmaz, bunun aksine direnen, güçlü ve asi bireyler olarak ele alır. Bedia karakteri kendi annesi de dahil olmak üzere 19. yy geleneksel Osmanlı kadını imgesine yönelik bir kırılmayı temsil eder. Bu anlamda Bedia bir dönüşümün tetikleyicisi niteliğindedir ve bu kırılma Bedia'nın davranışlarıyla net bir şekilde ortaya konur. Osmanlı toplumu içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliği gözetilmediği gibi birçok konuda kadınlara yasaklama getiren uygulamalar vardır. Bu yasaklamaların bir kısmı kadınların sosyal yaşamları ile ilgilidir. Toplumsal yaşamdaki bu yasaklar kadınların sosyalleşmelerini engeller ve onları ev içi alanda tutmayı amaçlar. Fatma Aliye Hanım bu yasaklara karşı, romlarında yarattığı kişiler üzerinden başkaldırır. Tanzimat romanlarında tek başına seyahat eden Müslüman kadınlara yer verilmez. Örneğin; Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat romancıları arasında yenilikçi ve daha eşitlikçi bir konumdadır ancak onun romanlarına bakacak olursak, Müslüman kadınların tek başına seyahat ettiklerinden bahsetmez ve onun romanlarında seyahat eden kadınlar yabancıdır (Özdemir, 2014: 180). Müşerref Avcı bir makalesinde, Halide Edip Adivar'ın kendi toplumunda gördüğü toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalığının Amerikan Koleji'nde okurken oluşmaya başladığından bahseder. Amerikan Koleji'nde okuyan Halide Edip Adivar, yanındaki yabancı arkadaşlarının Avrupa'ya ve Amerika'ya seyahat etmelerine, erkeklerle sohbet etmelerine, peçesiz dolaşabilmelerine şahit olur. Bu durum onun Müslüman kadınları da özgür bireyler olarak görmek istemesine neden olur (Avcı, 2016: 55). Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı'da ve daha sonra da Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar birçok konuda olduğu gibi seyahat alanında da sınırlandırılırlar. Osmanlı dönemindeki kadınların nasıl davranmaları, nasıl giyinmeleri, nasıl konuşmaları ile ilgili devletin düzenlemeler ve yasaklamalar getirdiği düşünüldüğünde kadınların bireysel tercihlerinin önemli olmadığı ortadadır. Kadınlar kendi yaşamları hakkında bireysel tercihlerini ve özgür iradelerini kullanamazken, onların tek başlarına seyahat etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın kendi dönemindeki kadın-erkek eşitsizliğine yönelik bu uygulamaya sessiz kalması düşünülemez. Fatma Aliye Hanım, romanlarındaki kadınların bireysel olarak seyahat ettiklerinden bahseder. *Udi*

romanındaki Bedia karakteri ile kadının tek başına seyahat etmesinin mümkün olduğunu kanıtlar. Fatma Aliye Hanım, Bedia'yı özel alandan çıkarmaya ve onu domestik özelliklerinden arındırmaya çalışır. Bedia'nın özel alandan çıkarak, geleneksel anlayışın dışında kalması onu, yenilikçi, bireysel ve özgür bir birey olarak algılamamızı kolaylaştırır. Romanda özellikle, Bedia'nın özgür ve bekar bir kadın olarak İstanbul'a gitmeye karar vermesi onun özel alandan sıyrılışına işaret eder. Çünkü Bedia, tek başına seyahat ederek, özgürlüğünü ve bireyselliğini elde eder. Onun özgür bir birey olarak topluma örnek olması roman geleneğinde ilkler arasındadır. Özgür birey dendiği zaman erkeklerin bu kategori içerisinde yer almaları kadınların ise özgürlük konusunda sınırlandırılmaları söz konusudur. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım, bu konuya da gerekli özeni göstererek, değinmekten çekinmez. Fatma Aliye Hanım ve liberal feministler arasındaki ortak noktalardan bir tanesi de özgürlük kavramına verdikleri önemdir. Kadınların bireysel tercihlerini ve özgür iradelerini kullanmaları liberal feminizmin önemli maddelerinden bir tanesidir. Bu anlamda, liberal feministler bireyin özgürlüğünü ve özgür iradenin kullanımı üzerinde çalışmalar yaparlar. Fatma Aliye Hanım ise erkeklerin özgür olduklarını varsayar ve kadınların bu özgürlükten mahrum bırakıldıklarını açıklamaya çalışır. Bunu yaparken romanlarındaki kadınları kullanır. Kadınların özgürlükleri için erkeklere nazaran çok daha zahmetli bir yolculuk geçirdiklerini anlatmaya çalışır.

Kadınların seslerini yükseltmekten çekinmemelerine dair bir diğer örnek ise Bedia'nın Mail'e karşı isyan etmesinde görülür. Bedia ve Mail arasındaki olumsuzluklar, tartışma boyutunu aşmıştır, bu nedenle Bedia, Mail'e şu sözleri söyler: “Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona yamamak, onun başına musallat olmak istemem! Kadınlık onurumu ayaklar altına alamam! İşte bu kadar!... (Topuz, 2013: 65). Bedia'nın Mail'e son sözü söyleme cesareti göstermesi kadının bireyselleşmesi ve özgürleşmesini vurgulamak adına atılan önemli bir adımdır. Bedia, kendisini Mail'e bağlı ve bağımlı görmez, kendi kararını alır ve Mail'i terk eder. Ancak Mail, Bedia'nın özel eşyalarına el koymak ister. Bedia ise, “Eşyama istersen el koy! Fakat beni zapt edemezsin! Gideceğim!...” der (Topuz, 2013: 66). Bedia'nın bu sözleri de kadınların özgür bireyler olarak kabul edilmesi açısından çok önemlidir. O dönemde bir kadının, eşinin iznini almadan en ufak bir konu hakkında karar vermesinin mümkün olmadığı düşünülürse, Bedia'nın kararlılığı

ve direnişini dikkat çeken noktalar arasındadır. Ayrıca kadınların bireyselleşmeleri ve özgürleşmeleri ile evlilik kurumu arasında önemli bir bağlantı olduğu görülür.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadınlar onun idealize ettiği kadınlardır. Bedia'nın kararlılığı, zekası, mantığı ve sanatla bütünleşmesi de bu anlamda onun bedeni ile değil zekasıyla ön plana çıkması açısından önemlidir. Bedia'nın bir kadın olarak bireysellik ve özgürlük ile tanımlandığının bir diğer göstergesi de evliliğini bitirmek yönünde aldığı karardır. Mail'e aşk ve sevgi ile sıkı sıkıya bağlı olan Bedia, aldatıldığını öğrendikten sonra duygularını geri plana atarak, Mail'den vazgeçer (Topuz, 2013: 60). Bu noktada Bedia'nın özgür iradesini kullanarak tercih yapabilmesi çok önemli bir detaydır ve bir kadının tercih yapabilmesi onun bireyselleşmesi adına önemli bir adımdır. Ayrıca duygusal anlamda bağlı olduğu bir bireyden vazgeçmeye karar vermesi de dikkat çeker.

3.3.2.5. Aile ve Evlilik Kurumu İçerisinde Kadının Konumu

Osmanlı toplumunda bireylerin erken yaşta evlilik kurumuna dahil olmaları toplum içerisinde istenilen bir durumdur. Kadınların istek ve rızalarının çok dışında gerçekleşen bu uygulama elbette sadece Osmanlı toplumunda değil, birçok toplumda da yaygın bir toplumsal gerçektir. Dahası evlilik kurumu içerisinde kadının, erkek için var olduğu, görevinin onun hoşuna gitmek ve ona itaat etmek olduğu varsayılır ve bu durum sadece Osmanlı toplumu içinde geçerli değildir. Daha önce de vurgulandığı gibi modern Batı Felsefesi'nin merkezinde bulunan isimlerden birisi olan Rousseau'nun da kuramsallaştırdığı erkek için var edilen kadın imgesi benimsenmiş olur. Bu bağlamda Rousseau Emile'e uygun, onun için var olan bir eş tasavvur eder ve bu eşin özellikleri aşağıdaki gibidir:

Sophie'nin en çok bildiği ve kendisine en büyük bir itinayla öğretilen bölümü, kadın türüne özgü çalışmalardır; hatta bugün önem verilemeyen şeyler, yani giysisini biçmek ve dikmek gibi işlerdir. İğne ile başarılan hiç bir iş yoktur ki, Sophie bilmesin ve o işi büyük bir zevk ile yapmasın...Sophie, evle ilgili tüm inceliklerle ayrı ayrı ilgilenmiştir. Örneğin, yemek pişirir, masayı hazırlar, malzemenin fiyatından anlar; her çeşit nesnenin türünü bilir. Hesap yapmasını ve defter tutmasını çok iyi öğrenmiştir (Rousseau, 2016: 195).

Rousseau'nun tasavvur ettiği kadın tipi, erkek gibi kamusal alanda bulunmak yerine, ev içi alanda sınırlı bir yaşam sürmeye yönlendirilir. Ev içi alanın bakıcısı olarak kabul edilir, ancak dışarıda bulunan erkek ondan üstündür ve saygıyı hak eder. Rousseau, "Kadın, başında bulunana saygı gösterir, senin için çalışan odur. Senin ekmeğini kazanan ve seni besleyen odur. İşte insan budur", der (Rousseau, 2016: 212). Rousseau insan tanımını kadına bakan ve besleyen erkek için yapar. Bu nedenle onun *Emile* kitabındaki örnekte de olduğu gibi, kadınların bir erkekten bağımsız olarak tek başlarına var olabilecekleri kabul edilemez ve bir erkeğin himayesine girmeleri beklenir. Kadının bireyselliği ve özgürlüğü elinden alınarak, isteği ve zaman zaman rızası dışında gerçekleşen bu evlilik uygulamaları birçok toplumda mevcuttur. Osmanlı toplumunda da kaçınılmaz olan bu uygulama, kız çocuklarının kk yaşlardan itibaren evliliğe yönelik yetiştirilmeleriyle daha da pekiştirilir. Fatma Aliye Hanım'ın bu konu hakkındaki görüşü, toplumsal genel kural ve kabullerden yana değildir. Dolayısıyla diğer romanlarında değindiği evlilik ve aile

ile ilgili konulara yönelik olan bakış açısı *Udi* romanında da görülebilir. *Udi* romanındaki Bedia, dönemin geleneksel bakış açısına göre, evlenme yaşına gelmiştir. Bu sebeple kendi için çizilmiş olan toplumsal kurguya uygun hareket ederek evlenir. Ancak evlenme kararını kendi alır ve evleneceği kişiye kendi karar verir. Bedia, eş seçimi konusunda, ailesinin itirazlarına ve tenkitlerine rağmen kendi uygun gördüğü eşi seçer. Canbaz, Bedia'nın bu seçimi hakkında şunları ifade eder: "...kendisini uzun süredir ısrarla isteyen ve hakkında metihlerini duyduğu, pencereden gördüğü Mail'i aklındaki eş hayaline daha yakın bulmuş ve kendine eş olarak seçmiştir" (Canbaz, 2005: 83). İşte bu noktada Fatma Aliye Hanım, aşk, sevgi ve saygı gibi duyguların kadın söz konusu olduğunda göz ardı edilmesine karşı çıkar. Ona göre, her konuda olduğu gibi aşk, sevgi, saygı ve evlilik gibi konularda bireyler bilgilendirilmelidir ve bilinçlendirdikten sonra onlara tercih yapma şansı verilmelidir. Şemi, evlilik hakkında kardeşini bilgilendirmek için, ona yeni bir ut alarak eve gelir, fakat bu udun kusur olarak değerlendirilen bir özelliği vardır. Udun sap tarafında "Aşkta hıyanetten başkası çekilir" yazısı vardır (Topuz, 2013: 36). Şemi'nin Bedia'ya hediye olarak verdiği ut aslında evlilik hakkında önemli bir mesaj niteliğini taşır. Şemi, Bedia'yı dış dünya hakkında bilgilendirmek ister. Eş seçimi konusunda da dikkat etmesi için elinden geleni yapar. Şemi, Fatma Aliye Hanım'ın iç sesini temsil ederek, eş seçimi konusunda dış görünüşe aldanmamak gerektiğini ve mantık çerçevesinde davranmanın yerinde olacağını vurgular. Fatma Aliye Hanım romanlarında birçok konuya değinirken, akıl, mantık, bireysellik gibi önemli maddelerden yararlanır. Evlilik ve aile ile ilgili konuların çözümlemeleri yapılırken liberal feminist teorinin bu sıralanan önemli maddelerinden Fatma Aliye Hanım'ın yararlandığını söylemek mümkündür. Bu noktada Fatma Aliye Hanım'ın liberal feminist teorinin rasyonellik ilkesine vurgu yaptığı söylenebilir. Ataerkil bakış açısının kadını akıldan yoksun bireyler olarak tanımlamasına, karşıt bir tavır sergilediği görülebilir. Dahası yukarıda belirtilen bireylerin evlilik konusunda tercih yapma şansının olması ile ilgili madde de yine liberal feministlerin üzerinde durduğu bir konudur (Güripek, 2015: 3). Fatma Aliye Hanım, bireysel tercih, akılcılık gibi özelliklerden evlilik konusunda da yararlanır ve bu anlamda liberal feminist teorinin ana maddelerine yoğunlaştığını söylemek yanlış olmaz.

Daha önce de değindiğimiz gibi aile ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde Şemi'nin Bedia için bir uyarıda bulunması ve ona yol gösterici olması söz konusudur. Şemi, Fatma Aliye Hanım'ın bu konudaki görüşünü temsil eden kişidir. Fatma Aliye Hanım, birçok konuda olduğu gibi Şemi ve Bedia arasındaki ağabey-kız kardeş konusunda da yenilikçi bakış açısını kullanır. Bedia ve Şemi arasındaki kardeşlik ilişkisi Fatma Aliye Hanım'ın istediği boyuttadır. Bu iki kardeş arasındaki bağlılık, samimiyet ve sohbet o dönemin koşullarında aile içerisinde pek rastlanan bir örnek değildir. Fatma Aliye Hanım burada aile arasındaki ilişkileri, kendi istediği boyuta taşımaya da çalışır. Bedia'nın ağabeyi Şemi ile olan arkadaşlığı ve sırdaşlığı Fatma Aliye Hanım'ın öngördüğü aile modeline uygundur.

Fatma Aliye Hanım, romanlarındaki kişilerin bazılarını geleneksel bazılarını ise modern bakış açısını temsil ettirir. Okuyucuyu tek bir doğruya odaklamak yerine, yer yer çok yönlü seçim hakkı sunan Fatma Aliye Hanım, bireylerin kendi tercihlerini kendilerinin yapmasını ister, ancak bazı bölümlerde Fatma Aliye Hanım'ın bireysel tercihlerini de yansıttığını görmemiz mümkündür. Bu nedenle romanlarında bireylerin eş seçimleri konusu üzerinde durur. Eşlerin evlilik öncesinde birbirlerini görmelerini ve tanımalarını tavsiye eden Fatma Aliye Hanım, *Udi* romanında Bedia'nın eş seçimi konusunda bu ayrıntıya yer verir. Bedia, kendisi ile evlenmek isteyen iki aday arasından kendi isteği doğrultusunda özgür bir tercih yapar. Çevresinden yapılan müdahaleler onun özgür iradesine engel olamaz. Daha sonra yaptığı tercihten pişman olsa dahi, bu onun tercihidir ve Fatma Aliye Hanım, bu konu hakkında olumsuz bir tutum sergilemez. Çünkü Bedia evliliğe karar verip, eşini seçebildiği gibi boşanmaya karar verip, eşinden ayrılmaya da cesaret gösterebilir. Bu nedenle onun yaptığı tercih doğru da olsa yanlış da olsa Bedia'nın özgür iradesi, bağımsızlığı ve bireyselleşmesi için çok önemlidir ve bu anlamda Bedia, dönemin Osmanlı kadını için bir rol-model oluşturur.

Fatma Aliye Hanım'ın evlilik konusundaki görüşlerinde tam bir netlik olduğunu söylemek yanlış olur. Bedia'nın eş seçimi konusunda aceleci davranmış olduğu düşünülürse Fatma Aliye Hanım'ın Bedia'ya yanlış bir tercih yaptırmış olduğu düşünülebilir. Belki de ona göre, toplumsal tabuların öngördüğü çerçevede evlenmek, doğru bir davranış değildir. Bedia, evlenme yaşı geldiği için evlenmek ister. Bir nevi kendi üzerinde bir sorumluluk hisseder, aile ve toplum içerisinde ise

evlilik konusunda zorunluluğu da vardır. Bu açıdan baktığımızda Bedia, görüntüye aldanır, ancak kendi tercihini yapar ya da iki seçenek arasında kaldığı için zorunluluk ve sorumluluk duygusu ile hareket ederek, acil ve yanlış bir seçim yapmış olur. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın yenilikçi, özgürlükçü ve bireyselleşmeye önem veren bir kadın romancı olması, romanlarındaki kişilerle okuyucuyu bilgilendirmeye çalışması açısından çok önemlidir. Bu nedenle yaşadığı dönemin geleneksel kabullerinin aksine, kadını birçok alanda olduğu gibi evlilik ve aile içerisinde de daha görünür daha aktif, bireysel ve özgür kılma eğilimi gösterir.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında görücü usulü ile evlilik yapan gençlerin yanında eşlerini kendileri seçen gençler de vardır. Bedia ve Mail görüşüp, konuşup, anlaşıp evlenmeseler de, uzaktan uzağa birbirlerini görerek evlenirler. Fatma Aliye Hanım, genel olarak romanlarında günümüz şartlarıyla evlilik öncesi ilişkilerden bahsetmez fakat evlenmeden önce eşlerin birbirlerini görmeleri gerektiğinden bahseder. Bedia, kadınların eş seçiminde söz haklarının olmadığı bir dönemde kendi özgür iradesi ile tercih yapar. Erkeklerin kadınları seçmesi ile gerçekleşen evlilik modellerinin Fatma Aliye Hanım sayesinde romanlarda tersine çevrildiğini söylemek mümkündür. Çünkü Fatma Aliye Hanım, romanlarındaki kadınları etkili bir şekilde ortaya koyarak, kadınların bireyselleşmelerinin ve özgürleşmelerinin önemini vurgular. Ona göre, eş seçimi gibi bireyin hayatına yön veren ve hassas olunması gereken bir konuda kadınların söz haklarının olmaması tamamen eşitsiz bir uygulamadır. Hem bireysel hem de toplumsal açıdan kadınlar için sorun teşkil eden bu uygulama Fatma Aliye Hanım'ı rahatsız eder. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlı dönemini içerisinde kadın hakları savunuculuğunu üstlendiğini söylemek yanlış olmaz. Fatma Aliye Hanım, kadınların dezavantajlı olarak buldukları Osmanlı toplumunda, onların yaşadığı bireysel ve toplumsal sorunları yazı yoluyla eleştirir ve kadınları ikincilleştiren bazı toplumsal kural ve görüşleri değiştirip, dönüştürmeyi amaçlar.

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanında anne figürüne rastlanmaz. Bu durum feminist literatür açısından bir sorun olarak değerlendirilmesi gereken bir detaydır. Fatma Aliye Hanım'ın akıllı, erdemli, güçlü ve direnen kadınları arasında annelik ile bağdaştırılan bir kişi yoktur. Bu noktada kendisi de bir anne olmasına rağmen Fatma Aliye Hanım'ın idealleştirmeye çalıştığı örnek kadınlarını, annelikten soyutladığı

düşünülebilir. Bu durum annelik rolü ile ön plana çıkan bir kadının akıl ve mantık gibi özelliklerle özdeşleştirilmemesi sonucunu doğurabilir ve bu da liberal feminizm çerçevesinde olmasa da feminist literatür içerisinde problematik bir durum olarak değerlendirilir. Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönem söz konusu olduğunda, feministler açısından hassas olan annelik rolünü, güçlü olarak tarif etmemesinin elbette birçok nedeni olabilir. Romanlarında bazen anne karakterini verse dahi, anneyi silik bir şekilde yansıtır. Bazense roman içerisinde anneye hiç yer vermez. Onun romanlarında çokça güçlü, azimli, başarılı, eğitilmiş, gururlu, akıl-mantık sahibi kadınlara yer vardır. Ancak bu kadınlar annelik duyguları ile ön plana çıkarılmazlar ya da anneler bu özelliklerle tasvir edilmezler. Aslında benzer bir yaklaşıma 20. yy feminist geleneğin öncü isimlerinden olan Simone de Beauvoir'ın metinlerinde de rastlanır. Simone de Beauvoir, *Bir Genç Kızın Anıları* adlı eserinde anneliğe karşı bakış açısını şu sözlerle ifade eder:

...Evcilik oynarken de, çocuk bakma işlerini üzerime almamak şartıyla anne olmayı kabul ederdim. Öteki kızların bebek oynayışına dudak büküp geçer, kardeşimle, kendimize özgü bir şekilde bebek oynardık... Gerçek yaşamda, işlerin daha başka olduğunu biliyordum: Bir evin annesi, eşini omuzlamak zorundaydı. Yiğitla angarya altında ezilmek zorundaydı. Kendi geleceğimi düşündüğüm zaman, bu kölelik öylesine çekilmez görünürdü ki, hiç çocuk doğurmamaya karar verdim. Benim için önemli olan, kafaları yoğurmak, kişilikleri biçimlendirmektir. Öyleyse, öğretmen olurum diye düşünüyordum (de Beauvoir; Çev. Selvi, 1994: 65-66).

Yukarıda Simone de Beauvoir, çocukluk döneminde anneliğe yönelik olan düşüncelerini dile getirir. Annelik rolünü diğer rollere oranla daha zor ve daha zahmetli olarak görür ve anne olmak istemez. Bu nedenle birçok kız çocuğunun anne olmak için yetiştirildiği düşünüldüğünde de Beauvoir, bu rolü reddederek, öğretmen olmak istediğini söyler. Anneliğin bu denli reddedilişini temsil eden bir başka isim ise Fransız feminist Elisabeth Badinter'dir. *Kadınlık mı Annelik mi* adlı eserinde, annelik sevgisinin bir içgüdü değil, toplumun yarattığı bir ürün olduğunu savunur. Ona göre, “Çocuk arzusu ne sabittir ne de evrensel. Kimileri çocuk ister, kimileri istemez, kimileri ise aklından bile geçirmez. Seçme şansı olduğundan beri, bu konuda farklı görüşler ortaya atılmaktadır ve artık içgüdüden ya da evrensel arzudan söz etmek mümkün değildir” (Badinter; Çev. Ekmekçi, 2015: 17-18). Görüldüğü

üzere annelik ile ilgili olarak birçok farklı yorum bulunur. Badinter anneliğin içgüdüsel olmadığından bahsederken, de Beauvoir anne olan kadının yaşamının neredeyse son bulduğundan bahseder. Fatma Aliye Hanım ise annelik hakkında farklı bir yorum getirir ve her iki durumu da zorunlu bulmaz. Onun romanlarında kadınların öncelikleri farklıdır. Annelikleri ile ön planda bulunmayan kadınlar, azim, çalışkanlık, rasyonellik, eğitim gibi alanlara yönelirler. Fatma Aliye Hanım, bu anlamda da döneminin diğer romancılarından ayrılır. Çünkü kadını sadece annelik görevi ile kısıtlamaz ve kadına başka pencereler açar. Kadını annelikten soyutlamak feminist teori için hem iyi hem de kötü sonuçlar doğurabilir, bu nedenle bu noktada hassas olunması önemlidir. Daha önce de değinildiği gibi kadının fizyolojik bir özelliği sonucu meydana gelen annelik kadın cinsinden tamamen soyutlanamaz, aksine önemli bir fizyolojik özelliktir ve değerli görülmelidir. Ancak annelik bir tercih olmalı ve zorunlu olmamalıdır. Annelik, aile, toplum ve kültür üçgeni içerisinde sıkışıp kalmak yerine bireysel bir tercih olarak yer edinmelidir.

Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında olduğu gibi *Udi* romanında annenin ön planda olmaması, babanın ise başkışı olan Bedia'ya çok yakın olması önemle üzerinde durulması gereken bir detaydır. Bedia'nın babasına ve babasının da Bedia'ya olan ilgisi dikkat çeker. Bedia'nın babası gençlik yıllarını birçok hata yaparak geçirir ve bu durum Bedia'nın ağabeyi olan Şemi'yi olumsuz yönde etkiler. Ancak romanda Bedia'nın annesinden çok fazla bahsedilmez. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın annelik figürünü örterek, baba-kız arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye çalıştığı düşünülebilir. Morkoç, Fatma Aliye Hanım'ın baba figürü üzerinde ısrarla duruşundan şu şekilde bahseder:

Romanlarında babaların, zaafı ve kusurlarıyla tasvir edilmelerine karşılık, kızlarının üzerinde büyük ölçüde etkileri söz konusudur. Babaların kararı ve kızlarını yetiştirme biçimi romandaki kadın karakterlerin tüm yaşamını değiştirir; kaderini belirler. Kızlar, babalarının günahlarına rağmen onları destekler, korur ve anlamaya çalışır. Fatma Aliye'nin eserlerinde baskın biçimde ortaya çıkan olumlu baba-kız ilişkisine karşılık, Tanzimat döneminin diğer romanlarında sıklıkla karşılaşılan baba-oğul çatışması tezat oluşturur (Morkoç, 2016: 532).

Yukarıda Morkoç'un da ifade ettiği üzere Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında baba-kız ilişkisinden olumlu bir şekilde bahsedilir. Ancak diğer Tanzimat romanlarında olduğu gibi baba-oğul arasındaki ilişkiden ılımlı olarak bahsedilmez. Bu nedenle onun romanlarındaki baba-kız ve baba-oğul ilişkilerini değerlendirirken, Freud'un psikanaliz kuramına değinmek yanlış olmayacaktır. Freud'un psikanaliz kuramı içerisinde, erkek çocukların anneleri ile bütünleşmesine oedipus, kız çocukların babaları ile bütünleşmesi ise elektra kompleksi olarak tanımlanır (Topçu, 2017: 6). Daha açık bir ifadeyle oedipus ve elektra kompleksi kaynaklarda şu şekilde geçer: “Küçük erkek çocuk annesine âşık olur ve babasını öldürmek ister veya küçük kız babasına âşık olur ve annesini öldürmek ister. İlkine çoğunlukla oedipus kompleksi ve ikincisine de elektra kompleksi denir” (Craib; Akt. Şenödeyici, 2012: 81). Bu açıklamadan yola çıkarak, Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanındaki Bedia ve babası arasındaki bütünleşme Freud'un elektra kompleksine uygun olabilir. Aynı şekilde Bedia'nın ağabeyi Şemi ve babası arasındaki gergin ilişki de oedipusa örnek olabilir.

Sigmund Freud, elektra teorisini Yunan Mitolojisi'ndeki ünlü Yunan kumandan Agamemnon adlı tragedyardan esinlenerek isimlendirir. Temel olarak bu kuram kız çocuklarının babalarına karşı fallik dönemde cinsel bir ilgi duymaları ve bununla paralel olarak anne figürüne karşı bir düşmanlık beslemeye başlamaları düşüncesinden hareketle ortaya çıkar. Elektra kompleksinin karşıtı olan Oedipus kompleksi konusunda Fromm şöyle der:

Oedipus kompleksi, Freud için şu anlama gelir: Dört, beş yaşlarında cinsel arzuları uyanan erkek çocukta annesine yoğun bir istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği babasını kendisinin karşıtı, hem de rakibi olarak görmesine yol açar. Bu durumda babasının yerine geçmek ve onu ortadan kaldırmak isteyen çocukta babasına karşı büyük bir düşmanlık duygusu doğar. Babasını rakibi olarak görmesi, aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir (Fromm; Akt. Şenödeyici, 2012: 81).

Fromm'un da bahsettiği bu gelişimsel süreç kız çocukları ve babaları arasında da aynı şekilde işler. Psikanalitik kuramına göre, erkek çocuklarının ilk çatışması babalarıyla, kız çocuklarının ise anneleriyle yaşadıklarıdır. *Udi* romanında görüldüğü gibi Bedia ve babası arasındaki ilişki elektra kompleksine örnek olabilir. Şemi ve babası arasındaki gerginlik ise erkek çocuk ve babası arasındaki çatışmanın görülmesi açısından bir örnek oluşturur.

Fatma Aliye Hanım'ın elektra kompleksini kullanmasının iki sebebi olabilir. Bunlardan birincisi, dönemin Tanzimat romancılarının çoğunun oedipus kompleksine uygun olarak karakter seçmeleridir. Tanzimat romancıları sıklıkla baba-oğul arasındaki çatışmalardan bahsederler. Fatma Aliye Hanım'ın ise bu alışagelmışliklerden pek hoşlanmadığı romanlarındaki farklılık yaratma çabasından da anlaşılabilir. Bu nedenle elektra kompleksini kullanarak ana-kız arasında da çatışmanın olduğunu ve kız çocuğunun babaya yöneldiğini söyleyebiliriz. Bir diğer neden ise, Fatma Aliye Hanım'ın kendi yaşamı içerisinde deneyimlediği elektra kompleksi ile ilgili olabilir. Fatma Aliye Hanım'ın gerçek yaşamının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı *Uzak Ülke* adlı eserde annesi ile yakın bir ilişki içinde olmadıkları, hatta annesinin geleneksel ve katı bakış açısına sahip bir kadın olması sonucunda Fatma Aliye Hanım'ın sürekli kısıtlanması söz konusudur. Eserin ilerleyen bölümlerinde Fatma Aliye Hanım ve annesi arasındaki uzaklığın daha da arttığı ve Fatma Aliye Hanım'ın babası ile daha çok yakın olduğu anlaşılır. Buradan yola çıkarak, Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında annelikten çok fazla bahsetmemesinin nedeninin, annesi ile arasında önemli bir bağın bulunmaması olabilir.

3.3.2.6. Eğitim

Fatma Aliye Hanım diğer romanlarında olduğu gibi *Udi* romanında da eğitime ve öğrenmeye büyük önem verir. Eğitimin özellikle toplumun dezavantajlı bireylerini, yani kadınları kapsamaması gerekir. Kadınlar eğitim sayesinde haklarına sahip çıkabilirler ve toplumda var olduklarını kanıtlayabilirler. Özaydınlık'ın da ifade ettiği gibi:

Bireylerin toplumda etkin bir rol alması, toplumla uyum içinde yaşayabilmesi; haklarını bilmesi ve kullanabilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu haklardan biri olan eğitim, diğer haklarını bilmesi ve kullanması açısından son derece önemlidir. Eğitim hakkını toplumun diğer üyeleriyle eşit ve etkili kullanan birey toplumun gelişiminde de etkin rol oynar (Özaydınlık, 2014: 95).

Bireyin öncelikle aile ve daha sonra toplum içerisinde söz hakkına sahip olabilmesi, kendisini savunabilmesi, haklarından haberdar olabilmesi, eşit ve özgür bir yaşam sürebilmesi ve kendisini geliştirebilmesi için öncelikli şart eğitimidir. Liberal feministlerin de ısrarla üzerinde durduğu konulardan olan eğitim, kadının eleştirel düşünme becerisine sahip olması için önemli bir basamaktır. Wollstonecraft'a göre, eğitiminin kadınların gelişimi için birçok önemli özelliği bulunur. Kadınlar kendi mevcut durumlarını, rasyonel bir bakış açısı ile değerlendirme fırsatına eğitim sayesinde sahip olabilirler. Böylelikle kadınlar kendi yaşamalarını gözden geçirip, değerlendirebilir ve kör itaat yerine eğitilmiş olarak yaşamlarını sorgulayabilirler. Kadınların eleştirel düşünme becerileri arttıkça ruhsal olarak da güçlenirler. Bununla birlikte eğitim sayesinde ekonomik olarak da güçlenmeleri söz konusudur (Donovan, 2016: 35-36). Bunun farkına varan Fatma Aliye Hanım romanlarında sıklıkla eğitimin öneminden bahseder ve şu sözleri dile getirir: “Cenabıhak bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını beyan buyurmuştur. Hanımlarımız ilim ve fünunla tezeyyün eylemelidir” (Topuz; Akt. Karaca: 97). Dönemindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine tepki olarak, kadınları dönüştürerek tanımlar. Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanındaki Bedia, diğer romancıların kadın karakterlerinden farklıdır. Bu farklılık diğer romancıların kadın karakterlerinin öğrenme konusunda kendilerine sınırlar

çizimleri ile alakalıdır. Oysa Bedia, Fatma Aliye Hanım'ın diğer kadınları gibi öğrenmeye ve eğitim almaya karşı büyük bir aşk besler. Fatma Aliye Hanım, *Udi* romanında Bedia karakteri vasıtasıyla, eğitimi ve öğrenmeyi sonu gelmez bir olgu olarak tanımlar. *Udi* romanının, kadının kamusal alandaki varlığı açısından ele alınması da Tanzimat dönemi romanları içerisindeki farkını ön plana çıkarır. Kadının etik sınırlar içerisinde kamusal alana girişi, yaratıcı ve üretici konumda bulunması da çok önemlidir. Romanda, kadın ve erkeğin farkı olmadığını dolayısıyla eğitim ve çalışma yaşamında da cinsiyet açısından bir ayrım bulunmaması gerektiği üzerinde ısrarla durulur (Günaydın, 2007: 115-117).

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanında, Bedia'nın eğitimi hakkında birçok ayrıntıya yer verilir. Bunlardan en önemlisi ise Bedia'nın sanat dersi aldığı bölümlerdir. Nazmi Bey, Bedia'nın çocukluğundan itibaren onu gözlemler ve sanata karşı olan ilgisini fark eder. Bu nedenle Bedia sekiz yaşına geldiğinde, ona uygun bir kanun yaptırılır. Daha sonra ciddi bir eğitim alması için bir hoca tutulur. Nazmi Bey, Bedia'nın bir sonraki eğitim aşamasında kızına eşlik etmek ve onu bizzat kendi ustalaştırmak ister. Bedia'nın sanat konusundaki kabiliyeti Nazmi Bey'i daha da mutlu eder ve Nazmi Bey, Bedia'ya birçok enstrüman temin eder. Bedia'nın yetenekli oluşu ve bu konuda eğitim alması, onu ustalaşma yolunda ilerletir. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, romandaki erkeklerin kız ve erkek çocuk ayrımı yapmaksızın çocuklarının eğitimlerine önemle eğilmelerine dikkat çeker ve bu durumun gerekliliğini vurgulamaya çalışır.

Bedia, İstanbul'u ziyaret ettiği bir dönemde nota ile tanışır. Şam'da nota ile ilgili bir ders almamıştır, bu nedenle İstanbul'daki müzik hocalarının birine öğrenci olmak ister. Bedia, her daim öğrenme aşkı ile dolu olduğu için, ilgi duyduğu sanat dalını her özelliği ile bilmek ve öğrenmek ister. Bu bilme ve öğrenme isteği, onu eğitime zaman ayırmaya yönlendirir. Bedia, istek ve amaçları uğruna birçok fedakarlıkta bulunur. Udi olduktan sonra bile eğitime ara vermez, haftanın belirli günleri müzik dersi almak için hocasının yanına gider. Fatma Aliye Hanım, Bedia karakteri ile okuyucularını, öğrenmenin, eğitim almanın yaşı ve cinsiyeti olmadığı mesajını vermek ister. Bedia'nın eğitime ve öğrenmeye aç bir kadın olarak tasvir edilmesi, Fatma Aliye Hanım'ın kadınlık rollerinin değişmesi yönünde çalışmalar yaptığının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat romancıları arasında, Jean Jacques Rousseau'nun da ifade ettiği gibi kadının ev içi alanla ilgili konularda eğitilmiş olmasını, yetiştirecekleri bireyler için gerekli gören bir anlayış yaygındır. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın kadın için bunun ötesinde bir eğitim anlayışına sahip olduğu, kadına verilecek eğitimin onun kamusal hayata entegre olmasını sağlaması gerektiğini savunduğu açıktır. Fatma Aliye Hanım kadınlara verilen eğitimin niteliğinden rahatsızlık duyar ve bu rahatsızlığını şu sözlerle dile getirir: “Kadınlarımızın da talim ve tedrisine lüzum-ı kati görüldü. Lakin bu suret-i tedris ekseri bir süs ve ziynet hâlinde oldu. Tahsile başlayan erkeklerin artık cahil zevceler istemeyeceği düşünülerek gelin olacak kızları süslemek makamında dersler gösterildi” (Topuz; Akt. Karaca: 98-99). Fatma Aliye Hanım kadının omuzlarına, “nesil yetiştiriciliği” gibi başka bireylere yönelik bir sorumluluk yüklemek yerine, eğitimi kadının bireysel, bilişsel ve sosyal anlamda gelişimi için gerekli görür. Eğitimin kadınları bilinçlendireceğine ve geliştireceğine inanır ve bu yönde önerilerde bulunur.

Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olan Fatma Aliye Hanım'ın kadınların toplum içerisindeki konumlarına dair önemli bir romanı olan *Udi*, Bedia adını verdiği kendi ayakları üzerinde durabilen güçlü bir kadın ve onun hayat hikayesiyle karşımıza çıkar. Ayrıca romanda aşk, evlilik, ahlak, baba-kız ilişkisi ve kardeş ilişkileri adına da yaşantılar güzel bir örnek olarak sunulur. Bu eserde Osmanlı dönemi kadınının nasıl bir varlık gösterdiğini bizlere aktarır. *Udi*, kadının toplumdaki yerine dikkat çekmek için yazılmış bir eserdir. Romanda kadınların da erkekler gibi güçlü olduklarının, kendi ayakları üzerinde durduklarının, kendilerini geçindirebildiklerinin ispatı yapılır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanı, İlk olarak 1899 tarihinde İkdam Matbaası tarafından yayımlanır. *Udi* romanı, kadınların her anlamda ikincil konumda yer almalarından rahatsızlık duyan Fatma Aliye Hanım'ın önemli bir eseridir. Bu roman toplumsal tabulara karşı çıkış niteliği taşır ve kadının yaşadığı toplumsal sorunlar içerisinde vurgulanması gereken birçok konuyu içerisinde barındırır.

Bu romanda Fatma Aliye Hanım ut ile hayata tutunan Bedia adlı güçlü bir kadının hayat hikayesini tüm gerçekçiliği ile okuyucuya aktarır. Bedia'nın evlilik

yapmadan önceki mükemmel hayatı, ani verilen evlilik kararı sonucu değişime uğrar. Onun hayat mücadelesini kaleme alan Fatma Aliye Hanım, hem Bedia'yı hem de bazı bölümlerde kendi düşüncelerini açıklayarak romana farklı bir renk getirir. Romanda Bedia'nın çocukluğundan gençliğine kadar aldığı müzik eğitimi ve müziğe özellikle uda olan sevdası onun hayatında önemli bir dönüm noktasına sebep olur. Bedia, çalışma taraftarı bir kadın değildir fakat daha sonra çalışmaya karar verir. Bedia'nın geçirdiği bu dönüşüm Fatma Aliye'nin Osmanlı kadını için öngördüğü dönüşümü yansıtır. Fatma Aliye bu dönüşümü benzeri görülmemiş niteliklere sahip güçlü ve rasyonel kadınlar yaratarak geleneksel kadınlık tasvirlerini yıkmaya çalışarak tetiklemek ister. Uğurlu, Fatma Aliye'nin bu tavrını şu şekilde özetler: *Udi*'de Bedia, *Refet*'de ise Refet, kendi ayakları üzerinde durabilen, çalışıp ailesinin geçimini temin eden, zorluklardan yılmayan mücadeleci tiplerdir. Erkekler ise kadınların aksine zayıf ve silik tiplerdir (Uğurlu, 2012: 37). Uğurlu'nun da ifade ettiği gibi Fatma Aliye Hanım, alışlagelmiş kadınlık ve erkeklik tasvirlerini ters yüz eder. Toplumun egemen sınıfını oluşturan erkekleri yüceltmek yerine, kadınların da var olduklarını kanıtlamak ister. Bu nedenle romanlarında erkekler yerine baskın kadınlara yer verir. Onun romanlarındaki kadınlar, aktif ve güçlüdürler. Hatta kamusal alanda varlık göstererek, kendilerini topluma kabul ettirme eğilimindedirler. Özgürleşme ve bireyselleşmeye yönelik hareket ederler. Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönemde kadınların bireysel ve toplumsal sorunlarına özellikle, aile içindeki konumlarına ve evliliklere dair problemlere karşı sessiz kalmamış; aşk, evlilik, kadının çalışması ve toplumdaki yeri hakkındaki yenilikçi görüşlerini her fırsatta romanları vasıtasıyla okuyucuya aktarmıştır. Fatma Aliye Hanım, yaşadığı toplumdaki kadınların merak duygularının ve öğrenme isteklerinin olduğunu, romanlarındaki kadınlar vasıtasıyla kanıtlamaya çalışır, okuyucularını da bu düşünceyi benimsemeleri için yönlendirir.

Fatma Aliye Hanım, yaşadığı toplumdaki kadınların maruz kaldığı eşitsizliklere, onların yaşadığı bireysel ve toplumsal sorunlara sessiz kalmayı tercih etmez. Onun, üzerine basa basa anlatmaya ihtiyaç duyduğu konu cinsiyet eşitsizliğidir. Fatma Aliye Hanım, akıl, bilgi, beceri, erdem, gurur gibi konularla ilgili örnekler vererek kadın-erkek eşitliğinin mümkün olduğunu açıklamaya çalışır. Liberal feminizme ait olan birçok kavramı da farkında olmadan kullandığı

düşünülebilir. Onun, akla, bilgiye, eğitime, kişisel tercihe, özgür iradeye, kadının kamusal alana ve eğitim alanına katılımına olan inancı, liberal feminizmin kabulleri arasındadır. Mary Wollstonecraft'ın akıl kavramına büyük önem verdiği daha önce de belirtilmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın da roman ve makalelerine bakıldığında akıl kavramına ne denli önem verdiğini görebiliriz. Toplumsal sorunlara çözüm arayışında olan Fatma Aliye Hanım'ın, özellikle kadın haklarını savunma anlamında gösterdiği çaba çok önemlidir. Romanlarındaki kadınları kullanarak, kadınların da güçlü olduklarını açıklamaya çalışır. Özellikle öğrenme ve eğitim almaya karşı sonsuz bir ilgisi olan kadınlar yaratır. Bu yönüyle de Fatma Aliye Hanım, liberal feministlerle ortak noktada buluşur. Dahası romanlarındaki kadınların çoğunu özgür bireyler olarak tanıtır ve bu bireyler kendi kararlarında özgür iradelerini kullanabilirler.

Bununla birlikte romandaki başkişiyi sanat ve enstrüman ile bütünleşmesi dikkat çeken özelliklerden bir tanesidir. Kamusal alanda varlık göstermeyen kadın profili yerine, özel alanda hapsolmayan, akıllı, azimli ve dirençli kadınlar yaratır. Bu nedenle de döneminin birçok romancısından çok farklı olarak kadını yeniden ve güçlendirerek tanımlamış olur.

3.3.3. *Enin*

Fatma Aliye Hanım'ın *Enin* adlı romanı diğer romanları gibi öncelikle Osmanlı'nın tarihi, edebi ve sosyal yaşamı hakkında bilgi edinmemize yardımcı olan önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. *Enin* romanı, Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin kadınlarının karşılaştığı sorunları dile getirmesi açısından önemlidir (Demircioğlu, 2010: 104). Fatma Aliye'nin romanlarında özellikle çeşitli kadınların kişisel hayatlarında karşı karşıya kaldıkları bireysel sorunlar olarak okuyucuya yansıtılan ancak daha detaylı incelendiğinde oldukça ideolojik ve toplumsal cinsiyet tartışmaları açısından önem arz eden birçok konuya değinildiği görülür. Ayrıca aile, evlilik, ekonomik durum, siyasi duruş, sanatsal ve kültürel konular gibi birçok alanda Fatma Aliye Hanım yaşadığı dönem ve kültür hakkında bilgi verir. *Enin* romanının farklı bir özelliği ise Fatma Aliye Hanım'ın daha önce yazdığı diğer romanları ile bağlantı içerisinde olmasıdır (Demircioğlu, 2010: 107).

Fatma Aliye Hanım, kadınların erkeklere göre ikincil ve eşitsiz bir konumda olduklarının farkındadır. Bu nedenle kadın ve erkek arasındaki eşitliği açıklamak için İslam dinini kaynak olarak kullanır. İslam dininin gerçekte olması gerektiği gibi yorumlanıp, uygulanmadığını öne sürer. Ona göre İslam dini eşitlikçi ve hoşgörülü bir yapıyı temsil eder. Geleneksel bakış açılarının aksine İslam dininin kadınları değerli gördüğünü düşünür (Er, 2010: 380).

Fatma Aliye Hanım'ın böylesine geleneksel ve kadını ikincilleştiren bir bakış açısından kopuşunda benimsediği en önemli rehber liberal feminizmdir. Aslında Fatma Aliye Hanım'ın liberal feminizmi birebir Avrupa'da benimsediği şekliyle kucakladığını söylemek yanlış olur (Canbaz, 2005: 23). Ancak Fatma Aliye Hanım, liberal feminizmin akıl, eğitim, bireysellik, doğal haklar ve eşitlik gibi temel öğretileri ile yakından ilgilidir ve bu konularla ilgili düşüncelerini roman ve makalelerinde bahsetmekten çekinmez. Aksine yenilikçi bir bakış açısı ile okuyucularına mesajlar vererek, düşüncelerini açıklama şansına sahip olur. Fatma Aliye Hanım romanlarında liberal feminizme ait kavramları kullanarak, okuyucuları olan kadınları bilgilendirmek ister. Onları sıkmayan bir dil kullanarak kadınların eğitim almalarını, hayatlarını tek başlarına da sürdürebilmelerini sağlayacak

donanıma sahip olmalarını, başka bireylere muhtaç olmamalarını, kamusal alana katılmalarını, eş seçiminde özgür olmalarını destekler nitelikte yazılar yazar ve *Enin* romanı bu yazılarının sonucusudur. Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadınları başkişi olarak verir ancak erkekleri ise genelde kadınları destekler nitelikte yenilikçi düşüncelere sahip bireyler olarak uyarlar. Ayrıca kadınların dayanışma ruhu içerisinde hareket etmesi gerektiğini vurgular. Fatma Aliye Hanım'ın 1910 yılında basılan *Enin* romanı sosyolojik açıdan birçok konuyu mercek altına alır. Öncelikle aile kurumu, evlilik gibi konuları hem kadın hem de erkek açısından ele alır. Fatma Aliye Hanım, geleneksel bir yaşam tarzında yetişip kendisini geliştirdiği halde toplumsal normları bazen kabul eder bazen de karşı çıkar bir tavır sergiler.

Fatma Aliye Hanım'ın *Enin* romanı, kadınların sosyal ve kamusal yaşamları ile ilgili bilgi sahibi olacağımız önemli bir kaynaktır. *Enin* romanını, özellikle yazıldığı dönem içerisinde değerlendirirsek, ele aldığı konular ve verdiği toplumsal mesajlar hem kadınlar hem de erkekler açısından yerleşik toplumsal cinsiyet rollerine vurulan bir darbe niteliğindedir. Dönemin diğer aydın yazarlarının çoğunluğunun erkek olması ve belli başlı konular ele almalarına karşılık olarak Fatma Aliye Hanım'ın yenilikçi konulara parmak basması önemlidir (Er, 2010: 387). Ayrıca Fatma Aliye Hanım, liberal feminizmin öğretilerinden olan akıl, mantık, eğitim, özgür irade ve eşitlik gibi kavramlara önem verir ve bunları romanlarında vurgular. Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarındaki gibi *Enin* romanında da başkişi kadındır. *Enin* romanı, Sabahat adlı başkişi olarak karşımıza çıkan genç bir kadının ve çevresindekilerin yaşamını ele alır. Sabahat, bebekken annesi vefat eder ve annesinin daha önceleri yanına aldırıldığı, genç yaşta bir kadın olan Sabite Hanım, Sabahat'ın bakımı ile ilgilenir. Sabahat'ın annesi vefat edince Sabite Hanım ona bakmaya devam eder ve daha sonra Sabahat'ın babası ile evlenir. Bu evlilikten Nebahat dünyaya gelir fakat Sabite Hanım, Sabahat'a olan ilgi ve alakasını hiç kaybetmez. Adeta öz kızı gibi Sabahat ile ilgilenir. Sabahat beş yaşına gelince babasını kaybeder, hayata artık anne ve babası olmadan devam eder. Annesinden kalan mirası, oturduğu yalısı ve daha birçok mülkü ekonomik olarak onu rahat ettirir (Topuz, 2012).

Romanda sıklıkla bahsedilen Ekrem Efendi, Sabahat'ı hem maddi hem de manevi yönden destekleyen dayısı olarak tanıtılır. Sabahat'ın ailesi vefat edince, dayısı olan Ekrem Efendi ve onun ailesi Sabahat'ın evine taşınırlar. Ekrem Efendi,

Sabahat'a karşı özenli davranır ve ona hem maddi hem de manevi anlamda ayrı bir ilgi gösterir. Ailenin diğer üyeleri arasında Sabahat'ın dayısının ilk eşinden olan Suat ve erken yaşta eşini kaybettikten sonra dayı Ekrem Efendi ile evlenen Sütude Hanım vardır ve ikisinin evliliklerinden Nihat dünyaya gelir. Suat ve Nihat tatil zamanlarında İstanbul'daki yalıya dönerler. Suat, Sabahat gibi anne tarafından zengindir ve zengin olduğunu anladığı günden beri Nihat'ı ayırmayıp ona maddi manevi destek olur. Ağabey kardeş olan Suat ve Nihat birbirlerini sevip, sayarlar fakat Sabahat onların da üvey kardeş oldukları halde birbirlerine nasıl düşkün olduklarını görüp, imrenir. Çünkü Nebahat ile olan ilişkisi kardeşlik boyutunda değildir. Sabahat, Nebahat'a ne kadar değer verse ters tepki ile karşılaşır. Burada Sabahat'ın başka anneden olan üvey kardeşi Nebahat, romanda geçen çatışmaların odak noktasındadır. Ayrıca Ekrem Efendi'nin başka annelerden dünyaya gelen oğulları Suat ve Nihat, romanda ön plana çıkan eğitilmiş erkeklerdir. Onlar gibi eğitilmiş olması ile dikkatleri üzerine çeken diğer bir kişi ise Sabahat'ın ablasının oğlu olan Rıfat'tır. Fatma Aliye Hanım, romanda yer verdiği erkeklerin eğitilmiş olmalarına dikkat eder. Çünkü Fatma Aliye Hanım'ın ortaya koymaya çalıştığı ideal kadınlık ve erkeklik rolleri içerisine girebilmeleri için hem kadının hem de erkeğin eğitilmiş ve ileri görüşlü olmaları gerekir. Burada liberal feminizmin öğretilerinden biri olan eğitime vurgu yapan Fatma Aliye Hanım aynı zamanda bu eğitimi liberal feminizmin diğer bir öğretisi olan eşitlik ilkesi ile kadın ve erkek için geçerli kılmaya çalışır. Daha anlaşılır bir ifade ile ise *Enin* romanındaki kadınlardan sadece Sabahat ve Fehame'nin değil ayrıca cariye olarak tanıtılan Piraye ve İtimat'ın da iyi birer eğitim aldıkları bilinir. Romanda bu kadınlar Fatma Aliye Hanım'ın yansıtmaya çalıştığı örnek kadınlık modeline sahiptirler. Romandaki erkekler gibi Avrupa'ya giderek eğitim alma şansı olmayan kadınların evlerinde özel ders alarak eğitilmiş olmaya çalıştıkları anlaşılır. Ayrıca Sabahat ve Fehame'nin karşı karşıya kaldıkları birçok olumsuzluk karşısında sığınacak bir liman olarak, eğitime yönelmeleri Fatma Aliye Hanım'ın liberal feminizmin de vazgeçilmez ilkelerinden olan eğitime ne denli önem verdiğini anlamamıza yardımcı olur. Fatma Aliye Hanım, *Enin* romanında genellikle erkeklerin kadınlara destek olduğunu belirtir. Özellikle erkekler kadınları destekler niteliktedir ve adeta kadınların seslerini duyurmalarında etkili olurlar. Roman Sabahat'ın üzerinden şekil alır ve bu nedenle tüm kişiler Sabahat'ın çevresindedir.

Özellikle bu kişiler aile dostu veya yakın akraba olarak karşımıza çıkarlar. Romanda bu kişilerin konuşmalarına ve zaman zaman Fatma Aliye Hanım'ın romana katılımına rastlarız. Romanın meseleleri öncelikle Sabahat ve daha sonra Suat, Nebahat, Nihat, Rıfat, Fehame, Piraye ile şekil almaya devam eder. Romanın önemli meselelerine değinecek olursak öncelikle evlilik kurumuna dikkate değer bir önem verildiğini görürüz. Romanda evlilik konusunun işlenmesi açısından önemli kişiler olan Sabahat ve Suat kuzendirlir. Bu iki kişi *Enin* romanında evlilik kurumu ve evlilik öncesi eşlerin birbirlerini tanımaları gibi konular hakkında dönemin özelliklerini bizlere aktarır. Romanda Sabahat ve Suat her anlamda birbirlerine uygun olarak görülürler. Bu uygunluk onların eş olmalarını talep eden Ekrem Efendi'nin görüşleri ile desteklenir. Sabahat ve Suat, eğitim, ekonomik durum, ahlak ve daha birçok konuda birbirlerine denk kabul edilirler. Bu nedenle eş olmak için birbirlerini tanımalarında bir engelin olduğu düşünülmez. Suat ve Nihat'ın Avrupa'daki eğitimlerini tamamlamalarına kısa bir süre vardır. Okulunu bitirip, meslek sahibi olacak olan Suat'ın Sabahat ile evlenmesi için Ekrem Efendi, Sabahat ile konuşma yapar. Sabahat bir süre düşündükten sonra dayısının önerisini kabul eder ve iki genç nişanlanırlar. Suat bu dönem içerisinde tatil için İstanbul'a gelir ve nişanlısı ile konuşup, görüşme fırsatı bulur. Aslında evlilik öncesi eşlerin birbirlerini görmesi, romanın yazıldığı dönemde kabul gören bir uygulama değildir. Ancak Fatma Aliye, bu durumu normalleştirir ve anlatısında Sabahat ve Suat'ın birbirleri ile konuşup, görüşmelerini meşru kılar. Hatta romanda Ekrem Efendi tarafından Avrupa'dan getirilen, Sabahat'ın kadın öğretmenini Miss Mod, Sabahat ve Suat'ın konuşup, görüşmeleri esnasında onlara uzaktan eşlik eder. Ekrem Efendi, çoğu kez Miss Mod'dan Sabahat ve Suat'a eşlik etmesini rica eder. Bu anlamda Ekrem Efendi iki genç nişanlıyı kontrol altında tutmaya çalışır. Romanda Miss Mod adeta bir gözetmen olarak karşımıza çıkar. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumu içerisinde bu konuda oluşabilecek lüzumsuz gerginliğin Miss Mod karakteri ile önüne geçmeye çalışır.

Sabahat ve Suat arasındaki evlilik öncesi eşlerin birbirlerini tanımalarına örnek olan bir diğer detay Sabahat'ın ablasının oğlu Rıfat ve Piraye arasında olan ilişkidir. Piraye, Rıfat'ın ailesi tarafından küçük yaşlarda satın alınan bir cariye olarak çizilmesine rağmen aile tarafından bir evlat gibi benimsenir. Diğer taraftan Piraye Rıfat'a aşiktir ancak Rıfat Piraye'yi kardeşi gibi sever. Romanda eğitime

verilen önem Piraye karakteri üzerinden de belirgin bir şekilde okuyucuya yansıtılır. Cariye olarak bilinen Piraye, iyi bir eğitim almıştır. Ayrıca yabancı dil öğrenmesine ve sanatsal çalışmalarda bulunmasına olanak tanınır. Romanda cariye olarak tanıtılan diğer bir kişi ise Sabahat'ın yardımcısı olan İtimat'tır. İtimat, küçük yaşlarda cariye olarak alındığı için Sabahat ile birlikte eğitim alır. Romanda Sabahat ve İtimat'ın birlikte yabancı dil öğrendikleri ve sanatsal çalışmalar yaptıkları vurgulanır. Bu iki cariyeyi sıra dışı bir tavırla eğitilmiş, akılcı ve bağımsız kadınlar olarak resmeden Fatma Aliye, liberal feminizmin bu yöndeki öğretilerini temel alarak içinde yaşadığı toplum için birer rol model yaratır. Romanda cariyeler de dahil olmak üzere hemen hemen tüm kadınlar akılcı yeteneklerini geliştirmek ve kendilerini gerçekleştirmek için sosyal alanda yeniliklere kucak açarlar.

Romandaki bir diğer evlilik meselesi Rıfat ve Piraye arasındaki ilişki ile ortaya konmaya çalışılır. Rıfat'ın ailesi öz kızları gibi gördükleri Piraye'nin Rıfat ile evlenmesini uygun görürler. Ancak Rıfat, Sabahat'ın yan yalısına taşınan Fehame'ye aşıktır. Rıfat'a göre Fehame'nin eğitimi ve zekası hal ve hareketlerinden bellidir. Fatma Aliye Hanım, eğitim, sanat ve etik gibi konularla oluşturduğu örnek kadın ve erkek modeli içerisinde Sabahat'tan sonra Fehame'yi gösterir. Rıfat'ın ailesi Rıfat'a Piraye ile evlenmesi konusunda baskı uygular. Ancak Rıfat'ın Fehame'ye olan ilgi ve alakası ailesinin ısrarları karşısında bir değişime uğramaz aksine Rıfat, Fehame'ye daha fazla yaklaşır. Rıfat'ın ailesi uzun uğraşlar sonunda Rıfat'ın isteğine boyun eğmek zorunda kalırlar. Daha sonra Fehame'ye görücü gitmeye karar verirler. Ancak Fehame'nin nişanlı olduğunu öğrenince eve dönerler. Rıfat'a bu durumu açıklarlar ancak Rıfat, Fehame'ye çok aşıktır ve bu durumu kabullenemez, hasta düşer. Bir yandan Fehame'ye aşık olan Rıfat hasta düşerken bir yandan da Rıfat'a aşık olan Piraye hasta düşer. İki platonik aşık bu süreç içerisinde sıkıntılı günler geçirirler ve dönemin yaygın hastalıklarından biri olan vereme yakalanırlar. Romanın ileri bölümlerinde Fehame'nin nişanı atılır. Ancak Rıfat hasta olduğu için bu durumdan haberdar olamaz. Fehame daha sonra tanımadığı biri ile evlendirilir. Romanda Fehame, Sabahat kadar şanslı değildir. Fehame'nin ailesi onu hiç tanımadığı biriyle rızası olmadan evlendirmek ister ve Fehame evleneceğini nikah olmadan bir gün önce öğrenir. Fatma Aliye Hanım'ın bu romandaki Fehame karakteri, romanın yazıldığı dönemin geleneksel evlilik modeli olan, görücü usulü bir evlilik yapar.

Fehame, yaşamı ile ilgili hiçbir konuda söz sahibi değildir ve elbette evlilik söz konusu olduğunda da durum değişmez. Fatma Aliye, Fehame karakterini bu şekilde çizerek okura Sabahat üzerinden olumlu, mutsuz bir evliliğe mahkum edilen Fehame üzerinden ise olumsuz bir örnek sunarak okuru kendi akıl yürütme becerisi ile doğruyu bulmaya yönlendirir. Görücü usulü evliliklerin yaygın olduğu bir dönemde Fatma Aliye Hanım, bu evlilik türüne alternatif olarak yenilikçi bir bakış açısı ile farklı bir model oluşturmaya çalışır ve dahası bu yenilikçi bakış açısını sadece Sabahat gibi kadınların ağzından değil Rıfat gibi eğitilmiş, aydın ve ideal erkek modelini yansıtan erkekler üzerinden de dile getirerek meşrulaştırır. Fehame'nin, bağımsız bir kişi olamamasına karşılık bir örnek olarak romanın başkışisi olan Sabahat, ailesi olmadığı için Ekrem Efendi'nin gözetiminde yetişir ancak bu durum onun özgür iradesini kullanmasına engel olmaz. Örneğin: Sabahat, Suat ile evlenmeyi özgür iradesiyle kabul eder ve ileri bölümlerde yine özgür iradesini kullanarak Suat'tan ayrılır. Sabahat, yaşamı ile ilgili herhangi bir konu hakkında bağımsız bir şekilde özgür iradesi ile kararlar alıp, bunları uygulamaya çalışır.

Liberal feminizm ile çok yakından ilgili olan, bireyin bağımsız olmasının gerekliliği, Sabahat ve Rıfat karakterlerinin evlilik konusundaki tartışmaları ile açıklanmaya çalışılır. Sabahat ve Rıfat sık sık bir araya gelerek birçok konu hakkında tartışma şansına sahip olurlar. Bu tartışmalar esnasında en belirgin olan konu evlilik ile ilgili olmaktadır. Sabahat ve Suat'ın nişanlanmadan önceki ve sonraki dönemlerinde Rıfat, Sabahat'ın akılcı davranması konusunda ona destek olur. Bu destekle birlikte Sabahat, Suat'ın evlenilebilecek bir erkek olup olmaması konusunda düşünmeye başlar. Bu süreç içerisinde karar vermeye çalışır ancak yanlış bir karar vererek, duygularına yenilip, sadece aşk evliliği yaparak, sonrasında hayal kırıklığı yaşamak istemez. Sabahat'ın evlilik denilince aşktan daha çok sadakate önem verdiği konuşmalarında vurgulanır. Ona göre Suat genç, güzel, eğitilmiş, terbiyeli, zeki ve birçok yönü iyi olan bir eş adaydır ancak Sabahat, Suat'ın iç yüzünü de merak eder.

Sabahat ve Suat'ın evlenmek için birbirlerini tanımaya çalıştıkları iki aylık süre zarfında Nebahat'ın bu evliliğe belirgin bir şekilde müdahale ettiği görülür. Sabahat'ın üvey kardeşi olan Nebahat, Sabahat ile birlikte aynı eğitimi alır ancak onun ilgi ve alakası eğitim yönünde değildir. Bu nedenle romanda olumsuz olarak nitelenen özelliklere sahiptir. Fatma Aliye Hanım'ın eğitime verdiği önemi bir kez

daha Nebahat karakteri ile bağlantı kurarak açıklanabilir. Nebahat'ın eğitime olan ilgisizliği onu diğer kişisel özellikleri ile birlikte örnek olmayan kadın profiline sokmaya yeter. Fatma Aliye Hanım, akıl, mantık, eğitim gibi ölçütler ile Nebahat ve Sabahat'ı iki ayrı kanatta ele alır. Bu anlamda Nebahat, Fatma Aliye Hanım'ın okuyucuya sunduğu, örnek olmayan kadındır ve bu özelliği ile Sabahat'ın tam zıttadır. Romanda bu konu Nebahat'ın kadın dayanışması adına hiçbir şekilde adım atmadığını aksine olumsuzluklar ile ilgilendiğini belirten sözlerle açıklanmaya çalışılır. Örneğin: Sabahat ve Suat'ın evlenmelerine kısa bir süre kala Nebahat, Suat'a onu sevdiğini itiraf eder, onu duygusal anlamda manipüle eder ve akşam saatlerinde sık sık görüşmeye başlarlar. Bir gece Suat ve Nebahat yine bahçede görüşürler ancak Sabahat'ın şalını almak için bahçeye çıkan İtimat bu görüntüyle karşılaşır ve ne yapacağını şaşırır. Daha sonra eve döner ve Nihat ile karşılaşır. Nihat da Suat ve Nebahat'ı görür. Ancak kimselere bir şey söylemeden odalarına çekilirler. Sabahat bu gece buluşmalarını zekasını kullanarak ortaya çıkarır ve Suat ile olan nişanını atar. Sabahat evlenmeye karar verdiği gibi burada da nişanlısından ayrılmaya da kendisi karar verir ve kendi özgür iradesi ile hareket eder. Burada liberal feminizmin öğretilerinden olan bireyin bağımsızlığının gerekliliği Sabahat karakteri ile ortaya konmaya çalışılır. Sabahat sadakate çok önem verir ve her ne olursa olsun sadık olmayan biriyle birlikte olmayacağını vurgular. Fatma Aliye Hanım, burada ise liberal feminizmin yapı taşlarından biri olan akılcılık ilkesi ile ilgili olarak Sabahat'ın düşüncelerini aktarır. Sabahat yaşamının her alanında herhangi bir konu hakkında karar verecekse eğer, öncelikle aklına ve mantığına uyan bir seçim yapmayı tercih eder. Örneğin Suat ile evlenecekleri dönem içerisinde ve daha öncesinde aklını kullanarak hareket eder ve duygularına yenilmez. Suat'ı ne kadar severse sevsin akli ve mantığını, duygularının önünde tutar. Fatma Aliye Hanım, burada öncelikle akılcılık ilkesini kullanır ve bu ilkenin sadece erkeklere has olmadığını aksine kadınların da akılcı olduklarını kanıtlamaya çalışır. Kadın ve erkeğin eşit oranda akla sahip olduklarını savunarak, liberal feminizme ait olan hem akılcılık hem de cinslerin eşitliği kavramlarını vurgulamış olur. Sabahat'ın Suat'ı terk ettiği günden itibaren Suat sürekli Sabahat'tan af diler ancak Sabahat affetmez, kararlı ve gururlu bir tavırla Suat'tan uzak durur. Daha sonra Suat, Sabahat'ın yalısından taşınır ve başka bir yere yerleşir. Nebahat ise bir akrabalarına gönderilir. Nebahat, gönderildiği yerden Suat'a

mektup yazar. Mektupta intihar edeceğini söyler ancak bu sözlerinde samimi değildir, sadece Suat'ın zaafını kullanır. Suat Nebahat'ı gönderildiği yerden alır ve daha sonra evlenirler. Nihat romanın başından itibaren Sabahat'a karşı ilgilidir ancak Sabahat'ın Suat ile nişanlanmasıyla bu ilgisini dizginlemek zorunda kalır. Suat'ın Sabahat'ı aldatması sonucu Sabahat'ın nişanı atması, Nihat için yeni bir kapı açar. Bir yandan Suat'ın yaptığı saygısızlık için mahcup olur bir yandan da Sabahat ile evlenebilme ihtimalinin olmasından dolayı mutluluk duyar. Ancak Nihat kendisinin ekonomik durumunun Sabahat kadar iyi olmadığını düşünür ve bu durumu iyileştirmek için Avrupa'ya gitmeye karar verir. Romanın sonunda Nihat ve Rıfat farklı sebeplerle Avrupa'ya giderler. Sabahat ve Fehime ise kendilerini eğitime adanlar ve birlikte ders almaya başlarlar. Fatma Aliye Hanım, eğitimsizliği kadınlar ve erkekler için ortak bir nokta olarak belirtir. Romandaki kadınların eğitilmiş ve akılcı bireyler olmaları dikkat çeker. Fatma Aliye Hanım, geleneksel kadınlık rollerine karşılık olarak yenilikçi kadınlık rollerinden bahsetmek ister. Bu nedenle tüm hayatını beyaz atlı prensini bekleyerek geçiren geleneksel kadınlara alternatif bir hayat sunar. Ona göre kadınlar yaşamlarını ev, eş ve çocuk üçgeninin çevrelemiş olduğu özel alanın dışında sürdürebilirler. Romanın sonunda Sabahat'ın evlenmemesi ve anlatının bu konudaki bir belirsizlik ile bitmesi de bunun bir göstergesidir. 19. yy'da geleneksel olarak mutlaka ya evlilikle ya da ölümle sonuçlanan hikayelerin içerisinde hapsedilmiş kadınların aksine Fatma Aliye, Sabahat için başka alternatiflerin de mümkün olabileceği yeni bir hikaye yazar. Sonuç olarak, Fatma Aliye Hanım'ın özellikle kadınlara yüklediği önemi diğer romanları gibi *Enin* romanında da görürüz. Fatma Aliye Hanım, *Enin* romanında evlilik kurumunu ve eğitimi temel alarak, bireylerin karşılaştıkları problemleri dile getirir. Ayrıca edebi ve tarihi açıdan baktığımızda yazıldığı dönemin kadınlık ve erkeklik rolleri hakkında bilgi verirken toplumsal cinsiyet bağlamında daha eşitlikçi ve ideal kadınlık ve erkeklik rolleri sunarak okurlarını yönlendirmeye de çalışır. Bölümün geri kalanını da Fatma Aliye'nin yenilikçi tavrı, aile kurumu, eğitim ve kamusal alan gibi farklı konu başlıkları altında daha derinlemesine ele alınacaktır.

3.3.3.1. Aile Kurumu, Eş Seçimi ve Evliliğe Dair

Aile toplumların var olabilmesi için gerekli olan en küçük yapı taşıdır. Aile kurumu, farklı kültürlerde farklı anlamlar taşır ve Türk kültürü içinde de aile kurumu önemli bir yere sahiptir. "Eski Türk toplumlarına bakıldığında aileye büyük önem verildiği görülmektedir. Bu toplumlarda dinle (Toyonizm) büyüünün (Şamanizm) eşitliği kadınların hukuken, siyaseten ve iktisadi olarak erkekle eşitliğini desteklemiş ve bu da evlilik kurumunu güçlendirmiştir" (Türkdoğan, 1992: 32; İşçibaş, Özkiraz, 2016: 89). Burada belirtildiği üzere evlilik birliği sonucu kurulan aile kurumu, Türk toplumlarında son derece önemlidir. Kurt'un da ifade ettiği gibi:

Türkçede evlenmek ev-bark sahibi olmak olarak da ifade edilmektedir. "Bark", sözcüğünün anlamı Orhun Kitabelerinde "mabet" olarak karşılığını bulmuştur. Evi kutsal bir yer olarak niteleyen bu yaklaşım, Türk milletinin aile kurumuna ve evlenmeye verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Aile ocağı, ev ve evlenme kavramları kutsal mabedin telkin ettiği güvenliği, saygınlığı, ihtiramı, huzuru ve sükûneti çağrıştırmaktadır (Kurt, 2012: 392).

Yukarıda belirtildiği üzere Türk toplumu içerisinde hem sosyal hem de dinsel yaşam açısından baktığımız zaman bireylerin aile kurumuna yükledikleri anlam dikkate değerdir (Ortaylı, 2018: 43). Aile kurumu söz konusu olduğunda bu konunun çeşitli yönleri mercek altına alınabilir ancak bu çalışmada kadının aile kurumu içerisindeki konumu hak ve özgürlükleri ele alınacaktır.

Fatma Aliye Hanım'ın hem romanlarında hem de makalelerinde ısrarla üzerinde durduğu konular kadının toplum ve aile içindeki yeri ve önemine dairdir (Canbaz, 2005: 17). Romanlarında bireylerin özel yaşamları ile ilgili birçok konuya değindiğini görürüz. Özellikle eş seçimi ve evlilik gibi konulara sıklıkla yer verir. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarına genel olarak baktığımızda *Muhâdarat*'tan başlayarak *Enîn*'e kadar genel olarak metinlerin ana konularını, evliliğin ve gençleri evliliğe götüren sürecin oluşturduğu düşünülebilir (Canbaz, 2005: 31). Bu konular liberal feminizme ait olan belli başlı öğretileri kullanılarak değerlendirilir. Bu öğretiler akılcılık, eğitim, bireysellik gibi önemli maddelerden oluşur. Bu bölümdeki eş seçimi ve evlilik kurumu sürecinde özellikle eğitime büyük bir önem verildiğini görürüz. Romanda Sabahat'ın Suat'ı eş olarak kabul etmesinin nedenlerinden biri de

Suat'ın eğitimli bir erkek olmasıdır. Romandaki konular arasında dikkatleri üzerine çekmeyi başaran evlilik kurumu Sabahat ve Suat'ın arasındaki ilişki ile açıklanmaya çalışılır. Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin normlarına karşı bir duruş sergilediğini açıklar nitelikte Demir şu sözleri ifade eder:

Romanda Sabahat ve Suat arasındaki nişan Sabahat tarafından bozulur. Bu durum romanın yazıldığı dönemin şartları göz önüne alındığında hoş karşılanmayan bir örnektir. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın kadınları evlilik, boşanma gibi konularda söz sahibi olarak yansıtması kadınların konularının olumlu yönde bir değişime uğraması açısından önemlidir (Demir, 2012: 19).

Burada liberal feminizmin özgür irade ile ilgili olan maddesi ele alınır ve kadınlar birer birey olarak tanımlanarak, kendi yaşamları için önem arz eden konularda seçim yapma hakkına sahip olurlar. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, döneminin tabularına karşı bir duruş sergiler ve kadını bir birey olarak tanımlamaya gayret gösterir. Kadınların bireysel duruşlarına değindikten sonra Sabahat sadece bu bireysel duruşla yetinmez. Ayrıca bu konuyla, liberal feminizmin akla olan sonsuz inanç ilkesini de bağdaştırmak zor olmaz. Sabahat, aklını ön plana çıkararak, duygularının kendisini ele geçirmesine engel olur. Sabahat, kimsenin etkisinde kalmadan aldatılmaya karşı dik bir duruş sergiler ve Suat'a sevgi duyduğu halde onu sadakatsizlikle suçlar. Demir, Fatma Aliye Hanım'ın sadakat kavramına verdiği önemi şu şekilde açıklar:

Fatma Aliye'nin diğer romanlarında da üzerinde durulan sadakat kavramı, özellikle de erkeğin sadakati, eserin temel çatışmasını şekillendirir. Bu da en bariz olarak Sabahat'la Suat'ın ilişkilerinde örneklenmektedir. Sabahat kendi servetine sahip olduğu için evlilikten beklentisinin 'sevgi' ve 'sadakat' olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır (Demir, 2012: 21).

Sabahat'ın değer verdiği konular arasında ekonomik anlamda bir şart yoktur. Hatta ekonomik yarar için yapılan evliliklere karşı çıkar. Sabahat için yukarıda belirtildiği üzere sevgi ve sadakat her şeyden önce gelir. "Sabahat geçimini temin edecek bir koca değil, 'iyi bir dost ve sadakat' aramaktadır" (Demir, 2012: 22). İkincil konumdaki geleneksel kadınlık kalıpları çerçevesinde zayıf, muhtaç ve itaatkar bir kadın olarak temsil edilmemiş olan Sabahat kendi döneminin şartlarına göre sıra dışı bir duruş ortaya koyarak "Ben zevcim olacak adamdan yalnız muhabbet ve sadakat

beklerim [...] Ben maddiyattan ziyade maneviyata ehemmiyet verenlerdenim!" der (Topuz, 2012: 50, 92).

Sabahat, bu sözlerin yanı sıra Suat'tan ve evliliklerinden beklentisini şu sözlerle ifade eder:"Sizden yalnız sadakat-i zevciye isteyeceğim. Erkekler bunu pek kolay vaat ederler. Lakin bu vaadinde duranlar pek azdır. Bu azlardan biri olabileceğinizi aklınız kesiyorsa ben bu izdivaca karar-ı muvafakatı vermeye hazırım!" (Topuz, 2012: 102). Görüldüğü gibi Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında liberal feminizme ait öğretilere sıklıkla rastlanır. Özellikle bireyin hür iradesini kullanması toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önem arz eder. Hem erkek hem de kadın açısından bireylerin düşüncelerini özgürce ifade etmeleri ve bağımsız olmaları romandaki önemli konulardandır. Yukarıdaki paragrafta Sabahat'ın evleneceği eş adayı olan Suat'a karşı duygu ve düşüncelerini açıkça belirttiğini görürüz. Ayrıca aşağıdaki paragrafta Sabahat, Suat ile olan ilişkileri hakkında kesin kararlar aldığını, herhangi sadakatsiz davranış karşısında kayıtsız kalmayacağını belirtir ve özellikle sadakate her şeyden fazla önem verdiğini açıklar:

Müsaade et söyleyeceğim cihetler var! Ekser erkekler zevcelerine bu türlü teminatta bulunuyorlar. Çoğu da yine vefasızlıktan geri durmaz! Ekser kadınlar da bu hakarete karşı gözyaşlarını dökmekle iktifa ederler. Böyle bir vukuunda ben gözyaşı dökmem Suat! İkincisi vukua gelmemek vaadine karşı af ile de mukabele etmem! Yalnız bir vefasızlığın vukuunda o anda ben senden vazgeçerim! Artık ondan sonra seninle yaşayamam! (Topuz, 2012: 103).

Romanda başkişi olan Sabahat, yukarı paragrafta belirtildiği üzere çok anlamlı bir konuşma yaparak, isteklerini ve ölçütlerini, eş adayına belirtir. Sabahat, akılcı davranmak için elinden geleni yapar ve Suat'a karşı açık konuşur. Hatta Sabahat, Suat'a şartlarını açıklar ve uyarılarda bulunur. Sabahat, bir kadının geleneksel kadınlık rolleri çerçevesinde sıkışıp kalmak zorunda olmadığını, aksine birey olarak tek başına ayakta durması gerektiğini belirtir. Geleneksel kadınlık rollerinin aksine Sabahat, duygusal yönünü bir tarafa iter ve aklını ön planda tutar.

Sabahat'ın evlilik meselesi içerisinde yer alan diğer bir konu ise evlilik yaşdır. Fatma Aliye Hanım, ataerkil düşünce yapısına karşı bir duruş sergiler. Bireylerin evlilik kurumu hakkında bilgi sahibi olmamaları, küçük yaşlarda evliliklerin gerçekleşmesi, görücü usulü evlilikler ile eşlerin birbirlerini

tanımamalarına karşı bir duruş sergiler. Romandaki hem kadın hem de erkeklerden özellikle Sabahat ve Rıfat geleneksel kuralları tümüyle yok saymadan yenilikçi bir yapı oluşturmaya çalışırlar. Sabahat, evlilikte yaş konusu ile ilgili olarak, yirmi yaşından önce evlenmek istemediğini ve ayrıca yirmi yaşından sonra dayısının da onayı ile evlenmek istediğini belirtir. Fatma Aliye Hanım, burada erken yaşta yapılan evliliklere karşı bir duruş sergiler ve dönemin evliliklerine bakıldığı zaman Sabahat “evde kalmış” olarak tanımlanan bir yaşta evlenmek istediğini belirtir.

Fatma Aliye, Sabahat karakteri üzerinden ifade ettiği, kadının özgürleşmesine yönelik ilerici fikirlerini Rıfat'ın Sabahat'a sorduğu sorular üzerinden tartışır. Daha farklı bir ifade ile Sabahat üzerinden aktardığı yenilikçi fikirleri Rıfat ile destekler. Sabahat ve Rıfat'ın sık sık sohbet etmeleri ve birbirlerinin düşünce dünyalarını kurcalamaları dikkatleri çeker. Bu noktada Fatma Aliye'nin kadının toplumsal konumu ile ilgili öne sürdüğü yenilikçi fikirleri bir anlamda normalleştirmeye ve okurları tarafından içselleştirilmesine çalıştığı söylenebilir. Fatma Aliye artık geleneksel anlamda evlilik yaşına gelmiş genç bir kadın olan Sabahat'ı evlilik hakkında daha önce hiç düşünmemiş bu konuda kafa yormamış ve hayattaki tek değişmez amacı evlenmek olmayan bir kadın olarak şekillendirmesi bu normalleştirme çabalarının bir örneğidir. Fatma Aliye kendi döneminin şartlarında düşünüldüğünde evlenmekte geç bile kalmış olan Sabahat'ı bu şekilde resmederek dönemin kadınları için belirlenmiş olan değişmez evlilik senaryosunu dönüştürmeye çalışmaktadır. Fatma Aliye'nin kullandığı bir diğer yöntem ise Sabahat'ın kadının özgür iradesini kullanabilmesi yönündeki fikirlerini erkek bir karakter olan Rıfat'a da destekleterek bu görüşlerin kabul edilebilirliğini arttırmaktır. Hatta ve hatta zaman zaman Rıfat kadının özgürleşmesi yönünde Sabahat'tan bile daha ateşli ve tutkulu fikirler öne sürer. Sabahat evlilik konusunda dayısının rızasını almak konusunda ısrarcıyken Rıfat “Fakat izdivaç edecek olan sizsiniz hemşirem!.. intihapta sizin hakkınız değil mi?” (Topuz, 2012: 35) diye sorarak kadının kendi bedeni ve kendi hayatı üzerinde hakimiyeti olması gerektiği fikrini öne sürer.

Fatma Aliye Hanım, romanda Sabahat karakterini kendi yaşamı hakkında söz sahibi olan, kendi iradesi bulunan, azimli, çalışkan, eğitilmiş ve rasyonel bir kadın olarak örnek teşkil etmesi için kullanırken, eğitilmiş, düşünceli ve duygusal bir erkek olan Rıfat karakterinin görüşleri üzerinden de dönemin yerleşmiş olan kadınlık rollerini ve kadının evlilik kurumu içerisindeki yerini ve rolünü sorgulayarak dönüştürür. Fatma Aliye'nin bu dönüştürücü söylemi Rıfat'ın aşağıdaki ifadelerinde açıkça görülebilir:

İzdivacı oyuncak addedenlerden değilim! O hususta kendimi nasıl düşünürsem, alacağım kadını da öyle düşünürüm. Bir kadını bedbaht etmek, onun hayatını zehirlemek, istikbalini mahvetmek istemem! Evet, alacağım kadının güzel olmasını hem de kendi tab ve mizacıma göre güzel olmasını isterim. Lakin kadın ne kadar güzel olsa yalnız hüsnücemali cihetiyle mükemmeliyetine kanaat edemem. Ben onun maneviyatının da güzel olmasını isterim. Hem de buna pek ehemmiyet veririm. Bu arzumdan vazgeçemeyecek kadar ehemmiyet veririm. Bir de mizacımız tevafuk etmelidir. Ben neden hoşlanırsam onun da hoşlandığı şey olmalıdır. O kadara kadar ki benim sevdiğim rengi o da sevmeli. Onun mahzuz olduğu musiki parçası benim de mütelezziz olduğum olmalı! Biz yalnız birbirimizi sevmek değil, yekdiğerimiz de aynı şeyleri sevmeli!.. (Topuz, 2012: 41).

Rıfat yukarıda da ifade edildiği gibi kadını sadece bedensel özellikleri ile, yani bir bölünmüş kimlik olarak tanımlamayı reddeder. Geleneksel anlamda erkeğin akli kadının ise bedenselliği ve cinselliği temsil ettiği, bireyi parçalanmış kimliklere hapseden bu ikili zıtlıkları dönüştürür. Kadının da tıpkı kendisi gibi akıllı ve beden birliğinden oluşan tamamlanmış ve olgunluğa erişmiş bir birey olarak algılanması gerektiğini vurgular ve geleneksel bakış açısının bir temsilcisi olan babası Safi Efendiye başkaldırarak özgürlükçü fikirlerini sonuna kadar savunur. Çünkü Rıfat'a göre kadının özgürleşmesi erkeğin de çıkarına olacaktır. Burada liberal feminist teoriye kuramsal anlamda katkı sağlayan ve konulara faydacı bir bakış açısı ile yaklaşan John Stuart Mill akla gelir. Mill'e göre kadın ve erkek eşit olmalıdır, çünkü toplumsal yaşamın en iyi şekilde yürütülmesi ve toplumun tüm kaynaklarının hayata geçirilebilmesi için bu gereklidir. Bu anlamda Mill için yarar sağlayan her şey önemlidir (Mill, 2016: 109). *Enin* romanında da liberal feministlerden olan Mill'in görüşlerini destekler nitelikteki Rıfat'ın görüşlerine rastlarız. Rıfat, kadın ve erkek eşitliğini toplumun yararını gözeterek savunur.

Sabahat ve Suat arasındaki evlilik durumu ise gelenekselliğin dışındadır. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın hem geleneksel hem de modern evlilik ilişkilerinden bahsettiği düşünülebilir. Bu iki türü okuyucuya sunar ve bireylerin düşünerek seçim yapmalarının gerekli olduğuna vurgu yapar. Daha sonra Suat ve Nihat arasında evlilik kurumu hakkında konuşmalara yer verir. Burada dikkat çeken nokta ise Nihat'ın hiç evlenmek istemediğini söylemesidir (Topuz, 2012: 106, 107). Osmanlı toplumu gibi aile bağları sıkı sıkıya bağlı olan bir toplumda kadın veya erkeğin evlenmeyi reddetmesi hoş karşılanmaz ve evlenmeyen çok az insan olduğu bilinir (Altan ve İpçioğlu, 2009: 519). Ancak Nihat'ın evlenmeden de bir yaşam sürülebileceğine dair söylediği sözler Osmanlı toplumunun normlarına karşıdır. Fatma Aliye Hanım, eş seçimi ve evlilik konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bir tutum sergileyerek, geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerine karşı çıkar. Buradan yola çıkarak, romandaki hem kadın hem de erkekleri özgür kılma eğilimindedir. Yukarıda belirtildiği gibi Nihat, yaşamı hakkında bağımsız olmak ister ve fikrini açıkça ifade eder. Romanda bağımsız olmak için çaba gösteren tek kişi elbette Nihat değildir. Sabahat'ın de birçok konuda olduğu gibi, evlilik konusunda da bireysel tercihini kullanabildiği görülür. Bireylerin bağımsızlığını ortaya çıkarmak adına evlenecek çiftlerin birbirlerini görüp, tanıyarak, kararlarını verdikleri yenilikçi bir bakış açısı, geleneksel görücü usulü evliliklere alternatif olarak öne sürülür. Demir, ise Suat ve Sabahat arasındaki evlilik öncesi ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

...Suat'ın tatilde bulunduğu iki ay müddetince konuşarak birbirlerini tanıma fırsatı bulurlar. Osmanlı toplumu için olağan dışı görülebilecek bu süreç, romanda akraba olmaları ve ortak bir mekanda yaşamalarıyla mümkün kılınır. Yine de yazar; bu ilişkinin safiyetini sıklıkla vurgular ve gençleri gerek Sabahat'ın özel eğitmeni Miss Omdun gerekse ailenin diğer üyelerinin sürekli gözetimi altında tutar. Böylelikle geleneğin getirdiği birtakım kaygılar da bertaraf edilir (Demir, 2012: 15, 16).

Ancak bu konuda Fatma Aliye Hanım'ın olumsuz bir örnek olarak verdiği Fehame bağımsız bir birey değildir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ait bir örnek olarak karşımıza çıkar. Fehame, geleneksel evlilik tiplerinden olan görücü usulü evlilik ile evlenir. Yani eşini seçme hakkına sahip değildir ve hiç tanımadığı biriyle evlendirilir. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumu içerisinde kabul gören görücü usulü evliliklere örnek olarak Fehame'nin evliliğini gösterir:

Nereden tanıyacağım? Bugün nikah olacağımı daha dün akşam öğrendim! Söylendim. 'İstemem!' dedim. Bugün vekalet vermemek için ısrar ettim! Hiçbir faydası olmadı. Vekil ile şahitleri, bulunduğum odanın kapısına getirdiler. Yemediğim yumruk, çimdik kalmadı! Vücudum sızlıyor. Belki de çürümüştür! Adamlar saatlerce kapının önünde beklediler. Onların yanında sesimi çıkarıp bir şey söylemedim. Lakin vekalet de vermiyordum. Vekil ile şahitlere, 'Aman efendim kusura bakmayınız, pek mahcuptur utanıyor diyorlardı.' Yavaş sesle içeridekilere ben şimdi bunlara 'İstemiyorum! Size vekalet vermiyorum diyeceğim!' der demez telaşa düştüler. 'Haysiyetimizi, namusumuzu mahv mı edeceksin?' diye üzerime gıcıladılar! Ya benim haysiyetim, namusum kime tevdi olunuyordu ben biliyor muyum? Benim istikbalimin hiç ehemmiyeti yok mu? Cebr ve şiddetin hükmü olamayacağını anlayınca yalvardılar, 'Aman, namusumuz bitecek!' dediler. 'Sonra sitti, birisini seviyor da onun için yaptı derler,' dediler. Bundan korktum! Öyle bir iftiraya uğrarsam diye titredim. Kapının önündeki adamlardan utandım. Nikah oldu (Topuz, 2012: 150).

Yukarıda Fehame'nin Sabahat'tan çok farklı bir yaşama sahip olduğunu görürüz. Örneğin: Fehame'nin nikahı vardır fakat bu nikahtan haberi yoktur. Ailesi onun sorun çıkarmasını istemedikleri için ona nikahı son gün haber verirler. Bu bağlamda Fatma Aliye, Fehame'yi isteği dışında evlendirilen ve mutsuz olan kadınların sesi olarak kullanır ve bu kişi üzerinden kadının şeyleştirilmesi, bir birey olmaktan ziyade bir nesne olarak muamele görmesi konusunu eleştirir: "Fehame, o hanede evlat değil, bir süs, bir ziynet makamındaydı" (Topuz, 2012: 162). Fehame, her konuda sınırlandırılır, engellenir. Ailesinin baskı ve şiddeti ile özgürlüğü, seçme hakkı, bireyselliği elinden alınır. Fehame'nin aksine özgür iradesini kullanabilen Sabahat ise geleneksel olan anlayış karşısında ideal olanı temsil eder. Fatma Aliye Hanım'ın buradaki toplumsal mesajı kadınların özerk bireyler olmaları açısından atılan önemli bir adımdır. Burada liberal feminizm kuram açısından önemli olan bağımsızlık ilkesi vurgulanır. Demir ise romanda bağımsızlığını elde edemeyen, sürekli sınırlandırılan ve engellenen bir kadın olan Fehame hakkında şunları söyler:

Romanın bir diğer önemli kadını Fehame, aile ilişkileri ve evlilik konularında Sabahat kadar şanslı değildir. Zengin bir ailenin kızı olmasına rağmen ailesinin düzensiz yaşantısı, anne ve ağabeylerinin baskıcı tutumu onu hürriyetinden uzaklaştırır. Hiçbir konuda kendi kararını verebilecek durumda değildir. Bunların en başında da evlilik gelir. Fehame, Rıfat'ın kendisine olan aşkıdan habersiz, ailesinin zorlamasıyla evlenir. Evlendirileceğini nikah olmadan bir gece önce öğrenir. Fiziksel ve psikolojik baskılar sonucu nikaha razı edilir. Evleneceği adamı da nikahtan sonra görebilir. Bunun öncesinde yine ailesinin isteğiyle nişanlanmış, bu nişan, damat adayının, Fehame'nin abisinin metresiyle olan ilişkisi ortaya çıkınca bozulmuştur. Fehame tüm bu garipliklerin ortasında kendi hayatına sahip çıkamayan kadınların bir temsilcisi olarak bulunmaktadır (Demir, 2012: 23).

Romanda sadece kadınların değil bir erkek olan Rıfat'ın da Fehame gibi aile baskısı altında kaldığını görürüz. Romanda Rıfat, liberal feminizmin öğretilerinden biri olan bağımsızlık ilkesi ile bağlantılı olarak kendi özgür iradesini kullanır ve ailesi tarafından yapılan baskıya başkaldırır. Rıfat, evlenmek istediği kızı görmek, işitmek ve zekasını bilmek istediğini dile getirir ve bunun gerekliliğini vurgular (Topuz, 2012: 40, 41). Rıfat'a göre evleneceği kadın, güzel olduğu kadar zeki ve aynı zamanda fikir ve mizaç yönünden istediği gibi biri olmalıdır. Fatma Aliye burada kadınların evlilik içindeki konumlarının değişmesi gerektiğini ve kadınların tek yönlü değil çok yönlü bir bireysel gelişim sürecinden geçmeleri gerektiği konusundaki görüşlerini Rıfat üzerinden savunur. Kadın özgürleşmesini bir erkek üzerinden savunmasının nedeni bu görüşlerin daha kolay içselleşmesini ve kabul görmesini sağlamak olabilir. Nitekim liberal feminizmin ilk temsilcileri de bu yönüme sıklıkla başvurmuşlardır.

Yazar, kadınların geleneksel olarak sadece bedensel anlamda yani güzellikleriyle tanımlanmalarına ve temsil edilmelerine tepki olarak kadınları farklı yönleriyle resmederek bu kadınlardan birer bütüncül benlik yaratır ve Sabahat bunun en öne çıkan örneğidir. Sabahat, fiziksel görüntüsünün dışında aklı, entelektüel birikimi ve etik değerlere olan bağlılığıyla da öne çıktığı net bir şekilde görülebilir. Sabahat'ın rasyonel yönüyle ön plana çıktığı en önemli noktalardan birisi de Suat ile olan ilişkisidir ve geleneksel romans olay örgülerinin içine sıkışıp kalmış, duygularıyla hareket eden ve bu yüzden de her zaman kırılğan ve hata yapmaya yatkın kadın klişe tiplerinin aksine Sabahat "kalbi[n]i daima kafa[sın]ın emrine tabi kılmak" ister (Topuz, 2012: 88).

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında direnen, güçlü, özgün kadınlar ve özellikle başkışiler aklın duygulardan daha önemli olduğunu vurgularlar. Aşkla bağlı oldukları, çok sevdikleri erkeklerden bile tahammül sınırını aştıkları taktirde vazgeçerler, çok zor süreçlerden geçseler bile kadınların ne denli güçlü olabileceklerini gösterirler ve bu yönleriyle geleneksel kadın temsillerine meydan okurlar.

3.3.3.2. Eğitim

Fatma Aliye Hanım'ın son romanı olan *Enin*'de tartışılan bazı temel konulardan biri eğitim ve eğitime verilmesi gereken önemdir. Liberal feminizmin temel ilkelerinden biri olan eğitim hakkı bireylerin zihinsel ve ruhsal gelişimleri, analitik düşünme becerileri geliştirmeleri ve kendi kararlarını alabilen bireyler haline gelmeleri için hayati önem arz etmektedir (Donovan, 2016: 34). Tam da bu sebeplerle Fatma Aliye Hanım da özellikle kadınların eğitim hakkı konusuna vurgu yapar.

Roman döneminin eğitim tarzını bizlere aktarmakta önemli bir kaynaktır. Romanda kız ve erkek çocuklara verilen eğitimin farklılıklar içerdiğini, hatta ayrılıkçı bir eğitim tarzının hakim olduğunu görebiliriz. Hatta eğitimin kurumsal bir boyuta ulaşmadığı da görülür. Özellikle aileler kız çocuklarının eğitiminde gelişmiş güzel bir yöntem kullanırlar. Kız çocuklarının on bir on iki yaşından sonra eğitim harici evlilik için hazırlandıkları ve bazı şanslı kız çocuklarının evlerinde özel eğitim alarak kendilerini geliştirdikleri anlaşılır (Eroğlu ve Özdemir, 2016: 75-76). Tanzimat döneminde, kızların eğitime devam etmelerinin bir diğer yolu da yaşlı, iyi ahlaklı ve özel olarak tutulan hocalar sayesinde mümkün kılınır (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1069).

Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında da dikkat çeken bir özellik vardır. Bu özellik bazı konularda amacına ulaşamayan ya da farklı bir meşguliyet sahibi olmak isteyen kadınların yaşları ne olursa olsun eğitime yönelmeleridir. Hatta bu eğitim bazen küçük yaşlarda başlar bazense ileri yaşları kapsar. Bu noktada kadınların eğitime olan ısrarcılıkları ve özenleri dikkate değerdir. Roman, eğitim konusunu bireyin gelişiminin temel yapı taşı olarak yansıtır ve cinslerin eşit eğitim almaları gerektiğini vurgular. Fatma Aliye Hanım, Avrupa'daki liberal feministler gibi eğitime önem verir. Romanda belirlediği kişiler, liberal feminizm ile bağlantılı olarak eğitime, sanata ve eleştirel düşünmeye yatkın insanlardır. Bu kişilerin başında Sabahat gelir. O, kendi çabaları ile Fransızca'yı, ve Londra'dan getirtilen Miss Mod adında bir mürebbiyeden de İngilizceyi öğrenir. Bunların yanı sıra birçok bilim ve sanat alanında da eğitim alan Sabahat'ın (Topuz, 2012: 136-137) eğitimi konusunda eleştiri konusu olabilecek tek detay ise kadının eğitim alanının ev olarak

belirlenmesidir. Kendi döneminin şartları göz önünde bulundurulduğunda Fatma Aliye'nin içinde yaşadığı toplumun kadının kamusal alanda temsil edilmesine hazır olmadığını düşündüğü söylenebilir. Erkek çocuklarının dış dünya ile olan, kamusala çıkabilen bakış açılarının yanında kız çocuklarının on bir on iki yaşından sonra selamlıkta bulunmamaları ve haremlikte kalmaları gerekir. Bu sebeple derslerine ev içi alanda devam ederler. Ancak bu olumsuzluğa rağmen Fatma Aliye'nin oldukça eğitilmiş ve entelektüel kadınlar yaratması açısından kendi dönemi için çok ilerici ve yenilikçi bir tavır sergilediği açıktır. Demir'in de ifade ettiği gibi:

Romanda evliliğin yanı sıra kadınların eğitimi konusuna da değinilmiştir. Başkışı Sabahat yedi yaşında Abdullah Efendi adlı bir hocadan ders almaya başlamıştır. Bu sırada Türkçeyi de okuyup yazabilmektedir. Abdullah Efendi'den bu yıllar içerisinde kavaid, belagat, mantık, ilmi ve edebi ilimler, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya gibi dersleri görmüştür. Aynı zamanda Fransızca ve İngilizce bilmekte, mükemmel piyano çalmaktadır (Demir, 2012: 24).

Enin romanında eğitilmiş birey olmak önem arz eder. İki cinsin de eğitilmiş olması beklenir. Liberal feminizm ile paralel olarak eğitim ve aynı zamanda kadın-erkek eşitliğine olan gereklilik belirtilir. Özellikle eş seçimi ve evlilik konularında eğitime verilen önem dikkat çeker. Demir'e göre Sabahat, evleneceği kişinin her şeyden önce eğitilmiş olmasına dikkat eder:

Romanda sadece kadın eğitimi üzerinde durulmamaktadır. Romanın erkek tasvirleri Suat, Nihat ve Rıfat da son derece iyi bir eğitim hayatı geçirmişlerdir. Suat ve Nihat Fransa'da eğitimlerini tamamlamış, tatillerini eğitici gezilere ayırmışlardır. Zaten Sabahat'ın Suat'la evliliği kabul etmesinin ana nedenlerinden biri Suat'ın eğitime gösterdiği hassasiyettir (Demir, 2012: 25).

Daha da önemlisi romanın en ideal çizilmiş erkek karakteri Rıfat'ın da evleneceği kadında aradığı en önemli özelliklerden birisi eğitilmiş olmasıdır (Topuz, 2012: 41). Rıfat'ı bu şekilde resmederek Fatma Aliye eğitimi sadece erkekler için değil kadınlar için de vazgeçilmez kılar (Topuz, 2012: 46-47). Sabahat'ın dayısı Ekrem Efendi sadece kendi oğulları için değil Sabahat'ın eğitimi için de özel bir çaba sarf eder. Hatta bizzat kendisi Sabahat'a öğretmenlik eder ve yol gösterici olur (Topuz, 2012: 37). Sabahat'ın her türlü bilgi ve beceri sahibi olması için Avrupa'dan öğretmen getirir:

Sabahat'in tahsili için en muteber muallimler tayin eylediği gibi Fransızca lisansı için getireceği muallimeyi de kendisi Paris'e kadar gidip ehlibası vasıtasıyla intihap eyledi. Hâl ve ahvalini tahkik eylediği dul bir ev kadını getirdi. Sabahat'in birlikte oynaması için güzel bir küçük cariye almışlardı. İsmi İtimat konulmuş olan bu kızcağız da hanımıyla beraber okuyordu. Londra'dan getirtilen Miss Mod'dan dahi İngilizceyi birlikte öğrendiler (Topuz, 2012: 46-47).

Romanda Sabahat gibi özenli bir eğitimden geçen diğer kadın ise Fehame'dir. Fehame de birçok öğretmenden özel ders alarak eğitim görür ancak Fehame'nin eğitimi onu bağımsız, eleştirel düşünen, kültürlü bir birey yapmak üzerine değil, geleneksel anlamda kadınlık görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilecek bir eş ve anne olmak üzerine kuruludur. Yani bu Jean Jacques Rousseau'nun *Emile* adlı metninde Sofie için tasarladığı türde bir eğitimidir (Topuz, 2012: 139). Fehame'nin ailesi kızlarının eğitimi onun kişisel gelişimi için değil, bunun aksine Fehame'nin geleneksel olarak onun için belirlenmiş toplumsal cinsiyet rollerine bürünebilmesi için gerekli görür. Karaca'nın da ifade ettiği gibi Fehame'nin eğitimi aldığı Fransızca ve piyano, zamanın gençlerinin bilmeleri gereken dil ve sanat dalı olarak görülür ve gençler bu alanlara farkında olmadan şekilsel anlamda yakınlık gösterirler (Karaca, 2011: 99).

Fatma Aliye Hanım, dönemindeki kadınların, eğitim ve modernleşme konusunu yanlış anladığından bahseder (Karaca, 2013: 1490). Ona göre, kadınların erkekler için eğitim almaları anlamsızdır. Fatma Aliye Hanım, kadınların aldığı eğitimin niteliğinden rahatsızlık duyar. Ona göre, eğitimlilik kadınları süslemek amaçlı, göstermelik bir uygulama olmamalıdır. Bunun aksine eğitim, akıl ve mantık ilkeleri ile gerçekleşmeli ve bireyler bu eğitim üzerinde yorum yapma yeteneğine sahip olmalıdırlar (Karaca, 2011: 99). Fatma Aliye Hanım, makalelerinde savunduğu ilkeleri romanları üzerinden kurgusallaştırarak, eğitim konusundaki şekilci anlayışı eleştirir ve bu durumu değiştirmeye çalışır. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir mağduru olarak örneklediği Fehame ile kadınların yaşadıkları sorunlara vurgu yapar ve entelektüel potansiyeli çok yüksek olan Fehame gibi kadınların bu potansiyelleri hayata geçirememelerini eleştirir. Bu eleştiri Fatma Aliye Hanım'ın Fehame'nin zekası ve becerisi konusunda yaptığı yorumlarda net bir şekilde görülebilir (Topuz, 2012: 162-163).

Romanda sanata verilen önemi görmek mümkündür. Nereden bakarsak bakalım birçok bölümde eğitim ve sanata dair bilgilerin üzerinde durulduğu görülür. Kadınların piyano, ut ve kemanla bağdaştırıldıkları bölümler dikkate değerdir (Eroğlu ve Özdemir, 2016: 78). Benzer şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* romanında da kız çocukların pratik eğitim almalarının yanı sıra müzik eğitimi gibi teorik dersler almalarının da mümkün olduğuna değinilir (Özdemir ve Eroğlu, 2016: 75, 76). Kadınların sadece sanat alanlarında ve ev içi uğraşlar konusunda eğitim almaları, özellikle Virginia Woolf gibi kadın yazarlar tarafından, kadınların bağımsız birer birey olarak, kendilerini gerçekleştirememeleri ve kişisel gelişimlerinin tamamlanamaması gerekçeleri ile eleştirilir. Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda* adlı eserinde kadınlara uygun görülen bu yetersiz eğitimi kabul etmez (Woolf; Çev. Duman, 2019: 61-62). Her ne kadar Fatma Aliye'de kendi döneminin normlarına bağlı ve daha ziyade muhafazakar bir yazar olarak algılansa da, Virginia Woolf'un kadının eğitimi konusundaki eleştirisini destekler nitelikte romanlar yazar. Kadınların gelişimlerini ve kimliklerini tamamlayabilmeleri bölünmüş kimlikler olmaktan kurtulabilmeleri için, Sabahat karakteri üzerinden kurgulanan çok yönlü bir eğitim almalarını sağlar ve bu durumun toplum tarafından içselleştirilmesine çalışır. Dahası geleneksel anlatılarda sadece erkeklere atfedilen bazı nitelikleri kadınlara da atfederek bu duruşunu destekler. Geleneksel düşüncelerin hakim olduğu romanlarda genellikle erkeklerin kendi vücutları ve ruhları haricindeki nesnelere bağlantı kurdukları görülür. Ancak kadın annedir, eştir ve kimliği her daim bir başkası üzerinden tanımlanır. Fatma Aliye, döneminin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik bakış açısını yıkmak için hem kendisi hem de romanlarında belirlediği kişiler aracılığıyla geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerine karşı eleştirel yaklaşır ve kadını yenilikçi bir bakış açısı yeniden tanımlar (Akarkan, 2017: 1-2). O, kadını farklı şeylerle bağdaştırır. Kararlılığıyla, bağımsızlığıyla, amacıyla, gayretiyle, gururuyla, zekasıyla, müzik aletine olan sevgisiyle, dışarıdan bir nesneyle olan iletişimi ile Fatma Aliye Hanım, kadınları eksik ve nesne olarak gören hakim düşünceye karşılık, onların farklılıklarına dikkat çeker. Kadınların akıl ve mantık ilkeleri ile hareket ettiklerini, onların da duygu ve düşüncelerinin olduğunu, sadece fiziksel güzellikleri ile değil zihinleri ile de var olduklarını kanıtlamak ister.

3.3.3.3. İdeal Kadınlık Rollerini, İki Zıt Kadın Karakter:

Sabahat/Nebahat

Fatma Aliye Hanım, *Enin*'de Nebahat'ı, yaratmaya çalıştığı örnek bir kadın olan Sabahat'ın karşısına onun tam zıttı olarak çıkarır. Roman Sabahat'ın etrafında çevrelendiği için, Nebahat'ın tam anlamıyla romana dahil olması, ana konulardan biri olan, evliliğin tartışıldığı zaman gerçekleşir. Bir anlamda Nebahat, Sabahat üzerinden oluşturulmaya çalışılan yenilikçi ve bağımsız kadın temsilini ön plana çıkarmak, yani Nebahat'ı, Sabahat'ın folyo kişisi olarak tanımlamak için oluşturulur.

Sabahat'ın birçok olumlu yönüne karşılık, Nebahat'ın da birçok olumsuz yönü bulunur. Her konuda olduğu gibi evlilik konusunda da fikirleri uyuşmaz. Sabahat'ın evlilikten beklentisi; sevgi, saygı, sadakat gibi belli başlı özelliklerdir, Nebahat ise evleneceği erkeğin ekonomik durumunu dikkate alır (Demir, 2012: 19). İki kız kardeşin zıt düştüğü diğer bir konu ise eğitimidir. Sabahat'ın eğitime verdiği öneme romanda sıklıkla yer verilir ancak Nebahat için eğitim boş bir uğraştır ve ona göre önemiyet verilmesi gereken zenginlik ve güzelliştir (Demir, 2012: 24). Fatma Aliye Hanım, iki kız kardeşin dayanışma içerisinde olmak yerine, birbirlerine zıt olmalarını, Sabahat üzerinden oluşturulmaya çalıştığı ideal yani eğitilmiş, bağımsız, rasyonel, modern kadın portresini daha da ön plana çıkarmak için kasıtlı olarak kurgular.

Nebahat'ın eğitimi ve öğrenmeyi reddetmesi, fizikselliği ve zenginliği kabullenmesi gibi belli başlı özellikleri Fatma Aliye Hanım'ın yaratmaya çalıştığı ideal kadınlık rollerine uygun değildir. Aksine Nebahat erkek egemen bakış açısında kadını tanımlayan 'sığ kadın' klişe tiplerinden birisidir. Fatma Aliye, bu sığ kadın tipine karşılık Sabahat gibi birini yaratarak Nebahat'ın temsil ettiği bu klişe tipin kadına dair bir gerçeklik olarak algılanmasının önüne geçer. Ona göre, ideal olan kadın akıl, mantık, eğitim, kültür, bağımsızlık gibi ölçütleri kendisi için ders olarak ele alan kişidir. Fatma Aliye Hanım, ataerkil düzene karşı bir duruş sergiler, yenilikçi ve entelektüel bir bakış açısının etkisiyle de kadınları farklı bir şekilde ele alır ve kadınların bağımsız birer birey olmaları yönünde adımlar atar.

3.3.3.4. Akıl ve Duygu

Fatma Aliye Hanım, romanlarında örnek kadınları, geleneksel kadınlık rolleri dışında tanımlayarak okuyucuya sunar (Canbaz, 2005: 2). Ona göre, kadınlar bir birey olarak tanımlanmalıdırlar. Romanlarında kadınların akılcı, entelektüel, gururlu, kararlı, sosyo-psikolojik anlamda güçlü olduklarını kanıtlamak için kişilerini bunlara yönelik seçer (Canbaz, 2005: 8). Kadınların duygusal varlıklar olarak değerlendirilmelerine ve bedenleri ile ön plana çıkartılmalarına karşı çıkar. Kadınların yaşamlarını idame etmeleri ve kendilerini gerçekleştirmeleri onların eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda kendilerini göstermeleri ile mümkün olur. Kadınların duygusallık ve fiziksellikten ibaret olmadığını kanıtlar nitelikte Sabahat'a şu sözleri söyler: "Sevmek için acele etmeyelim! Şimdi birbirimizi öğrenmekten başlayalım!" (Topuz, 2012: 88). Bu sözler Sabahat'ın ve Fatma Aliye Hanım'ın yaratmak istediği benzer kadınların nasıl duygusal ve zihinsel olarak kontrol sahibi olduklarına işaret eder. Fatma Aliye Hanım'ın akılcı ve direnen kadınları duygularından önce akıl ve mantıklarını kullanmayı tercih ederler (Er, 2011: 387). Fatma Aliye Hanım, bu yönüyle liberal feminist teorinin akılcılık ilkesini akıllara getirir. Liberal feminist teorinin temsili aşamasındaki önemli isimlerden olan Mary Wollstonecraft'ın da akıl kavramına çok büyük önem verdiği bilinir. Ayrıca Wollstonecraft, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi akıl kavramı ile açıklamaya çalışır (Göztepe, 1995: 186). Ona göre, akıl kavramı üzerinde cinsiyet gözetmeden değerlendirme yapılmalıdır. O, kadınların öncelikle akıllarını kullandıkları zaman gelişme kaydedeceklerinden bahseder (Aktaş, 2013: 62).

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında aile kurumuna ait bilgi sahibi olmak mümkündür. Aile kurma aşamasında gerçekleşen aşamalar hakkında, yani evlilik öncesi ilişkiler, namzetlik, eş seçimi gibi konular içerisinde bireylerin yaşadığı sorunlarla ilgili olarak değerlendirme yapar (Karaca, 2011: 101, 110). Evliliği, bireylerin önemli gördüğü bir kurum olarak belirtir. Onun romanlarındaki akılcı kadınlar, elbette evlilik gibi önemli görülen bir meselede akıllarını ön plana çıkarmaktan geri kalmazlar ve her daim akıllarının hislerine hakim olmasını isterler (Demir, 2012: 21). Sabahat'ın şu sözleri bunu kanıtlar niteliktedir: "Ben kalbimi daima kafamın emrine tabi kılmak isterim Suat! Hissiyat-ı kalbiyeme daima fikrimi

hakim tutmak isterim!..” (Topuz, 2012: 88). Fatma Aliye Hanım'ın *Enin* romanının ana konusu da tam olarak bunu yansıtır. Onun, akılcı kadınlarına liberal feminist teori içerisinde yer vermek yanlış olmaz. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği karşısındaki duruşu ve kadınların toplumsal anlamda karşılaştıkları sorunlara çözüm yolları araması onun, döneminin kadın hakları savunucusu olmasının bir kanıtıdır (Derer, Polat, 2016: 195). Dönüştürmeye çalıştığı kadınlık rolü uysal, pasif, kırılğan ve güçsüz olarak tanımlananlardır. Oysa, Fatma Aliye Hanım, kadınları akıl, bilgi, güç ve bağımsızlıkla tanımlamak ister ve romanlarında bu yenilikçi kadınlık rollerini okuyucuya benimsetmek için çaba gösterir.

Fatma Aliye Hanım'ın yaratmaya çalıştığı yenilikçi, akılcı, entelektüel ve bağımsız olarak idealize ettiği kadınlar, her türlü zorluğa katlanmaya hazırdır, ancak sadakatsizliğe tahammül edemezler. Ayrıca sevginin, saygının, gerçeğin olmadığı bir evlilik yaşamı tasarlamaz. Ona göre, kadınların erkekleri ekonomik anlamda yarar sağlamak için bir araç olarak görmeleri de doğru değildir.

Fatma Aliye Hanım, romanlarında liberal feminizm ile bağlantılı olarak bazı temel ölçütleri ele alır. Bunlardan bir tanesi ise, bireylerin kişisel özgürlüğüne ve bireysel tercihlerine odaklanan maddedir. Bu anlamda Fatma Aliye Hanım, romanlarında yaratmaya çalıştığı yenilikçi kişilere ve özellikle direnen kadınlara özgürlük bahşeder. Bu özgürlük tanımı Avrupa'daki liberal feministlerin özgürlük anlayışları ile bağlantılıdır. Onun romanlarında kadın ve erkeklerin bireysel tercihlerinin önemine vurgu yaptığını görmek mümkündür. Bunu yaparken genellikle karşılaştırma yolunu kullanır ve okuyucuya zıtlıklar sunarak, okuyucunun akıl ve mantık ilkeleri ile seçim yapması için ipuçları verir. Akıl ve mantık ilkesi, yine liberal feminist teorisinin vazgeçilmez ilkelerinden biridir ve Fatma Aliye Hanım'ın roman ve makalelerinde sıklıkla üzerinde durduğu bir maddedir. Özellikle romanlarındaki kadınları gerçek yaşamdan seçerek, örnek verir. Gerçek yaşamda kadınların akılcı olduklarını kanıtlamak ve bu yolla dönemin tabularını yıkmak için çaba gösterir. Fatma Aliye Hanım, kadınların erkeklere göre olan ikincil konumlarını kabul etmez, ona göre iki cins de eşit olmalıdır. Liberal feministlerin üzerinde durdukları bir diğer önemli konu da Fatma Aliye Hanım'ın değindiği cinslerin eşitliği anlayışıdır. Ayrıca eşitlik konusu dışında eğitim hakkında da birçok konuya değinir. İnsanların gelişiminin eğitim ve alınan eğitimin yorumlanması bağlamında ele aldığı

bilinir. Kadın ve erkek fark etmeksizin eğitimin eşitlikten yana olmasını talep eder. Görüldüğü üzere Fatma Aliye Hanım, liberal feminist teori içerisindeki birçok madde ile bağlantılı olarak görüşlerini dile getirir. Liberal feministlerin oy hakkı talepleri Fatma Aliye Hanım'ın bahsettiği bir konu değildir. Yaşadığı dönem olan Osmanlı'da kadın ve erkekler için oy hakkı söz konusu olmadığı için Fatma Aliye Hanım'ın bu konuya diğer liberal feministler gibi odaklanmadığı düşünülebilir. Özetle, Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında akılcı, eşit, eğitilmiş kadın ve erkekler görmek mümkündür. Romanlarının özellikle gerçekçi olması için romanlarındaki kişileri gerçek hayattan seçer. Kadınların gerçek yaşamda yapabileceklerine odaklanır ve bunları okuyucuya kanıtlamak ister. Aşağıda belirtileceği üzere romanlarında özellikle eş seçimi, evlilik, toplumsal ahlak, toplumsal cinsiyet, eğitim, eşitlik, sanat gibi konulara odaklanarak, düşüncelerini açıklamaya çalışır.

Fatma Aliye Hanım, *Enin*'de öncelikle iki farklı evlilik modelini iki farklı kişi üzerinden okura sunarak, okurun kendi iradesiyle bu iki farklı evlilik modelini değerlendirmesine olanak sağlar. Bu kişilerden biri olan Fehame, evliliğini kendi isteği olmadan gerçekleştirir ve evlilik öncesinde evleneceğinden bile haberi olmaz. Sabahat ise evlilik konusunda çok daha özgür kararlar alabilir. Çevresindeki bireyler de Sabahat'ın evliliğini onun kendi tercihi çerçevesinde olması gerektiğini savunarak ona destek olurlar. Fatma Aliye Hanım, bir yandan Fehame üzerinden yaşadığı dönemin evlilik anlayışını bizlere aktarırken bir yandan da Sabahat üzerinden kendi fikir dünyasında olması gereken evlilik modelini aktarır.

Osmanlı toplumu için eşlerin evlenmeden evvel birbirleri ile görüşüp, konuşmaları normal bir uygulama olarak kabul edilmez (Demir, 2013: 1062). Ancak Fatma Aliye Hanım, bir yandan Osmanlı toplumsal yapısında bulunan normların değişime uğraması için adım atarken bir yandan Sabahat ve Suat arasındaki ilişkinin kontrolünü sağlamaya çalışır. Bunu Sabahat'ın eğitimi ile özel ilgilenen Miss Mod'u kullanarak yapar. Miss Mod, Sabahat ve Suat arasındaki ilişkinin gözetimi ve kontrolünü sağlamaktadır (Demir, 2013: 1062-63). Fatma Aliye Hanım, bunu yazarken yaşadığı toplumun geleneksel bakış açısına sahip okuyucuların tepkisini çekmek istememiş olabilir. Ancak Sabahat ve Suat, bir gözetmen eşliğinde de olsa birbirleri ile konuşup, görüşme fırsatı bulurlar. Bu durum Osmanlı dönemi çerçevesinde baktığımızda kadın ve erkek arasındaki evlilik gibi önemli bir kurum

açısından olumlu bir adım olarak karşımıza çıkar.

Romanda Sabahat ve üvey kardeşi Nebahat arasında bariz bir karşıtlık vardır. Sabahat, iyiyi temsil ederken, Nebahat ise kötüyü temsil eder. Berna Moran'ın ifadesi ile Tanzimat dönemi romanlarındaki "biri melek, biri şeytan" kadın temsillerini Fatma Aliye Hanım, *Enin*'de Sabahat ve Nebahat arasındaki ilişki ile açıklar (Akt. Canbaz, 2005: 3). Ancak Fatma Aliye tarafından yaratılan bu karşıtlık geleneksel melek kadın-şeytan kadın karşıtlığından çok farklıdır. Geleneksel anlayıştan farklı olarak Sabahat'ın Nebahat karşısındaki iyiliği onun pasifliğinden, zayıflığından ya da saflığından, yani "evdeki melek" olmasından değil entelektüel kapasitesinden ve rasyonel aklı aktif bir şekilde kullanabilmesinden kaynaklıdır. Bu yeni ideal kadın temsili üzerinden Fatma Aliye'nin ideal kadınlık algılarını dönüştürmeye çalıştığı açık ve net bir şekilde görülebilir.

SONUÇ

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'da devlet insanı, hukukçu ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın üç çocuğundan biridir. Üst sınıf bir aileye mensuptur ve ailesindeki bireyler eğitim konusunda üst seviyede yer alırlar. Ancak Fatma Aliye Hanım ve kız kardeşi Emine Semiye Hanım, bireysel ve toplumsal farkındalıkları yüksek, araştırmaya ve öğrenmeye karşı ilgili ve özellikle kadın hakları konusunda duyarlı olmaları ile hem aile fertlerinden hem de toplumun genelinden ayrılırlar. İki kız kardeş kadın hakları için çaba göstermekten çekinmezler, roman ve makalelerinde sıklıkla kadının konumuna dair değerlendirmelerde bulunurlar. Fatma Aliye Hanım ve Emine Semiye Hanım'ın ikisi de çok önemli kadın hakları savunucularıdır. Emine Semiye Hanım da en az Fatma Aliye Hanım kadar araştırılmaya değer bir kadın hakları savunucusudur. Ancak bu tezde Türk Edebiyatı'nın ilk kadın romancı olma özelliğine sahip olan Fatma Aliye Hanım'ı çalışmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür. Çünkü Fatma Aliye Hanım'ı doksanlı yılların başına kadar sistemli bir şekilde ele alıp inceleyen bir araştırmacı olmamıştır. 1990 yılından itibaren Mübeccel Kızıltan ve Emel Aşa'nın katkılarıyla akademik alana taşınan Fatma Aliye Hanım'ın günümüzde konu olarak ele alındığı birçok araştırma vardır. Ancak yine de bu denli önemli bir ismin araştırma konusu olması için yüz yıla yakın bir sürenin beklenmiş olması kadın araştırmaları açısından sorun teşkil etmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın Cumhuriyet rejimine yönelik bakış açısı da Mustafa Kemal Atatürk'ün eşi Latife Hanım'a yazdığı mektuplarda açıkça görülür (Kendiroğlu, 2014: 2). Fatma Aliye Hanım ve Latife Hanım'ın mektuplarını günümüz Türkçesine çeviren Şahika Karaca'nın, Fatma Aliye Hanım'ı Cumhuriyet düşmanı olarak gören ya da unutulmasına zemin hazırlayan bireylere karşı bir savunma oluşturmak istemiş olabileceği düşünülebilir. Şahika Karaca'nın çevirisi şu şekildedir: “Büyük Mustafa Kemal, tarihte büyük nam verilenlerden daha büyük oldu. Zaferimizin ancak bir mucizeye kaldığını fen erbabı söylemişlerdi. Zaferi kazanan Hazret-i Gazi bir mucize-i Rabbaniyedir (Rabbin mucizesi)” (Karaca, 2014: 7).

Küçük yaşlardan itibaren eğitim-öğretime ilgili olan Fatma Aliye Hanım, toplumsal sorunlara karşı bilinçli ve duyarlıdır. Bu sorunlar içerisinde romanlarında

ısrarla üzerinde durduğu kadınının eğitimi, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konular yer alır. Geleneksel anlamdaki kadın-erkek rollerini tersine çevirmeyi amaçlayan Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadınları merkezde tutarak onları ön plana çıkarmayı amaçlar. Geleneksel ataerkil anlayışın aksine kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunur.

Fatma Aliye Hanım (1862-1936) Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşayan Türk Edebiyatı'nın ilk Türk ve Müslüman kadın romancısıdır. Yaşadığı toplumun sorunlarına kulak veren, ilgili, araştırmacı, eğitilmiş, rasyonelliği ve gelişmeyi savunan, aydın bir kadındır. Romanlarında toplumun dezavantajlı konumdaki bireyleri ve özellikle kadınlara yol gösterici olmak için çaba gösterir. Kadınların eğitimi, özel ve kamusal alan içerisindeki yeri, hukuki ve siyasi yaşamları gibi konular üzerinden yaşadıkları sorunları ele alarak, kendi yaşadığı dönem içerisinde değerlendirildiğinde, kadınların lehine cesur söylemlerde bulunduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle bu tezin birinci bölümünü oluşturan, "Osmanlı'da Kadın" başlığı altında Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemi incelemek gerekir. "Osmanlı'da Kadın" başlığı altında yer alan maddeler; kadının kimliği, konumu, eğitimi, çalışma hayatı gibi konular ayrıntılı olarak incelenir. Ayrıca Osmanlı kadınının aile ve toplum, hatta Avrupa toplumu içerisindeki konumu hakkında bilgi verilir. Son olarak bu bölümde Osmanlı'da ve Avrupa'da kadın hakları hakkında çalışmalara imza atan önemli isimlere değinilir. Böylelikle Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı toplum olan Osmanlı hakkında bilgi sahibi olarak, o dönemin koşullarında kadının konumu üzerine bir değerlendirme yapma şansına sahip olunur. Daha sonra "Liberal Feminizm" olarak adlandırdığımız ikinci bölümde, Fatma Aliye Hanım ve Liberal feminist teorinin savunduğu değerler arasında ortak konuların mevcut olduğundan bahsedilir. Ancak öncelikle feminist teori ve erkek egemenliği, toplumsal cinsiyet kavramı, özel-kamusal alan ayrımı gibi önemli maddelere değinmek, konunun anlaşılması açısından önem arz eder. Feminist teori hakkında bilgi sahibi olduğumuz takdirde, liberal feminizmi, öğretilerini ve öncülerini incelemek de gereklidir. Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft, Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Harriet Taylor ve John Stuart Mill gibi önemli isimler liberal feminizmin öncüleri arasındadır.

Üçüncü bölümde, Fatma Aliye Hanım'ın yaşamı ve eserleri hakkında bilgi verilir. “Türk Edebiyatı'nın İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları” adlı bu tezin ana konusunu oluşturan bölüm, Fatma Aliye Hanım'ın son dönem eserleri olarak belirtebileceğimiz, yayımlanma sırasıyla *Refet*, *Udi* ve *Enin*'in ayrıntılı olarak incelenmesinden oluşur.

Refet romanı Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemin sorunlarına bir kadın gözüyle bakarak, sessiz kalmamayı tercih etmesi sonucu ortaya çıkan hem edebi hem de tarihsel bir kaynaktır. *Refet* romanı, Fatma Aliye Hanım'ın bir kadını eğitim, akıl ve mantık ilkeleri ile harmanladığı ve kadını geleneksel rollerden arındırarak farklı ve yenilikçi bir bakış açısı ile yeniden tanımlamaya çalıştığı, hem edebi hem de tarihsel anlamda kadının konumu adına yazdığı önemli bir belge niteliğini taşır. *Refet* romanı içerisinde yer alan konular incelenerek, bu konular arasından kadın sorunları, kadın dayanışması, kadın mücadelesi, kadın hak ve özgürlükleri, ideal kadın ve erkek imgelerinin değiştirilmesi gibi başlıklar oluşturulur. Bu başlıklar altında Fatma Aliye Hanım'ın yaşamı, *Refet* romanı ve düşünce dünyasını yorumlanmaya çalışılır. Bu konular değerlendirilirken liberal feminist teori ile aralarındaki ortak değerlere de yer verilir. Fatma Aliye Hanım'ın rasyonelliğe, eğitime, bireysel tercihlere, özgür iradeye verdiği önem ve yaptığı vurgu, liberal feminist teorinin ana konuları ile paralellik gösterir. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ı Osmanlı'da kadın haklarını savunan bir kadın yazar olarak tanımlamak önemlidir.

Udi romanı, Bedia isimli ut çalan bir kadının zorlu yaşam mücadelesini anlatır. Fatma Aliye Hanım, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da kadını ana noktaya yerleştirir ve roman kadının etrafında döner. Fatma Aliye Hanım, romanlarında Bedia gibi kadınlara yer vererek, yaşadığı toplumun kadınlara yönelik dayatılan tabularını yıkmaya ve onları özel alandan çıkarıp, kamusal alana yönlendirmeye çalışır. *Udi* romanı, içerisinde kadının bireysel ve toplumsal sorunlarına yer veren Fatma Aliye Hanım, roman içerisinde okuyucuya önemli mesajlar verir. Bu mesajlardan yola çıkarak; kadının kamusal alandaki varlığı, kadının erkek üzerinden tanımlanması sorunu, bedene indirgenen kadın, kadının özgürlüğü ve bireyselliği, aile ve evlilik kurumu içerisindeki yeri, kadının eğitimi gibi konular incelenebilir. Bazı kritik konularda aile ve toplum baskısı altında kalmaktan çekinen Fatma Aliye Hanım'ın romanları üzerinden okuyucusunu

bilinçlendirmeye çalıştığı düşünülebilir. Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarındaki gibi *Enin* romanında da başkişi kadındır. *Enin* romanı, Sabahat adlı başkişi olarak karşımıza çıkan genç bir kadının ve çevresindekilerin yaşamını ele alır. Tarihi, edebi ve sosyolojik bir öneme sahiptir. *Enin* romanı, aile kurumu, eş seçimi, evlilik, eğitim, ideal kadınlık ve erkeklik rolleri gibi konuları içerir.

Fatma Aliye Hanım'ın yukarıda adı geçen romanlarında tartıştığı konu ve kavramlar ele alındığında 19. yy Avrupa'sında yaygın bir şekilde tartışılan liberal feminist kuramın yankılarını görmek mümkündür. Feminizmin ilk kurumsallaşmış, örgütlü versiyonu olan liberal feminizm öncelikle kadın ve erkeğin yasalar önünde eşit bir konumda olması için verilen savaş ile öne çıkar. Bu bağlamda, aynı doğrultuda fikirler öne süren Fatma Aliye Hanım Osmanlı'nın ilk kadın hakları savunucularından biri olarak değerlendirilebilir. Bir yandan okuyup yazma serüveninin yarım kalması bir yandan da yaşadığı toplum içerisinde kadının potansiyeline olan inancın zayıflığı onun düşünsel dünyasına etki eder. İçinde yaşadığı politik atmosfer onun görüşlerini özgür bir biçimde ifade etmesinin önünde bir engel oluşturur ve yazılarını bir nevi kendi kendine sansür uygulayarak yazdığı düşünülebilir.

Fatma Aliye Hanım'ın yaşamı, fikirleri ve eserleri üzerinden şekil alan bu tezin amaçlarından biri Fatma Aliye Hanım ve liberal feminist teori arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır. Bir diğeri ise “Türk Edebiyatı'nın ilk Türk ve Müslüman kadın yazarı” olan Fatma Aliye Hanım'ın, kadın sorununu detaylı bir şekilde ele alan ve bu konuyu tartışmaya sunan, romanlarında çekinmeden bu konuya yer veren, bir Osmanlı kadın hakları savunucusu olduğunu ileri sürmektir. Bu tezin direnen kadınları, Fatma Aliye Hanım'ın romanları üzerinde tanıdığımız Refet, Bedia, Sabahat'ın yanı sıra Fatma Aliye Hanım'ın da kendisidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2010). "Talak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19.

Ahmet Mithat (2011). *Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*. (. Bedia Ermat). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Akarkan, S. (2017). Uysal, Yıkıcı: Romancı ve Feminist Fatma Aliye. *STAD*. Ekim.

Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *EFD*. 30(1): 53-72.

Akyüz, J. (2007). Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarının Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Türkiyat Araştırmaları*. 75-91.

Alikoç, F. (08.11.2013). Bir Kadın Bir Devrim.

www.evrensel.net/haber/71614/bir-kadin-bir-devrim (03.11.2019)

Altan, M. ve İpçioğlu, M. (2009). Şeriye Sicil Kayıtlarına Göre (1748-1749) Yıllarında Konya'da Aile. *Selçuk Üniversitesi SBED*. 21: 519-532.

Altuntaş, N. ve Karaçay Ç. H. (2009). Kişisel Mikro Farklılıklar: Feminizm ve Dayanışma. *SAD*. 12(2): 35-50.

Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Argunşah, H. (2013). Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jöntürk Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi. *Turkish Studies*. 8(9): 1-16.

Argunşah, M. (2016). Ahmet Mithat ile Fatma Aliye Arasında Geçen Bir İmla Tartışması. *Turkish Studies*. 11(4): 109-123.

Aşa, E. (1993). *Fatma Aliye Hanım'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

Avcı, M. (2016). Osmanlı Devleti Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Kadınlar. *TAED*. 55: 225-254.

Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi*. (Çev. Kamuran Çelik). İstanbul: Afa Yayınları.

---. (2015). *Kadınlık mı? Annelik mi?* (Çev. Ayşen Ekmekçi). İstanbul: İletişim Yayınları.

Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Balibey, B. (2017). Türk Yazınında Kadın.

<https://www.gazetebilkent.com/tag/turk-yazininda-kadin/> (01.11.2019)

Barbarosoğlu, F. (2015). *Fatma Aliye: Uzak Ülke*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Beauvoir, S. de (1994). *Kadın: 2. Cins*. (Çev. Seçkin Selvi). İstanbul: Payel Yayınları.

Berger, J. (1995). *Görme Biçimleri*. (Çev. Yurdanur Salman). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Berktaş, F. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Canbaz, F. (2005). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Committee, D. (1948). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Vikipedi. (03.11.2019)

Coşkun, B. (19.03.2019). *Refet*.

<https://www.goodreads.com/book/show/17303151-refet> (03.11.2019)

Çaha, Ö. (2016). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Çakmak, B. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlı Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*. 18: 44-79.

Çetinel, E. ve Ersoy, Y. (2016). Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBD*.

Çiçek, A. (2015). Modern Süreçte Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *KAÜ İİBF Dergisi*. 6(9): 269-284.

Demircioğlu, T. G. (2010). Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanım'ın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*. 3(13): 104-109.

Derer, G. ve Polat, F. (2016). Muhafazakarlık ve Feminizm Kışkacında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*. 15: 185-206.

Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminist Teori. *JASSS*. 43: 523-532.

Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. 2(1): 9-30.

Direnç, D. (2014). *Kadın Yazarlardan Eski Masallar Yeni Meseller*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*. (Çev. Aksu Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

Durhan, G. (2015). John Stuart Mill'in Felsefesinde Kadının Toplumdaki Yeri. *anemon MŞÜ SBD*. 3(2): 135-148.

Er, D. (2011). Fatma Aliye Hanım ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri. *NWSA*. 6(2): 380-395.

Erden, Ö. (2008). Akıl/Beden Dikotomisinden Modern Eril Politik Uğrağa: Bedenin İnşasından Cinsiyetçi Politika Üzerine Bir Not. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*. 2(4): 129-138.

Eroğlu, A. ve Özdemir, A. (2016). Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kız Çocuklarının Eğitimi. *SUEFD*. 32: 70-84.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği. *Fırat Üniversitesi SBD*. 19(2): 209-230.

Ersöz, A. G. (2015). *Özel Alan- Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın "Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı*. *SAD*. 18(1): 80-102.

Freud, S. (1994). *Psikanaliz Üzerine*. (Çev. A. Avni Öneş). İstanbul: Say Yayınları.

Fromm, E. (1990). *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*. (Çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Geçit, B. (2013). John Stuart Mill de Kadının Toplumsal Konumu. *Beytülhikme an International Journal of Philosophy*. 3(2): 105-127.

Göztepe, E. (1996). Olympe de Gouges.

Günay, T. (1998). *Manas Destanında Kadın Adlarıyla İlgili Bir Deneme*. Ankara: Dursun Yıldırım Armağanı.

Günaydın, A. U. (2012). *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)* (Doktora Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

---. (2007). *Tanzimat Romanında Kamusal Alan ve Serbest Zaman Etkinlikleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüz, A. (2012). Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplum ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *JASSS*. 5(5): 129-148.

Gürbüz, M. (2001). Fatma Aliye ve *Refet* Romanı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11: 107-114.

Güripek, M. C. (2015). Liberal Feminizm ve Türkiye'de Kadın Hareketi.

Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir*. (Çev. Ece Aydın, Berna Kurt). İstanbul: bgst Yayınları.

İşık, H. (2017). İlk Türk Devletlerinde Yönetimde Kadının Konumu Üzerine. *ADEDER*. 2(2): 125-133.

İlyas, A. (2017). Osmanlı Dönemi Erken Cumhuriyet'te Kadın Siyasal Hareketi. *KSBD Kadın Özel Sayısı*. 9(9): 465-476.

İstanbul Kadın Müzesi. Fatma Aliye Hanım.

<http://www.istanbulkadinmuzesi.org/fatma-aliye-hanim-topuz> (03.11.2019)

Karaca, Ş. (2013). Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri. *JASSS*. 6(2): 1481-1499.

---. (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. *Karadeniz Araştırmaları*. 31: 93-110.

---. (2011). Modern Dönemde Bir Kadın Yazar Portresi: Emine Semiye Hanım. *BİLİG*. 57: 115-134.

Karadağ, A. B. (2013). Çeviri Tarihimizde “Gözle Görülür” Bir Mütercime, Fatma Aliye Hanım. *CÜ SBD*, 37(2): 2-3.

Karakuş, H. (2017). Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi Kitabında Rousseau'nun Eleştirisi. *KEFAD*, 18(2): 471-485.

Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kardaş, A. (30.10.2014). Cumhuriyet'in Unuttuğu Kadın: Fatma Aliye. <http://www.lacivertdergi.com/portre/ornek-kadinlar/2014/10/30/cumhuriyetin-unuttugu-kadin-fatma-aliye> (03.11.2019)

Kaya, A. (2015). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi.

Kendiroğlu, S. (25.06.2014). Fatma Aliye: “Mustafa Kemal Rabbin bir mucizesidir...”, <https://insaninyolu.com/2014/06/25/mustafa-kemal-rabbin-bir-mucizesidir/> (03.11.2019)

Kızıltan, M. (1993). *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan-ı İslam*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık.

Köroğlu, E. (2018). Kadının İffetli Geçim Sorunsalı: Fatma Aliye'nin *Udi*'sinde Hayatı, Toplumunu ve Cinselliği Yazmak. 13(5): 293-306.

Mill, J. S. (2017). *Kadınların Köleleştirilmesi*. (Çev. Ahmet Özcan). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

---. (2016). *Özgürlük Üzerine*. (Tuğçe Kanbur). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Morkoç, Y. E. (2016). Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Anne(sizlik) Figürü. *CBÜ yayınları*. 2(17): 531-541.

Nazlı, A. (2006). Modernitenin Ötesi: Kadın ve Bedeni. *KAD*. 1(1): 10-15.

Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Özakın, D. (2018). Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* Romanında Kadın Özgürleşmesinin Sınırları: İffet Dairesinde Çalışan Kadınlar ve 'Ötekiler'. *TAED*. 64: 271-281.

Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 33 Temmuz- Aralık: 93-112.

Özcan, Y. (2013). Kamusal- Özel Alan Tartışmaları. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*. 199-225.

Özdemir, A. (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar*. Edirne: Trakya Üniversitesi SBE.

Özdemir, G. (2019). Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci. *Sosyal Bilimler Metinleri*. 3.

Özdemir, M. ve Süğümlü, Ü. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk Romanında Medeniyet Algısı. *Turkish Studies*. 9(3): 1061-1084.

Özger, Y. (2012). Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memuriyelerin Resmi Hal Tercümeleri. 4(1): 419-447.

Özgiraz, A. ve İşçibaş G. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun Aile Yapısı ve Boşanma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*. 18(30): 87-95.

Rousseau, J. J. (2016). *Emile*. (Çev. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılcım). Ankara: Kilit Yayınları.

Rowbotham, S. (2012). *Kadın Hakları Müdafası Önsözü*. (Çev. Kevser Erol). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Seymenoğlu, T. (02.07.2018). Jane Eyre Üzerine.

<https://www.mevzuedebiyat.com/jane-eyre-uzerine/> (03.11.2019)

Subaşı, T. ve Şenol, A. (2012). Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre 2. Mahmut Dönemi'nde Osmanlı'da Kadın. *International Journal of Human Sciences*. 9(1): 1032-1048.

Şatır, T. (2018). *Fatma Aliye: Yokluğunu Seyretmek*. İstanbul: İndie Yayınları.

Şenödeyici, Ö. (2012). Oedipus Kompleksi Bağlamında Divan Şiirinde Aşuk-Maşuk-Rakib İlişkilerine Bakış. *Gazi Türkiyat*. 11, 79-91.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*. 163-175.

Teberoğlu, H. (2013). İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumsal Yeri ve Osmanlı'dan Kalma Önemli Bir Belge. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Merkezi*.

Tığlı, H. Ö. (2008). Tarihten Bir Sima: Fatma Aliye Hanım. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*. 2(4): 253-256.

Topuz, F. (2012). *Enin*. (Haz. Ayşe Demir). İstanbul: Kesit Yayınları.

---. (2012). *Hayal ve Hakikat*. (Haz. Hülya Argunşah). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

---. (2013). *Levayih-i Hayat*. (Haz. Tülay Gençtürk Demircioğlu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

---. (2010). *Muhadarat*. (Haz. Selman Kılınç). İstanbul: Paraf Yayıncılık.

---. (2012). *Refet*. (Haz. Şahika Karaca). İstanbul: Kesit Yayınları.

---. (2013). *Udi*. (Haz. Çetin Arslan). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

---. (1909). (1325). Terbiye-i İçtimaiyye, *Mehasin*, S. 10, Eylül, 738- 742.

---. (1909). (1325). Terbiye-i İctimâiyye, *İnkılab*, 8, 113-115.

Tuna, Z. (2015). Destan ve Kitabelerimize Göre Türklerde Kadın Tasvirleri.

Türkoğlu, E. (2015). *Uluslararası İlişkiler Kuramında Feminizm*. Konya : Selçuk Üniversitesi SBE.

Uğurlu, M. (2013). Fatma Aliye Hanım, *Refet* ve *Udi* Romanlarının Yeniden Basımı Dolayısıyla. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi SBD*. 36(2): 245-248.

Uluköse, G. (2013). *Fatma Aliye*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Ulusoy, D. (1999). Plastik Sanatlarda Toplumsal Cinsiyet. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 16(2): 47-73.

Umay, T. (2000). İslami Dönemde Türk Toplumda Kadının Yeri ve Önemi. Milli Folklor Dergisi. 46: 4-9.

Ülker, Ç. (2016). 2. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarında Kadın ve Evlilik Tartışmaları. TOD, 26: 33-56.

Yakut, E. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu. And. HD. 1(1): 1-23.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*: Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. ÇITAD. 9(20-21): 191-212.

Yılmaz, İ. (2012). Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not. Kadın Araştırma Dergisi. 10: 61-81.

Wolff, V. (2019). *Kendine Ait Bir Oda*. (Çev. Sevda Duman). İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.

Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Hakları Müdafası*. (Çev. Kevser Erol). İstanbul: Doruk Yayınları.